Afşar Timuçin

Ölesiye Sevmek

2. BASKI

Bulut

AFŞAR TİMUÇİN

ÖLESİYE SEVMEK

Bulut

Ölesiye Sevmek

AFŞAR TİMUÇİN

ISBN: 975-286-057-5
© **0107-34-006815** Bulut Yayınları, 2009

Kapak : Bulut Yayınları
Birinci Baskı: Bulut Yayınları Ağustos 2003
İkinci Baskı: Bulut Yayınları Mayıs 2010
Baskı: Kurtiş Matbaacılık
Maltepe Mahallesi Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/74
Topkapı İstanbul
Tel: 212 6136894
Sertifika No: 12992

Bulut Yayın Dağıtım Tic. ve San. Ltd. Şti.
Caferağa Mah. Safa Sok. No: 8 Moda
34710 Kadıköy-İstanbul
Tel: (0216) 330 59 24 - 414 21 75 Faks: 0216 330 30 59
E-Mail: bulutyayinlari@bulutyayin.com
bulutyayinlari@gmail.com
www.bulutyayin.com

İçindekiler

Ölesiye Sevmek / 5
Bilinç Eğitimi / 11
Bilinç ve Ölüm / 17
Modern Düşüncenin Başlangıç Koşulları / 39
Felsefesiz Edebiyat Edebiyatsız Felsefe / 47
Estetiksiz Estetik / 59
Kent Yaşamı / 65
Bugünkü Kent İnsanının Estetikdışı Duyarlıkları / 71
Kent Düzeni / 77
Karmaşık Bütünde Güzelin Aranışı / 83
Korkunun İktidarı / 91
Korkunun Felsefesi / 105
Egemen Meslekler Açısından İnsanın Eşyaya İndirgenmesi Sorunu / 117
Ahlak Değerlerinin Bilgi Temeli / 125
Baudelaire'in Platon'cu Dünyası / 131
Haz Deneyi ve Bilgelik Hazzı / 139

ÖLESİYE SEVMEK

Kötü kullanılan her şey kirlenir. "Sevgi" sözcüğü de son zamanlarda iyiden iyiye kirlendi. Birileri durmadan bir şeyleri sevmemizi öneriyor. "Sevgi" sözcüğü gelişigüzel kullanıla kullanıla kirlendiyse "sevgi" kavramı da kirlendi mi? Hayır, kirlenmedi, çünkü kavramlar kirlenmezler, dönüşürler, bölünürler, silinirler ama kirlenmezler. Kavramlar bize bir kirliliği anlatabilirler ama kirlenmezler. Her kavram bir gerçekliği karşılar. Bir bilinçte kavram içerikleri yanlış olabilir, ama bu yanlışlığı kirlilik olarak belirlemek doğru değildir. Çok zaman sözcükleri gelişigüzel kullanıyoruz, onların hangi kavramları karşıladıklarını düşünmeden onlara acele anlamlar yüklüyoruz. Bilincimizdeki kavramlar çok zaman bulanık ve hatta yanlış içerikli olduğu için sözcükleri iyi seçemiyoruz. Sözcükleri bazen de bile bile kötü kullanıyoruz. "Sevgi" sözcüğü de kötü kullanıldı, hatta kötüye kullanıldı. Bir takım sevgisiz adamlar ve sevgisiz kadınlar toplumsal kargaşanın giderilmesi çaresini sevginin yayılmasında bulmuş olacaklar ki durmadan "birbirimizi çok sevelim" çığlıkları atıyorlar. Unuttukları bir şey var: sevgi ha deyince oldurulan bir şey değil olan bir şeydir, varsa vardır yoksa

yoktur. Birini ya da bir şeyi seviyorsak gerektiği için değil sevdiğimiz için seviyoruzdur. "Sevgi" kavramı gerekliliklerin dışında bir kavramdır.

Yaşamı kolay yoldan düzenlemeye kalkan üstün akıllılar ara sıra sevme buyrukları verirler: babanızı sevin, ananızı sevin, yurdunuzu sevin, okulunuzu sevin... Bizim için sevimli olmayan babamızı, bizim için sevimli olmayan anamızı, bizim için sevimli olmayan okulumuzu nasıl seveceğiz? Yurt sevgisini ayrı tutun, o her sağlıklı insanda zaten vardır. İnsan doğal bir varlıktır ve doğal ortamına doğal olarak bağlıdır. Bir zamanlar "yurtsever" diye bir sözcük uydurmuşlardı. "Yurtsever" bana her zaman yurduna kötülük etmeye hazır birilerini duyurmuştur. Özel olarak yurt sevmekte bir domuzluk olmak gerekir. Okulumuzu da sevmemiz isteniyor. Duvarları çingene pembesine boyanmışsa, sınıflarında çerçeveler çürükse ve bu çerçevelerden kış boyu soğuk hava giriyorsa, öğretmenlerinizin çoğu ilgisiz, bilgisiz ve acımasızsa okulunuzu *nasıl seveceksiniz*?

Sevgi ilişkisi önkoşulsuz bir ilişkidir. Buna göre sevme duygusu her durumda gerekliliklerin dışında gelişir. Bilinç kendi yapısına uygun ya da yatkın olanı çerçeveye alır ve sarar. Sevgi duygusu doğrudan doğruya bir birolma duygusudur. Temelinde cinsellik olduğu zaman ve yoğun heyecanlarla belirgin olduğu zaman onu aşk diye adlandırırız. Aşk sevginin özel bir biçimidir. Gerçek anlamında sevgi insan ilişkilerinin en kökten ve en ödünsüz olanıdır. Bu yüzden yöneldiği özneyi ya da nesneyi kendinin kılmadan kendi için özel kılmaya yönelir. Sevgiler sınıflandırılabilseler de her sevgi kendi özel özellikleriyle vardır yani özeldir. Zaten sevgi her zaman özel olana yönelir. Genel olan bizim sevgi yönelimimizden kaçar ya da onunla bağdaşmaz. "Gazetecilik" mesleğini sevebilirsiniz, gazeteci Yusuf beyi de sevebilirsiniz, ama gazetecileri seviyorum derseniz kimseyi inandıra-

mazsınız. Kabzımal Zülküf bey sizin için çok sevgili olabilir, ama kabzımalları seviyorum derseniz yalan söylemiş olursunuz.

Sevgi yoluyla bilinç dünyayla özel ilişkiler kurar, öznelliğini gerçekleştirir. Çünkü bilinç kaba bir şema değildir, bir kavrama ya da anlama makinası da değildir, bir dünyaya en iyi koşullarda yerleşme düzeneği hele hiç değildir. Bilinç hem onaylar hem yadsır, o hem uyumdur hem uyumsuzluktur, kendini uyuşumları kadar karşı duruşlarıyla vareder. O dünyada hem bir yerleşik hem bir iğretidir, iğretiliklerini sevgiler yaratarak aşmak ister. Sevmek bir bağlanma biçimidir, bir dünyaya yerleşme biçimidir, bize uygun olanı saptayarak onunla dünyayı yeniden kurma biçimidir. Gerçek bilinç her şeyi değil ama bir şeyleri sevebilen bilinçtir, sevgiye yatkın bilinçtir, çünkü onun dünyayla ilişkisi yalnız karşıtlıklar adına değil aynı zamanda ortaklıklar adına kurulmuştur. Her gerçek bilinç ya da her sağlıklı bilinç seçen bilinçtir. Bilincin temel özelliği seçim yapabilme özelliğidir. Bilinci eksikli ya da sakat olanlar seçim yapmakta güçlük çekerler ya da zaten seçim yapamazlar. Bilinç üst düzeyde seçici oluşuyla yetkinliğini ortaya koyar. Hangi elmayı önce yemesi gerektiğine karar veren insan gerçek anlamda seçim yapıyor değildir. Önümüzdeki zeytini seçe seçe yeriz ama sonunda hepsini bitiririz. Seçmek demek bir şeyleri öncelikli kılmak adına bir şeyleri aralamak demektir. Seçmek demek, öte yandan, özgürlüğünü gerçekleştirmek demektir. Özgür olduğumuz için seçeriz ve seçerek özgürlüğümüzü gerçekleştiririz. Seçmek, Epiktetos'un deyişiyle, hamama gidecekken değirmene gitmemek demektir.

Yetkin bilinç üst düzeyde seçimler yapabilen bilinçtir. Mimar tasarımını seçimler yapa yapa oluşturur. Yargıç falanca kişinin suçlu ya da suçsuz olduğuna seçimler yapa yapa karar verir. Siz manavda domateslerin orta boyunu seçer-

ken arkadaşınız küçüklerini seçer. İnsanın dünyayla ilişkisi kaba bir ilişki değildir, bu yüzden zorla yapılmamış istekle yapılmış her seçim bir duygulanım nedenidir. Zorla yapılmış seçimler de bize olumsuz duygular verirler. Zor altında seçim olabilir mi? Elbette olur ama o seçime seçim dememek gerekir. Her gerçek seçme edimi özgür bilinç koşullarını gerektirir. Seçmek demek her şeyden önce seçmeme hakkını elinde bulundurmak demektir. Evleneceğim kişi konusunda şimdilik üç seçeneğim varsa ve bu seçeneklerden hiçbiri içime sinmiyorsa benim yapacağım şey seçme işini ertelemektir. Ama babam bu üçünden birini hemen seçmek zorunda olduğumu bildirirse ve ben babama hayır diyemiyorsam benim o koşulda yapacağım seçim gerçek anlamda seçim olmayacaktır. Bu da bize şunu gösteriyor: ancak gönülden yapılan seçimlere seçim diyebiliriz.

İnsanoğlu yaşamını ya da yaşamla ilişkisini duyum-duygu-düşünce boyutlarında kurar. Yetkin bilinç her üç boyutu da geniş çerçevede ve derinlemesine yaşayacaktır. Yaşamak duyumsamaktır, yaşamak duygulanmaktır, yaşamak düşünmektir. Duyum olgusu başlangıçta yalnızca bedenle ilgili bir işlevi duyurur. Ancak sorunu algı ve üstalgı çerçevesinde ele aldığımız zaman duyumsamanın kabasaba bir iş olmadığını görürüz. O yüzdendir ki kimimiz gözümüzün önünde olanı görmezken kimimiz görülmezi görüveririz. Duyguları kabaca sevgi ve nefret diye iki sınıfta toplayabiliriz. Ama her sınıfın içinde duruma ve kişisel özelliklere göre sayılamayacak kadar çok duygu çeşidi bulunacaktır. Hatta sevgiyle nefretin birbirine karıştığı duygular da vardır. Sevgi bizi dünyaya yönelişte etkin kılar, nefret sevginin karşıtı olarak bizi bir takım dünya nesnelerinden uzaklaştırır. Bu çerçevede sevgi de nefret de bilinçsel gelişimin temelinde yer alan iki karşıt belirleyendir. Bilinç kendini kurarken hem bir şeylerle bütünleşir hem bir şeylerle karşıtlaşır. Bütünleşme ka-

dar karşıtlaşma da önemlidir. Bizim özel bilinç renklerimizi oluşturan, bir başka deyişle *ortak bilinç* özellikleri yanında *ayrı bilinç* özelliklerini oluşturan bu ikili yönelimdir.

Bilincin sağlıklı oluşumunda nefret kadar sevgi ve sevgi kadar nefret belirleyicidir. Buradaki sevginin sıradan herhangi bir duygusallık düzeyinde olmaması gerekir. Bilincin kendine ve kendi dışına her gerçek yönelişi sıradan bir duygusallıkla değil de yoğun heyecanlarla gerçekleşir. Bilinç nefret ederken tam bir dışlayıcı ve severken tam bir benimseyici tutumunu alır. Gerçek anlamda kendi gelişim koşullarını yüksek düzeyde tutmaya eğilimli bilinçler her türlü yönelimlerinde tutkulu olacaklardır. Bu yüzden kendini sevgiyle ve nefretle kuran bilinç her iki karşıt duyguyu ne ölçüde yoğun yaşıyorsa kendini kurma konusunda o ölçüde istekli demektir. Öyleyse bir şeyleri sevme konusunda bizlere buyruk verenlerin ya da bizleri etkilemeye çalışanların çabası boşunadır. Bir şeyleri ölesiye sevmeyi bilmiyorsak dünyayla ilişkimiz cılız, dünyayla ve kendimizle ilgili bilgilerimiz pek sıradan olacaktır. Bu sıradanlıkta bilinç kendini elbette yetkin bilinç olarak kurma gücünü elde edemeyecektir.

Sevgiyi bu çerçevede ele alırsak onun insan yaşamı için ne kadar önemli ama ne kadar zor olduğu hemen kendini gösterir. Gerçek insan uğrunda ölebileceği bir şeyleri olan varlıktır. Sevmek ve adanmak, gerçek anlamda kendini sevgiyle adamak yalnızca üst düzeyde bilinç etkinliğine ulaşmış kişilerin işidir. Sıradan bilinç adanmayı bilmez, çünkü onun için dünyada çok özel şeyler, özel önem taşıyan şeyler yoktur. Çocuğunu cami avlusuna bırakıp kaçan anne yalnızca iktisadi anlamda yoksul ve toplumsal anlamda yoksun bir kişi değildir, o aynı zamanda tam anlamında bir bilinç yetmezliği yaşamaktadır. Bu çerçevede sevmek denilen şeyin içeriksiz bir kavramı karşıladığını söyleyebiliriz. Gerçek sevgi acı çek-

meyi bilen sevgidir, çünkü her adanmışlıkta acı çekmeye hazır bir bilinç yatkınlığı sözkonusudur. Ancak kendilerini başkalarına verebilenler gerçek insan olmanın hazzını yaşayabilirler. Bu yüzdendir ki bencil kişi yani ölesiye sevmeyi bilmeyen kişi tam tamına bir zavallıdır. XIX.yüzyılda Auguste Comte bize özgeciliğin yetkin insan yaşamı için ne kadar büyük bir önem taşıdığını gösterdi. Özgecilik bize yalnızca gözümüzle gördüğümüz şeyler için değil hiç görmediğimiz ve göremeyeceğimiz şeyler için de kendimizi adayabileceğimiz duygusun verir. Kant'ın çok güzel saptadığı gibi yalnızca insan kendini gelecek zamanlara adayabilir. Gelecek kuşaklar için eylemde bulunabilen tek varlık insandır.

BİLİNÇ EĞİTİMİ

Hiçbir zihin kendini kendi olanaklarıyla yeteri kadar bilinçli kılamaz. Bilincin gelişimi bireysel olduğu kadar toplumsal bir olgudur. O yalnız bir alıcı değil aynı zamanda bir kurucudur. Bir başka deyişle zihin edilgin olduğu ölçüde yönelgendir. Ancak onun yönelgenliği tek başına yetkin bir bilinç oluşturmaya yetmez. Bilinç kendini ancak toplumsal-tarihsel ortam içinde yetkin kılabilir, insanlığın bugüne kadar yaratmış olduğu değerler içinde yetkin kılabilir. Bu da salt kişisel atılımla gerçekleştirilebilecek kadar basit bir iş değildir, her şeyden önce iyi düşünülmüş, iyi kurulmuş ve iyi uygulanan bir eğitim düzeneğinin varlığını gerektirir. Türdeşlerinin deneyimlerinden yararlanabilen, onların deneyimlerini bilgiye dönüştürebilen tek tür insan türüdür. İnsan bilgi üreten bir varlıktır, bu üretimde o daha önceki üretimlerin bir dönüştürücüsü olarak etkindir. Bireysel deneyimler insanlığın deneyimleriyle bütünleşmedikçe verimsiz kalır. Örneğin felsefe tarihinin dışında felsefe yapmak olası değildir.

Her yetkin bilinç kendinde bütün bir tarihin genel görünümünü ya da şemasını barındırır, daha doğrusu içiçe iki

tarihi barındırır: hem insanlığın genel tarihini barındırır hem kendi kişisel tarihini barındırır. Kişisel tarihimiz genel tarihin içine yerleşmiştir. Bu tarihsellik bizi geçmişten geleceğe ya da olan'dan olumsal olan'a doğru açar. Geçmiş üzerinde etkin olamayız, onu ancak bilinç koşullarımız çerçevesinde doğru olarak kavramamız olasıdır, oysa gelecek üzerinde bilinç yetkinliğimiz ölçüsünde kurucu bir etkide bulunabiliriz. Bu da bize her zaman neyi yapabileceğimiz neyi yapamayacağımız sorusunu sordurur. Özellikle XVII. yüzyılla birlikte, özellikle Descartes ve Leibniz'le birlikte insanlık olası'nın önemini kavradı: dünyayı dönüştürmek ya da dünya üzerinde yeni bir dünya kurmak fikri bundan sonra gelişti. İnsanoğlu olan'dan olası olan'a bakmayı bilmeseydi ne sanat ne bilim ne felsefe gelişebilirdi. Örneğin insan o koca demir yığınlarını suda yüzdüremezdi, o koca uçakları havada uçuramazdı. Doğayı öykünen bir eskiçağ yontucusunu belki yaratabilirdi ama bir Picasso'yu kesinlikle yaratamazdı. İyi ki düşün içindeki gerçeği ve gerçeğin içindeki düşü bulup çıkardık. Bize verilmiş olan dünyada gemiler de uçaklar da yoktu, Picasso da yoktu, sanatın her dalında yetkin anlatım olanakları oluşturan simgeler de yoktu.

Gerçekte insanoğlu olabilecekleri görmeye XVII.yüzyıldan çok önce başlamıştı. XVII.yüzyıldan sonra bu durumun yani olabilecekleri görebildiğinin bilincine vardı. Mağara duvarlarına resimler çizen tarihöncesi sanatçısının olan'ın sınırlarını aşan gerçekçiliği insanın daha o zaman görünmeyeni görmeye ne ölçüde eğilimli olduğunu gösterir bize. Kazıbilimciler bize kemik delmeye dayanan *trepanasyon* yönteminin M.Ö.II.binde Filistin'de uygulanmış olduğunu öğrettiler. Ancak görmek başka şeydir gördüğünü bilmek başka şeydir. Yalnızca gördüğünü bilenler iyi görürler. Bütün bir insanlık dünyayı değiştirmek ya da dönüştürmek eyleminin ancak olasılıklarla ilgili görü'ye dayandığını ça-

ğımızın başlarında öğrendi. İnsan yaşamında her meyva kökleri çok derine giden bir gövdede varlık nedenini bulur. Tarihin bize gösterdiği evrim en ilkel koşullardan en gelişmiş koşullara doğru ilerlerken hep bir olan'dan bir olası'ya geçişin serüvenidir. İyi gören her göz her insan başarısında tek bir bilincin olağanüstü kurucu gücünü değil ortak bilincin tek bir bilinçte açılımını bulacaktır, geçmiş yaratıların bir bilinçte billurlaşan özel bir bileşimini bulacaktır.

Demek ki her bilinç kendini bir yerde ve bir zamanda varetmiş olmakla her zaman bir ortamın bilincidir. Bu ortam sınırları belli bir ortam değildir, en yakın çevreden başlayarak dalga dalga dünyaya kavuşur. Yetkin bir bilinci oluşturmaya yarayacak gereç bu yerde ve zamanda en geniş çerçevede kendini ortaya koyan yaşanmış insan etkinlikleri toplamının ta kendisidir. Bunun en basit anlamı şudur: tarihin dışında gerçeklik yoktur ve bilinç kendini bütün bir insanlığın ürünü olan tarihin içinde yetkin kılabilir. Sağlıklı bilgiye ulaşmanın tek yolu bize gerçekliğin kapısını açacak anahtarları doğru olarak saptayabilmekten geçer. En yakın ortamdan en uzak ortama kadar tarihsel bir derinlik içinde gerçekliğin tüm koşulları bilinci geliştirmeye hazırdır. Ancak gerçekliğin doğru bilgisine ulaşmak sorunu da bir yöntem sorunu ortaya koyar. Doğru bilgiye ancak doğru yönelimler içinde olan bir bilinçle ulaşabiliriz. Gerçekte doğru düşünmenin birbiri içinde iki yönü vardır: dizgesel bir kavrayışa ve yöntemli bir yönelime ulaşmış olmak. Gerçekte yöntem dizgenin ruhudur. Dizge bize her zaman bilgide bir düzenlilik durumunu yöntem de tutarlı bir etkinliği duyuracaktır. Sorun temelde gelişigüzel düşünmekle belli bir düzen içinde düşünmek arasındaki ayrımı iyi belirlemek sorunudur.

Yöntem dediğimiz zaman bir kalıp yönelişi değil bir tutarlı yönelişler bütününü düşünürüz. Yöntem açacağımız kapılara göre durmadan değiştirmek zorunda olduğumuz anah-

tarlardan oluşur, öyleyse o bir maymuncuk değildir. Her konu kendine uygun bir yönelimi gerektirdiğinden yöntem bize her zaman bir değişkeni düşündürecektir. Yöntemin temel kuralları elbette vardır ve her zaman tartışılabilir, ama hepimizin ya da birimizin her yerde her durumda kullanabileceğimiz belli bir yöntem yoktur. Gerçek bilim adamı, gerçek sanat adamı, gerçek felsefe adamı kendi koyduğu kurallarla sürekli tartışmayı becerebilen kişidir. Yöntem bizi en sağlam sonuçlara en kısa yoldan götürecektir. Önemli olan yöntemi olmak değil yöntemli olmaktır. Yöntemli yönelimle biz gerçekliğin özleri olan kavramlara ulaşırız. Kavramlardan herbiri gerçekliği oluşturan varlıklardan birinin bilinçteki özüdür. Yetkin bir bilinçte ya da sağlıklı bir bilinçte kavramlar gerçekliğin koşullarına uygun bir dizge oluştururlar. Sağlıklı bir bilinç bütün bir gerçekliği belli bir açıdan gören bir özler düzeneğidir. Sağlıklı bir bilinç bütün insana açılan bir penceredir. O ortak bilincin kişilikli bir üyesidir, kişiliği özgün yanlarından, kendi renklerini kendi koşulları içinde oluşturmuş olmasından gelir. Buna göre ayrı bilinç ortak bilincin özel bir görünümüdür. Bilincin özgünlüğü belli bir açı oluşturmasıyla ve kendi özel özelliklerini edinmiş olmasıyla belirgindir. O bir ortak bilinç olmakla bireyi insanlığa bağlar ve bir ayrı bilinç olmakla bireyi özgün kılar. Bütün bu söylediklerimizden şu sonucu çıkarabiliriz: yetkin bilinç tutarlı bir eğitimle sağlanmış sağlıklı bilinçtir.

Sağlıksız bilinç yani yetkin olmayan bilinç her şeyden önce kötü eğitilmiş bilinçtir, kötü kurulmuş ya da kendini gelişigüzel yani özensiz kurmuş bilinçtir. Böyle bir bilinç gerçekliğin uyarsız bilincidir. Bu kötü bilinç gerçeklikten büyük ölçüde kopuk olduğu için, gerçekliğin doğru bilgisi yerine kendinde bir takım olur olmaz doğru yanlış bilgi kırıntılarını taşıdığı için mutsuzluğa mahkumdur. Onda kavramlar boş ya da silik, buna göre yargılar kaygan ve sallantı-

lı, fikirler çok zaman gerçekdışıdır. O durumda gerçek gerçeklikle bilincin doğruları arasında (bunlara sözde doğrular demek gerekir) büyük tutarsızlıklar vardır. Böyle bir bilinç yabancılaşmış bilinçtir ve yabancılaşmış olmakla bunalımlı bilinçtir. Sağlıksız bilinç kaçak bilinçtir, çünkü bir doğruyu sonuna kadar savunacak gücü yoktur. Yürekli değildir ama gözüpektir, çok zaman saldırgandır: gerçekliği gerçekdışı varlığıyla koşullamaya kalkar. O kendini doğru bilinç olarak kavrar, dünyayla uyarsızlığını da evrensel düzeyde bir sağduyu yetersizliğiyle açıklayabilir. O kendini gerçeklik karşısında bir yapıcı ve dönüştürücü güç olarak algılamaktadır, bu yüzden hemen her zaman savlı ve kavgacıdır. Gerçeklik herhangi bir gelişigüzel etkiyle dönüşecek kadar cılız olmadığından sağlıksız bilincin dünyaya her yönelimi bir düş kırıklığıyla son bulacaktır. O hep doğru yapan ama yanlışlar toplayan bir kısmetsiz sayar kendini. Bu noktada arabesk bir duygusallık hemen kendini gösterecektir: bu açıdan o hem kendiyle onur duyar hem de bozuk bir dünyadaki iğretiliğine yanar. Bilmez ki dünyadaki tüm bozukluklar onun ve benzerlerinin yönelimlerinden gelmektedir. Sağlıksız bilinç kendi için ve hatta başkaları için düş kırıklıkları üreten bilinçtir. Sağlıksız bilinçlerin çoğunlukta olduğu ortamlar tehlikeli ortamlardır, bu ortamlarda fikirler boş, görüşler tutarsız, inançlar temelsiz, çabalar sonuçsuz olacaktır.

Yarı bilinçle ya da eksik bilinçle ya da karmaşık bilinçle ya da sağlıksız bilinçle (bunlar üç aşağı beş yukarı aynı şeylerdir) yaşamak gelişigüzel yaşamaktır. Bu toplumlar için de bireyler için de böyledir. Kötü bilinçler düşünce üretmekte çok zorluk çektiklerinden genelde şemalarla düşünürler ya da düşünür gibi yaparlar. Bu şemalar özellikle toplumsal kaynaklıdır. Birinin rasgele bulduğunu birileri bilir bilmez ve gerçeklikte karşılığı var mı yok mu diye düşünmeden benimserler. Sağlıksız bilinçler sürekli bir şema

alışverişi içindedirler. Bu şemaların gerçeklikte bir karşılığı yoktur, çoğu köksüz dileklerden başka bir şey içermez. Böylece toplumda gerçekliği hiçbir biçimde karşılamayan ama gerçekliği bozmakta etkin olabilecek olan yüzergezer görüşler çoğunluktadır. Varlığında kargaşık bir bilinç gezdiren her kişi tutarlı mantığın dışında *kendine göre bir mantık* benimsemiş oluşuyla, buna göre düşüncede ortaya koyduğu düzensizlikle ya da dağınıklıkla, gerçekliğin dışına düşüşüyle ya da gerçeklikle doğru dürüst bağ kuramayışıyla, kendince bir düşler dünyasında yaşayışıyla, topluma iyiden iyiye yerleşmiş görünmesine karşın başkaları karşısında ortaya koyduğu tedirgin ve garip davranışlarıyla, diyalogdan çok monologa yatkın oluşuyla ya da bir başka deyişle kendi söyler kendi dinler oluşuyla zihin yarılmasına uğramış gibidir. Bir bilinç araştırmasına yönelen her kişi kötü bilinçlenmişlikle delilik arasında uzak yakın bir takım ilişkiler bulunduğunu rahatça görecektir.

Buna göre gerçek anlamda felsefede sanatta ve bilimde yaratıcı kişiliğin temel özelliği yetkin bir bilince ulaşmış olmaktan başka bir şey değildir. Bu kişisel bir sorun olmaktan önce toplumsal bir sorundur. Sağlıklı bir eğitim düzeyi oluşturamamış olan toplumlarda gücül dehalar edimli duruma geçemeden kuruyup kalırlar. Bu gibi toplumlarda zaman zaman ortaya çıkan pırıltılı yaratıcı kişilikler kişisel bir inadın yapayalnız ürünlerinden başka bir şey değillerdir. Kötü eğitim düzeyinde felsefe, sanat ve bilim adamları yaratıcı kimliğiyle dolaşsalar da birer basit teknisyen olmaktan öteye geçemezler. Sağlıklı bilinç oluşturmaya çok erken yaşlarda başlamak gerekir.

BİLİNÇ VE ÖLÜM

Ölüm bilincin son korkusu, sor sınırı, son engelidir. Ölüm bilinç için yalnızca bir son değil aynı zamanda bir başlangıçtır: bilinç kendini kurmaya ya da oluşturmaya başlarken yavaş yavaş ölümün sezgisine ulaşır, sonra ölümü kaskatı bir gerçeklik olarak karşısında bulur, kendini kendine ve dünyaya göre geliştirirken daha başlarda ölümle yüzyüze gelir. Ölüm her şeyden önce bir korkudur. Ölüm korkusunu düşündüğümüzde ya da basitçe ölümü ölüm olarak düşündüğümüzde yaşamın anlamı değişir ya da renk değiştirir. Bilincin yaşam serüvenini anlatırken öle öle yaşamak ya da ölümle yüzleşe yüzleşe yaşamak diye bir şeyden sözedebiliriz. Yaşamak biraz da kendini ölüme göre kurmak ya da ölümün belirleyiciliğinde oluşturmaktır. Gerçekte olmayan, olmaz gibi ya da yok gibi duran, hep yok olan ama her zaman varlığını duyuran şeydir ölüm. Bu yüzden ölümle ilgili duygularımız çelişkilerle örülmüştür.

Gerçekte ölüm yoktur, onu kimse dünya gözüyle görmemiştir, kimse onunla görüşmemiş, onunla el sıkışmamıştır. Çünkü ölüm bir gerçeklik olmaktan öte bir tasarımdır. Biz onu elle tutulur gözle görülür bir gerçeklik gibi algıla-

rız: ölüm korkusunun kaynağı buradadır. Sanki bir gün bir canavar gelecek, acıta acıta canımızı alacak, bizi yokedecektir. Bu yüzden onu gönlümüze göre ya da korkularımıza göre simgeleştiririz: eline bir yaba veririz örneğin, üstüne beyazlar giydiririz... Ölüm vazgeçilmez bir dost gibi, çok yakın bir arkadaş gibi her zaman içimizde, her zaman belleğimizdedir. *Ölüm bilinci* bir karşı-bilinç olarak yaşamın tüm akışını etkiler, yaşama kendi renginden renkler katar, yaşamı kendine göre anlamlandırır, bilincin oluşumunda etkin olur, sonunda yaşamı zorunlu olarak kendine göre belirlememizi sağlar. Biz ölümü unutsak da o bize kendini ikide bir anımsatır. Her ölüm bize kendi ölümümüzü düşündürür. Bir sevinçten bir ölüm duygusuna geçmek hiç de zor değildir. Ölümü unutanlar, unutmak isteyenler şurada burada onu anımsamak zorunda kalırlar: sela verilir ya da çanlar çalar. Bir acı, bir kaşıntı, bir kırgınlık bize ölümü duyurur. Ölüm varolmanın zorunlu bir koşuludur: her yerde doğal bir olgu olarak ya da en doğal olgu olarak karşımıza çıkar.

Ölüm doğanın hakkıdır, öldürme doğanın işidir. Can verme hakkı da can alma hakkı da doğanındır. Doğanın bu yönde kendine göre çok ince hesapları vardır. Bu hesaplar özel durumlara ilgisizdir. *"Gözleri bu kadar güzel bir çocuk nasıl olur da ölüme böyle erkenden gider!"* diye söylendiğimiz olur. Doğayı *acımasız* diye nitelendirdiğimiz olur. Doğrudur, doğa acıma nedir bilmez. Bunun için doğaya kızmamız ya da küsmemiz gerekmez. Doğaya ancak canı verdiği için de aldığı için de saygı duyabiliriz. Çünkü hiçbirimiz ölümsüzlük denilen şeyi yaşamamışızdır. Ölümsüzlüğü yaşasaydık belki de onun ne kadar korkunç olduğunu düşünecektik. Yaşatmak da öldürmek de doğanın hakkıdır. Ölümün doğal olmayan biçimleri yani kaza, idam, insanöldürme ve benzeri olaylar cinayetten başka bir şey değildir. Bir rezili öldürmekle bir bilgeyi öldürmek arasında hiçbir ayrım yok-

tur. Bir rezili öldürmek de bir bilgeyi öldürmek de rezilce bir iştir.

Evet, öldürme hakkı doğanındır, varetme hakkı nasıl onunsa. Cinayet işlemek doğanın yerine karar vermek ya da kendini doğanın yerine koymak olur ki buna kimsenin hakkı yoktur. Yargıcın da, kralın da, imparatorun da buna hakkı yoktur. Öldürmek en büyük, en çirkin, en bayağı, en korkunç haksızlıktır. Publilius Syrus *"Bir başkasının istemiyle ölmek iki kere ölmektir"* der. Öldürülme yalnızca canını yitirme değil aynı zamanda aşağılanmadır. Ayrıca öldürme boş bir girişimdir: ölüm hiçbir şeyi çözmez. Hiçbir cinayet yaşamın yönünü ya da tarihin akışını değiştirebilecek güçte değildir. Hiçbir cinayet bir ahlak değerinin yaşamda belirleyici olmasına katkıda bulunmaz. Öldürmek ahlaksızlıktır. Ölümü bir ceza olarak kullanmak cinayetlerin en büyüğünü işlemek demektir. Ölümü gerektirebilecek suç yoktur. Her şey bir yana, suç kavramı göreli bir kavramdır. Bilinç sürekli oluşur ve dünün suçlu bilinci bugünün suçsuz bilincine dönüşür. Dünkü cinayeti işleyen ben dünkü bendir, bugünkü ben değildir. Öyleyse insan işlemediği bir suç için yargılanamaz. Ceza ancak bilinci geliştirme ya da iyileştirme anlamı taşıyorsa önemlidir. Ceza intikam değildir. İntikam insanı küçültür.

Hiçbir bilinç şimdiki durumunu önceleyen durumlardan ötürü sorumlu tutulamaz. Bilinç sürekli bir akış içindedir, sürekli bir yetkinleşme durumundadır. Onun kendiyle ve dünyayla her ilişkisi bir aşma ilişkisidir. Bilinç kendini kendiyle çekişerek kurar, bu onun her durumda geçmişini yadsıyarak ya da geçmişiyle hesaplayarak evrimleşmesi demektir. Bugünkü bilincim dünkü bilincimle tam olarak örtüşmediği gibi tam olarak tersleşmez de. Albert Camus gibi biz de şunu rahatça benimseyebiliriz: *"Çözüm ölümse doğru yolda değiliz demektir. Doğru yol yaşama, güneşe götüren yol-*

dır." İnsanöldürme geleceği olan bir varlığı yoketmek demektir, bir geleceği tümüyle yoketmek demektir. Öldürülmüş geleceklerle yokedilen şey kolay kolay tasarlayamayacağımız ya da düşünemeyeceğimiz verimler değil midir? Evet, doğru yol daha güçlü insana, geleceğin insanına götüren yoldur. Her yapay ölüm yazık olmuş bir geleceğin özel adıdır. Her yapay ölüm, ölüm denilen trajedinin kaba bir dramla süslenmiş biçimidir.

Ölüm bizim için bir dram değil bir trajedidir. Dramatik ölümler vardır, korkuluklara bindiren otomobilde beyni parçalanarak ölmek gibi. Ölüm insan yaşamının tek trajik olgusudur. Burada "trajik"i *karşıkonulamaz* anlamında alıyoruz. Her kişinin yaşamında dramlar vardır, dramatik olaylar vardır. İflas ederiz, bu bir dramdır. Sevgilimiz bizi bırakır gider, bu bir dramdır. Karımız kaçar, bu bir dramdır. Aklımızı oynatırız, bu bir dramdır. İhanete uğrarız, bu bir dramdır. İnsan yaşamının tek trajik olgusu ölüm olgusudur. O bizim kesin sonumuzu çizer. *"Ölüm yaşamın amacı değil sonudur"* der Montaigne. Ölümü çokça sorun ederseniz ölüm neredeyse yaşamın amacı durumuna gelir, en azından karşı-amacı durumuna gelir. Ölümle yatıp ölümle kalkanlar vardır. Ölümlülük hemen hemen tek yazgımızdır bizim. Yaşamımızın tek kaçınılmaz koşuludur. Trajik olan bize her zaman yazgıyı ya da kaçınılmazı duyurandır. Yazgı kaçamadığımız şeydir. Yazgının öbür biçimlerini, örneğin yoksunluklar içinde dünyaya gelmiş olmayı bir karşı-yazgı oluşturarak aşarız. Ölüm aşılır gibi değildir. Pekçok alanda ya da pekçok konuda yazgıyı karşı-yazgıyla dönüşüme uğratırız. Bir başka deyişle yaşamın pekçok alanında kendi yazgımızı kendimiz yaratırız, en azından bize yazgı diye sunulan koşulları aşmayı biliriz. İstesek her zaman bir yazgıya karşı bir yazgı oluşturabiliriz. Yoksa özgürlüğümüz neye yarayacak, özgürlüğümüzün ne anlamı olacaktır? Bu yüzden özgürlük sorunu döner dolaşır bi-

linç sorununa dayanır. İnsanoğlu istemli bir varlık olarak yazgıyı altederken bir tek ölümü altedemez. Onunla sürekli yıkışır ama onu yokedemez.

Ölüm dediğimiz şey yokluğun bir başka adıdır, varlıktan yokluğun görünüşüdür. Seneca büyük bir rahatlıkla, bir Stoa'cı rahatlığıyla *"Post mortem nihil est ipsaque mors nihil"* der, böyle diyerek ölümden sonra hiçbir şeyin olmadığını, ölümün de hiçbir şey olmadığını anlatmak ister. İnsanoğlunun korktuğu da bu değil midir? Bunun için cennetler ve cehennemler yaratmış değil midir? İnsana yokluk mu cehennem mi diye sorun, elbette cehennem diyecektir. Yokluğu cehenneme yeğler gibi yapması kendine karşı oynadığı bir oyundan başka bir şey değildir. Yokluk korkutucudur. Ancak ussal açıdan baktığımızda bu korku enaza inecektir: yoklukta yalnızca yokluk vardır, durmadan yokluğu düşünmenin de bir anlamı yoktur. Spinoza şöyle der: *"Özgür insan ölümden başka bir şeyi düşünür, bilgelik ölümü değil yaşamı düşünmektir."* Böyle diyerek Spinoza bilgeliğin ölüm korkusunu yenmekle olası olduğunu anlatmak ister bize. Tıpkı Montaigne gibi. Çünkü ölüm yokluktur ve yokluk düşünülebilecek bir şey değildir, yokluk bilince ters düşer. Yokluk bilinç için bir nesne değil bir karanlıktır. O varlık için bir koşul olabilir, varolmanın temel mantıksal koşulu olabilir ama bilinç için bir nesne niteliği taşımaz. Çünkü o varlığın varlıkbilimsel koşulu değildir. Öyle olsaydı bilinç için nesne değeri taşıyacaktı. Bununla birlikte bir yokluk sezgisinden sözedebiliriz, ancak bulanık bir sezgi olabilir bu.

Bilinç baştan sona varlıktır, daha doğrusu varlığın özel bir yorumudur, varlığın belli bir açıdan görüldüğü yerdir. Bilinç varlığın parıldadığı, bütün genişliği içinde kendini göstermek istediği yerdir. Bilinç varlığın bilincidir. Bilinç varlık çerçevesinde her şeyi kavramaya yatkındır. Bilincin kavrayamadığı, kavrayamayacağı tek şey yokluktur. Gerçekte bi-

zim yoklukla bir işimiz yoktur, yoklukla işimiz sonluluğumuz açısındandır. Her bilinç hatta kendi uzanımını aşan pekçok şeyi sezebilir, en azından pekçok şeyin peşine düşebilir, bir tek yokluğun ardından gidemez. Çünkü yokluk olmayan şeydir. Bilinç olanı amaçlar. Kısacası yokluğun bir görünümü olmakla ölüm bilincin kavrayamadığı, kavrayamayacağı tek şeydir. Evet, bilinç ölümü ya da yokluğu kavrayamaz, bu arada kendi ölümünü ya da yokluğunu hiç kavrayamaz. Yok olmak artık kendi olmamaktır. Kendi olan bir şey kendi olmamayı nasıl anlayabilir!

Bilinç kendini iki yokluk arasında kurar. İnsan olmak bir yokluktan bir başka yokluğa gitmektir ya da daha doğrusu gidiyor olmaktır, gider durumda olmaktır. Ölüm yokluktan başka bir şey olmadığına göre iki ölüm arasında varolmak da diyebiliriz buna. İnsan bir yokluktan çıkar gelir ama bilinç bir yokluktan doğmaz, o dünyadan, tarihsel dünyadan, bir bakıma tarihin kendisinden doğar. İnsanlık tarihtir, birey olmak insanlıkta olmaktır. Bilinç doğrudan doğruya doğal-insani bir ortamda oluşur, daha geniş çerçevede bir tarihte varlığına ve anlamına kavuşur. Doğar doğmaz insanlığa katılmaktır bu, bir ucundan insan olmaya başlamaktır, insanlıkta bir bütüne ulaşmak, insanlığın bütününce soğurulmaktır. İnsan tarihe hem edilgin bir varlık olarak katılır, tarih onu bir ortamın koşullarından, *şimdi ve burada*'dan başlayarak biçimler, hem de etkin bir varlık olarak katılır, tarihi oluşturan ya da sürdüren bir güç olur. Bilinç bütün bu oluşumları içinde her zaman bir kalıcıyı oynarken bir geçiciyi yaşar. Bu bağlamda geçici demek gelen ve giden demek değil dönüşen demektir. Birey böylece tarihselin içinde tarihseli gerçekleştirirken, bir başka deyişle genel tarihin içinde kendi özel tarihini kurarken sonunu da kurar. Bireyin tarihi sonu olan tarihtir, bireyin bilinci bir gün bir sona varacak olan şeydir. Bu çerçevede her zaman trajik olanın o belirgin

bunaltısı yaşanır: bilinç kendini her zaman ölümün gerçek öznesi olarak görür. Bilinç ölümü kendinde her an bir yokolma koşulu olarak yaşar. Kendini onca özenle vareden bu bilinçli varlık bir gün bir hiçe dönüşecektir.

Yokolacağını bilen tek varlıktır insan. Yokolacağım bildiği varlıklar dünyaya getiren tek varlık da odur. İğreti olma ya da konuk olma duygusu insan olmanın temel koşuludur. Yaşam geçiciliğiyle, geçiciliği bir yana geldigeçti oluşuyla korkutucudur. Ölümün zamanı yoktur. Ölüm belli bir an'ı, belli koşulların oluşumunu beklemez. Gömütlüklerde çocuk ölüleri çok zaman büyük ölülerinin arasına sığdırılır. Çocuklar yarım bıraktıkları ya da daha doğrusu başlayıp bıraktıkları yaşama dönebilecekler midir? Dönebileceklerse neyle, nasıl? Ölüm her yerde ve her zaman karşımıza çıkabilir, şeker yemekte olan bir çocuğu da alıp götürebilir. Yaşam güçtür, ölüm onu daha da güçleştirir. İnsan yaşamı her an tehdit altındadır, doğanın ölüm tehdidi altındadır. Sağlığınıza özen gösterin, çok kilo almayın, kan şekerinize baktırın, yolda karşıdan karşıya geçerken dikkatli olun... Bunların hiç önemi yoktur. Elbet yapın bunları ama ölümü oyuna getirebileceğinizi sanmayın. Sizin aramanıza da gerek yok, ölüm gelip sizi bulacaktır. Öte yandan, ölümün güçlüğü konusunda hiçbir bilgimiz yokken yaşamın hiç de kolay olmadığını hepimiz biliriz. Hepimizin ortak duygumuzdur bu: ölmek yaşamaktan kolaydır. Belki de ölüm açısından bakıldığında tek trajik olgu yaşam olgusudur. Yaşam aralıksız bir savaşımdan başka bir şey değildir. Bir hiçe düzenlenmiş bir savaşım. Bu savaşım boyunca elde edilen hazların değerini de unutmamak gerekir. Yaşam zordur ve güzeldir, ölüm kolaydır ve hiçtir.

Ben bilinç'im öyleyse ölümlüyüm duygusu bireyin hiçbir koşulda kaçıp kurtulamayacağı bir duygudur. Varolmak sürekli ölümlü olmaktır, ölüme aday olmaktır, ölümle içiçe olmaktır, ölüme mahkum olmaktır ve hatta ölümde, ölümün

ellerinde olmaktır. Zaman geçiciyi duyurur, geçici ölümü anımsatır, tüm direnişleri, tüm kurnazlıkları, tüm kaçışları, tüm acındırmaları hiçe sayan ölümü. Bulutların o sonsuz mavide süzüle süzüle akışı bile bir hazzı yaşatırken, ölümü anımsatır, ölümü duyurur. Her akış ölüm akışı gibidir, her akan şey ölüme akıyor gibidir. Ben kendini her zaman bir zaman olarak duyar ya da zamansallıkta bir ben olarak duyar yani *ölüme doğru olan* diye duyar. Ben kendini hatta ölüm olarak duyar. Zaman yaşarlığın kaynağı ve ölümün en genel şemasıdır. Ölümlülük bilinç için bir zorunluluktur, bir kaçınılmazlık duygusu verir. Bilinç kendini bu duygudan kurtarmak ister, bilgeleşerek bu duygudan kurtulabileceğini, bu duyguyu altedebileceğini sanır. Gerçekten bilgeleşmek yalnız ölüme değil her şeye ağırbaşlı bir bakışla bakabilmektir. Ancak bilgeler de ölümü karşı konulmaz bir gerçeklik olarak yaşarlar. Elbette bir bilgenin ölüme bakışı herhangi birinin ölüme bakışından daha değişiktir: bilge en azından ölüm gerçeğini yoğun bir korku olarak yaşamayacaktır. Bir bilgenin ölüm karşısındaki duyguları Cicero'nun şu sözlerinde pek güzel açıklığa kavuişur: *"Emori nola sed me esse mortuum nihil aestumo"* (Ölmek istemiyorum ölmeyi de hiç önemsemiyorum). Ancak ölüm vardır ve her bilinç için, bilgenin bilinci için de vardır, tedirgin edici bir biçimde vardır.

Filozofların ölüm korkusunu yenme fikri çok önemli bir dilektir. Çünkü ölüm duygusu yaşamı zedeler, onu karartır ve anlamsızlaştırır. Ayrıca insana *daha ölmedim* duyguları vererek onu bencilliğe doğru iter. Yaşamın yaşanılmaya değer olup olmaması bir yana, yaşam özünde güzeldir çünkü bir hazlar ortamıdır. Yaşamın yaşanılmaya değmez olduğunu söyleyebilecek bir kişi bile bize yaşamın güzellikleriyle ilgili küçültücü şeyler söylemekte güçlük çekecektir. Felsefe bizi her konuda bilinçlendirirken, genel olarak insan yaşamı üzerine bilinçlendirirken ölüme de gerçek yerini ver-

meye çalışır, bunu yaparken ölümü önemsiz göstermeye bakar, bu yolda kanıtlar getirir. Başlıca kanıt ölümü yaşamayacak oluşumuzdur yani *o geldiğinde biz gitmiş olacağız* görüşüdür. Oysa insanlar ölürken acı çekmekten değil de ölmekten korkarlar yani ölümü istemezler. Filozoflar gene de haklıdırlar, ölmekten yani yokolmaktan korkmamak gerekir. Stoa filozofu imparator Marcus Aurelius *"Ölüm doğanın bir isteminden başka bir şey değildir, doğanın isteminden korkan da çocuktur"* der. Stoa'nın bir başka büyüğü köle filozof Epiktetos ölüm için şunları söyler: *"Biliyorum, doğan her şey ölmek zorunda. Bu bir doğa yasası. Öyleyse ben de ölmeliyim. Ben ölümsüzlük değilim. Ben bir insanım, bütünün bir parçasıyım, saat nasıl günün bir parçasıysa. Saat gelir ve geçer. Ben gelir ve geçerim. Geçiş biçimi önemli değil. Ateşle ya da suyla. Hepsi bu."*

Felsefe ölüm konusunda bizi birazcık avutur, ne var ki bir karşı-bilinç olan ölümün bizdeki etkisini gideremez. Yalnız sıradan bilinçler değil yetkin bilinçler de ölüm karşısında tedirgindir. Sorunu abartmamak gerekir: insan bir nedenle ölür gider. Ancak iş hiç de göründüğü kadar basit değildir: ölmek demek artık olmamak ya da artık varolmamak demektir. Kendini iğneyle oya işler gibi ince ince kuran bilincin yokluğa dönüşmesi, bilincin bir hiç olup çıkması doğal olanla insani olanı karşı karşıya getirir. Ne var ki insanın kökü de doğadadır, doğa öncelikli ögedir, insani olan da doğadan gelmektedir ve onun yasalarıyla belirgindir. İnsanla ilgili her şey doğal olanın belirleyiciliğinde vardır. Doğa her zaman son sözü söyleyecektir, ilk sözü ve son sözü. İnsan ölmemek için doğayla yıkışır, bunun için hekimliği bulup çıkarmıştır. Hekimlik küçük hastalıkları giderir, büyük hastalıkları sakızlandırır, ölümü gideremez de çok zaman acıyı artırır. Son söz gene doğanındır. Doğa kendi dışında belirleyici bir güç, bir istem kabul etmez. Her durumda onun sözü ge-

çecektir. Her zaman onun öngördüğü olacaktır. Doğanın boşluk bırakmadan belirleyici olduğunu yalnız bilgeler ya da bilginler değil ilkeller ve çocuklar da görebilir.

Bilincin gelişimi her an ölüme doğru olur. Irmağın suyu güle oynaya uzaklara doğru koşar, taşların üstünden atlar, bir derine iner bir yüze çıkar, sevinçle koştukça her adımda denize biraz daha yaklaşır. Bunun gibi bilincin gelişimi de her an ölüme doğru olur. Bilinç ölüm duygusunu içine sindire sindire ilerler, ne var ki bu duygu ondaki bir yabancıdan başka bir şeyi duyurmaz ona. Ölüm yabancılığı giderilemeyen şeydir. Her bilinç kendi içinde bir düşman gibi barındırdığı ölümün, yetkinliğinin arkasında duran ölümün sinsi sinsi bir şeylere hazırlandığını sezer. Yetkinleşmek ölümsüzü yakalamaya hatta ölümsüzleşmeye doğru bir yönelimdir ama ölümü altetmeye yetmez. Yetkinliğe doğru yürümek ölüme doğru ilerlemektir. Herhangi bir deneyim ya da ileriye doğru atılan her adım yetkinliğe biraz daha ulaşmak olduğu gibi ölüme biraz daha yaklaşmaktır. Bilinç bu sorunu kökten çözmeye çalışır. Bu çaba ayakları sıkı sıkı bağlanmış olan kurbanlık hayvanın debelenmesine benzer. İnsan da bilir bilinmeyenin çözümü olmadığını. Bile bile çırpınır. Ölüm her durumda bilincin bir türlü kavrayamadığı şeydir. Ölüm bilinç açısından bilinemezin ta kendisidir. Yokolmayı ya da yokoluşunu kavrayabilecek bilinç yoktur. Yokluğu sıradan bir yaşam koşulu olarak yaşayabilecek bilinç hele hiç yoktur. Hiçbir veri, hiçbir dayanak, hiçbir gerekçe ölümü anlaşılır kılmaya katkıda bulunamaz. Ölüm bir gizdir, belki bir giz bile değildir, bir gizden daha çok ya da daha az bir şeydir. Kesin olan bir şey vardır: ölüm doğanın bir isteminden başka bir şey değildir.

İnsan dünyası maddenin içinde, maddeden doğmuş ya da her an maddeden doğmakta olan bir ruhsallıktır. Bilinç canlı maddenin bir sürecidir ve ruhsallığın tek alanıdır. Bi-

linç varoluş koşullarını maddeden getirir, kendi özel koşullarını maddede kendi oluşturur. Maddenin dışında ruhsallık yoktur. Ancak bilinç madde değildir, maddenin bir işlevidir. Maddenin bir işlevi olmakla maddeyi alabildiğine aşar, maddede olmakla birlikte maddeyi aşar. O bilinçtir ve çok özeldir. Evrensel uzanımlı maddenin evrensel uzanımlı duyarlılığıdır o. Ama her bilinç kendi olarak vardır, özel bir varlık kipi olarak, özel özellikleri olan bir varolma biçimi olarak vardır. Ruh yalnızca kendini tanır ve kendini davranışlarında ortaya koyar. Başka ruhların etkinliğini de davranışlarda yakalar. Bir bilincin bir başka bilinçle ilişkisi dolaylıdır, bu yüzden bilinçler arasındaki ilişki sorunlu bir ilişkidir. Bilinçler davranışlar aracılığıyla, her türlü dilsel olanakları kullanarak birbirleriyle ilişkiye girerler. Bir bilinçten bir başka bilinci görmek olası değildir. Buna göre bilinç yalnızca kendini tanır, benzerlerini benzetme yoluyla, kendine benzeterek tanımaya çalışır. Maddeden giderek insan ruhsallığını açıklamak olası değildir, çünkü madde doğrudan doğruya bir bilinmeyendir. Maddenin ne olup ne olmadığını tartışanlar hiçbir sonuç elde edemezler. Ben maddeye dıştan kavuşurum, madde benim içten yaşadığım şey değil ancak dokunabildiğim şeydir. Maddeyi her zaman dışsal olarak algılarım. Ben maddede değilim, bilincim madde değildir, o maddenin işlevselliğinin çeşitli süreçlerinden oluşmuştur. Bununla birlikte varoluş koşulları tümüyle maddenin koşullarına bağlıdır.

Evet maddenin özü ya da içi bana kapalıdır. Öyle olmasaydı ben kendinin bilinci olmaktan ötede evrenin bilinci olacaktım. O zaman ölümü içten yaşama kolaylığım olacaktı, ölümün gerekçesini de bir bilinç olgusu olarak yaşama şansım olacaktı. O zaman ölümü kendi olarak yaşayabilirdim. Bu durumda ölümü yaşayamam, yalnızca ölebilirim. Bu yaşam koşullarında ölüm benim için yalnızca bir yokluktur,

yokluğun bilinci de olası değildir. Ruh her zaman kendini özel bir varlık olarak algılar, dünyanın merkezine yerleşir, dünyanın ayrı bir merkezi olur. Her insan bir merkezdir, o merkezden bütün bir dünya görünür. Bilinç her zaman özgün yapısıyla bilinçtir: özgünleştikçe ya da yetkinleştikçe özgürleşir, özgürleştikçe bütün dünyaya biraz daha kavuşur. Başka bilinçlerle ortak özellikleri olduğunu sezer, başka bilinçlerden ayrı özellikleri olduğunu da. Onda ortak bilinci renklendiren ayrı bilinç ögeleri onu özellikli kılar. Her bilinç evrensele kavuştuğu ölçüde bilinçtir ama öte yandan kendinde özeli barındırdığı ölçüde bilinçtir. Bilinç iki yokluk arasında oluşturulmuş özgün bir üründür, öte yandan hem kendi olarak hem insanlığın bir parçası olarak tarihseldir. O kendi istemi dışında varolurken kendi istemi dışında tarihe katılır, sonra kendi istemi dışında tarihten ayrılır. Tarih özel tarihlerin ipliğiyle örülmüştür.

Demek ki ölüm seçilen bir şey değil katlanılan bir şeydir. Olumsal değil zorunludur. O bir insanlık durumudur ama öbür insanlık durumlarına göre çok özelliklidir. Tüm insanlık durumları yaşamla ilgiliyken ölüm yaşamı ilgilendirmekle birlikte yaşam olmayan şeyin, yokluğun koşuludur. O seçilemeyen olarak vardır. Oysa bilinç seçicidir, insan buna göre her zaman seçimler yaparak varlığını oluşturur. İnsan seçicidir, başeğerken de başkaldırırken de seçicidir, kölelik koşuluna uyarken de kölelik koşuluna karşı çıkarken de seçicidir. Tamgüçlü olmadığımız için yani Tanrı olmadığımız için seçimler yaparız. Ancak kimse ölüm karşısında seçici olamayacaktır. İntihar olgusu bizi yanıltmamalı: intihar bir ölüm biçimi değil bir yaşam biçimidir, ölüme doğru bir yaşam biçimidir. Her intihar yaşamla çok özel bir hesaplaşmadan başka bir şey değildir. İntiharda başarısız olan kişi çok zaman yaşama dönmekten hoşnuttur. *iyi ki kendimi öldüremedim* duygusunu yaşayacaktır ve genelde yaşama dört

elle sarılmaya hazırdır. İnsan ölüme tutkun olduğu için değil ya yaşamı beceremediği için ya da iyi yaşama koşullarını elden kaçırdığı için kendini öldürür. Bozuk bir bilinçle yaşama katılmak durumunda kalan insan ölüme aday olmayı seçebilir.

İntihar ölümü seçme olmaktan çok yaşamla hesaplaşmadır. Kimse ölümün güzelliği adına, eşsizliği adına intiharı seçmiş değildir. Yokluğun güzelliği diye bir şey yoktur, varlığın güçlüğü yokluğu kendiliğinden düşündürebilir. Kaldı ki insan intiharda kupkuru bir dünyadan değil de bir hazlar ortamından ayrılmayı göze almaktadır. İntihar bir kaçıştır, özellikle bir kendinden kaçıştır. Onu en iyi becerebilenler bırakıp kaçmayı iyi bilenler olacaktır. İnsan bir yanıyla savaşmaya eğilimliyse bir başka yanıyla kaçmaya eğilimlidir. İntihar çok zaman bir cezalandırma olgusudur, kendini cezalandırma ya da başkasını cezalandırma. İntiharcı kendiyle sorunlu kişidir, dolayısıyla dünyayla sorunlu kişidir. Kendiyle sorunlu olmayan başkasıyla da çok sorunlu olmayacaktır. Kendinden kaçmayan başkasından kaçmaz. Her şey bizde, bilincimizin bilinç olma koşullarında düğümlenir. Başkasıyla sorunlu kişiler kendileriyle olan sorunlarını görmek istemezler. Başkasına ağlayan gerçekte kendine ağlar. Dünyaya uygun koşullarda yerleşememiş olan ve böylece kendiyle de tam bir karşıtlık içinde bulunan bilinçler hatta ölümden korka korka kendilerini yoketmek isteyebilirler. İyi yaşam, uygun yaşam kendini sağlam kurmuş, düzgün kurmuş, özenle kurmuş ve böylece dünyaya tam bir tutarlılıkta yerleşmiş kişilerin işidir. Ancak ne olarsa olsun en yetkin bilinç bile kendiyle ve dünyayla azçok sorunludur: dönüşen her şey sorunludur. "Başkası"nın olduğu yerde yaşam bir sorunlar ortamıdır.

İntihar ölümü getirir ama intihar etmek başkadır ölmek başkadır.Ölmek bir belgenin altını zorla, istemeyerek, ağla-

ya ağlaya imzalamak gibidir. İntiharda insan ölüme kendi gider, çok zaman telaşsız bir hazırlıkla. Evet, intihar ölmekle ilgili olmaktan çok yaşamakla ilgili bir sorundur: insan ölmeye karar verdiği anda bütün sorunlarının dışına çıkar: o artık sevgilisini elden kaçırmış olan değildir ya da iflas etmiş olan değildir ya da sevdiklerince aşağılanmış olan değildir... İntihar kararıyla birlikte bütün sıkıntılar biter, bütün gönül acıları, bütün bilinç sorunları son bulur. O zaman intihar duygusu bütün bilinci kaplar. Öç almak adına girişilen intiharlarda bile bireyin gerilimi enaza inecektir. Kişi hesaplaştığı ve hesaplaşmayla gözden çıkardığı bir dünya karşısında artık duyarlı değildir. Artık o eski dünyasının yabancısıdır o. Ben gidiyorum anlamında bırakılan mektup soğukkanlılıkla yazılmıştır, üstünde gözyaşı izi yoktur. İntiharı seçen kişi *şey* olmayı seçer gibi yokluğu seçer. Bilinçli varlık olmaktan şey olmaya geçiş tam anlamında karmaşıklıktan hatta kargaşıklıktan hiçliğe geçiştir. Kendinde şey olmak istemek diyebiliriz buna. Kendinde şey'in temel özelliği mutlak istemsizliktir. Kendi için olan bilinç yönelgendir ve tam anlamında istemlidir, seçmelerle kurmaktadır kendini, bir durumdan daha karmaşık bir duruma geçer, kendiyle tersleşerek ya da kendiyle tersleşmek pahasına yetkinliğe doğru ilerler. İstemek seçmektir, seçmek istemektir.

Ölüm bazen istenir, bir dilek olur, ancak bu her zaman yaşamdan vazgeçmek anlamına gelmez. Yaşamın güçlükleri, bu güçlüklerle gelen yorgunluklar, açmazda kalmışlık duyguları, sayısız çirkinlikler ölümü düşündürür hatta özletir. O zaman bu özlem içinde ölüm bir etkin gerçeklik olarak değil bir umut olarak sevilir. Artık vakit gelmiştir belki de ya da artık gelmelidir. Baudelaire'in **Yolculuk** şiirinin son bölümünde söylediği gibi: *"Ey Ölüm, eski kaptan, vakittir, demir alalım! / Bu ülke sıktı artık,ey Ölüm! Kalk gidelim."* Ancak bu yaşamdan vazgeçişi yürürlüğe koymak değil bir

dinlenme umudu yaratmaktır. Bir mezar rahatlığı hep istenir, hep özlenir, hep düşünülür. Ana rahmine dönmeyi tasarlamak gibi. Mezar rahatlığı ama mezar değil. Bir başka şiirinde Baudelaire'in şu dizelerini okuruz: *"Uyumak istiyorum! yaşamaktan çok uyumak! / Ölüm kadar tatlı bir uykuda."* Burada seçilmiş bir ölüm sözkonusu değildir. Bir dinlenme duygusudur sözkonusu olan.

Trajik tek olgu olan ölümün dışında her şey insan için bir seçim konusudur. Doğmak ve ölmek dışında her şey insana en azından bir davranma ve direnme hakkı verir. Doğum bilinçöncesi bir olgu olduğundan insan istemini tümüyle aşar. Ölüm korkusu bellidir ama kimse doğumuyla ilgili herhangi bir duygusallığı yaşayamaz. Doğumumuz üzerine düşünmek ve duygulanmak bizim beceremeyeceğimiz bir iştir. Bir başka deyişle ölümümüz bizi ilgilendirir ama doğumumuz bizi ilgilendirmez. Çünkü doğumumuz her şeyden önce olmuş bitmiş bir şeydir, onu düşünmek istediğimizde bizden büyük ölçüde kaçacaktır. Doğumun ağırlığı duyulmaz, ölümün ağırlığı her an duyulabilir. Geçmişe dönük duygusallıklar genellikle zayıftır. Örneğin geçmişe dönük korku olmaz. Korku her zaman olmakta olanla ve daha çok da olacak olanla ilgilidir. Analarımızın bize anlattığı doğum öyküleri pek yavan şeylerdir, bunlar hemen tümüyle bize anlamsız görünürler. Doğum öyküleri annelerin, babaların, ninelerin duygusal yaşamında büyük bir yer tutar. Benim doğumum benim için yoktur ama annem için vardır. Kimse yaşamadığı bır yaşanmışa nesnel konumunun ötesinde bir anlam veremez.

Buna karşılık ölüm geleceğin sorunu olmakla bir tehdit oluşturur. Basit bir tehdit değildir bu, yokolmayla ya da yoketmeyle ilgili bir tehdittir. Ölüm insan olmanın korkulu düşüdür. İntiharda bu korku bulanır, yerini çok yeni ve çok karmaşık duygulara bırakır. İntiharda uyarsız ya da bunalımlı bi-

linç kendini bir takım olgusal gerekçelerle yoketmeye yönelir. Her intiharın bir olgusal gerekçesi vardır ancak belki de gerçek gerekçe bu değildir. Asıl sorun bilincin tutarsız ya da hastalıklı olması sorunudur. Nedeni ne olursa olsun bilinç bozuklukları kişiyi bazı koşullarda ölümü seçmeye yöneltecektir. Ölümü seçmenin görünür gerekçesi bize yetersiz görünebilir, ancak hiçbir ölüm tasarımı cılız bir gerekçe üzerine oturmaz. Asıl gerekçeler her zaman daha derindedir, görülmez yerlerdedir. Sevgiliden ayrılmak bir dış nedendir, iç nedenler ya da temel nedenler bilinçte ya da bilincin oluşum koşullarında içkindir. Bir intihar gerçekleşir, bunda salt ruhsal bir bozukluk mu yoksa bilinçsel bir yetersizlik mi ya da her ikisi mi sözkonusudur bilemeyiz. Bilinç yetersizlikleriyle bazı çılgınlık biçimleri arasında yakınlıklar yok mudur? Kötü oluşturulmuş bir bilinç sorunlu bir bilinçtir: içsel olarak bunalımlı ve dışsal olarak uyarsızdır. Elbet yabancılaşmış bilinç sağlıklı bilinçten çok daha yakındır intihara. Çoğu sağlık ya da onur sorunuyla ilgili bazı belli koşulların dışında sağlıklı bilinç için intihar sözkonusu olmayacaktır. Sağlıklı ya da yetkin bilince intihar ters düşer.

Bizi intihara eğilimli kılan yaşamsal sorunlarımızı ya da daha doğrusu ruhsal sorunlarımızı ruhhekimleri mi çözecek eğitimciler mi? İnsan yaşamında her şeyden önce sağlıklı eğitimi geçerli kılabilmek gerekir. Ruhhekimi ancak eğitimcinin yapamadığını yapacaktır. Eğitimcinin elinden kaçanı ruhhekimi ele almak durumundadır. İyi kurulmuş bilinçler elbet olumsuz koşullar altında da tutarlılıklarını koruyacaklardır. Hastalanmaya eğilimli olmak hastalanmayı zorunlu kılmaz. Beden sağlığı ruh sağlığının güvencesi değildir. Sağlıklı bir bedende bilincin çok kötü koşullarda çok yetersiz kurulması da olasıdır. Bilinç iç ve dış etkenlerin birlikteliğinde gelişir, onun gelişimi bir tohumun açılıp serpilmesine benzemez. Bir başka deyişle bilincin gelişimi zorunlu ola-

rak belli bir çizgi üzerinde olmaz, bilinç zorunlu koşullarda gerçekleşen bir yapı değildir. Bilincin kendini kurma koşulları bir serüvenin oluşum koşullarını andırır. Bir buğday tanesi yere ekilirse buğday olur, bir önbilincin hangi koşullarda bilinç olacağı belli değildir. Her bilinç kendini çeşitli olasılıklardan giderek vareder.

Eğitmek için iyileştirmek mi iyileştirmek için eğitmek mi? Birbirine uzak düşer gibi duran bu iki sorun gerçekte bir gerçekliğin iki ayrı görünümünden başka bir şey değildir. Eğitimcinin insan ruhunu tanıması, ruhhekiminin de eğitimle ilgili sorunlara yakın olması gerekir. Önemli olan bilinçleri o tehlikeli ve bunaltıcı kargaşıklıklarından kurtarmaktır, daha önce de onların böyle bir kargaşıklığa düşmemesi için gerekli koşulları yaratmaktır. Elbet ruhhekiminin işi eğitim düzeyini çok aşan bir iştir: sorunun eğitimle ilgili olmayan ya da eğitime yanıt vermeyecek olan binbir yüzü vardır. Gene de eğitimi dışlayan her tutum ruhhekimliğinde bir tehlike belirtisidir. Bilinç kargaşası ruhsal açıdan hastalanmanın baş koşuludur. Kötü bilinçlenmiş sağlıklı insanlardan sözetmek büyük bir iyimserlik olur. *Delilerin büyük bir bölümü dışarıda* sözü bu açıdan oldukça anlamlıdır. Her kargaşık bilinç hastalıklı bir görünüm ortaya koyar. Eğitimin temel kuralı her bireyi kendi olarak ele almaktır, ruhhekimi de bilinçli bir varlıkla karşı karşıya olduğunu ve insanla ilgili her sorunun özünde bir bilinç sorunu olduğunu bilecektir.

Eğitmeden iyileştirmek ve iyileştirmeden eğitmek çıkar yol gibi görünmüyor. Eğitmek de iyileştirmek de bir bilinç işidir, buna bağlı olarak bir sabır işidir. Her ikisinin de ancak uzun süreçler boyunca gerçekleşebileceğini bilmek çok önemlidir. Sabırsız bir eğitici de sabırsız bir ruhhekimi de iyiyi amaçlarken olanı elden kaçırabilir. Eğitici de ruhhekimi de bozukluğun niteliğini çok iyi görebilmek ve ona

göre yöntemler kullanmak zorundadırlar. Buna göre eğiticinin de ruhhekiminin de yetkin bir bilince ve yetkin bir bilincin sağlayacağı kavrayıcılığa gereksinimi vardır. Eğiticiyi de ruhhekimini de basit bir teknisyen olmaktan uzak tutmamızı gerektiren koşul onların yetkin bilince ulaşmış olmaları koşuludur. Her ikisi de ölüm sorunuyla, özellikle intihar sorunuyla ikide bir karşılaşacaklardır. Bu çerçevede onların ölüm ve intihar konularında aydınlatıcı bir bilince ulaşmış olmaları gerekir. Her sorun dönüp dolaşıp ölüm sorununa açılıyorsa eğitici de ruhhekimi de bu sorun üzerinde iyi bir bilince ulaşmış olmalıdırlar. Eğitmeyle ya da iyileştirmeyle ya da her ikisiyle sağlanan tutarlı bilinç yaşamla ilgili her şeyi kendine göre doğru olarak ussal kılarken ölümü de olması gereken yere yerleştirecektir. Ölümün bizi tedirgin etmesi onun gerçek anlamda ya da yeterince ussallaştırılamamış olmasından gelir. Ölüm korkusundan ya da ölüm duygusundan uzaklaşabilmek için ölümü gerçek yerine koyabilmek gerekir. Buna göre ölüm önemlidir ama her şey değildir. Yetkin bilinç neye ne kadar önem vermek gerektiğini bilir. Ölüm benimsenmesi güç bir zorunluluktur ama bir zorunluluk olmakla benimsenmesi gereken şeydir. En azından onun karşısında bağırıp çağırmak herhangi bir şey sağlamayacaktır. Her yetkin bilinç kendini kaçınılmaz sona ağırbaşlılıkla hazırlar.

Demek ki yetkin bilinç ölüm korkusunu ya da ölüm duygusunu baştan sona yenemese de bu korkunun ya da duygunun altında ezilip kalmayacaktır. Ölüm korkusu sıradan bir korkudan daha başka bir şeydir: her korkutucu etkeni şöyle ya da böyle giderebilirsiniz ama ölümü gideremezsiniz. Ancak ölüm korkusu da sonunda bir korkudur ve her korkuya yapılabilecek olan ona da yapılmalıdır. Ölümü yetkin bir bilinçle evcilleştirmek olasıdır. Kötü kurulmuş bilinç her engel karşısında bocalarken ölüm karşısında da büyük sıkıntı-

lar yaşayacaktır. Üstelik insan yalnızca kendi ölümüyle değil başkalarının ölümüyle de sorunludur. "Keşke ben ölseydim" sözü her zaman boşa söylenmiş bir söz değildir. Bazı ölümleri görmek ölmekten daha acıdır. Yalıtık bilinç yoktur, bilinçler bir ortak alan oluştururlar: onlar birbirleriyle varolmuş, birbirlerini etkilemiş, birbirlerini varetmişlerdir. Bazen birbirlerini zedelemişler bazen birbirleriyle gönenmişlerdir. Bir başkasının bilinci benim bilincimin bağlaşığıdır ve beni ilgilendirir: nasıl yokolmamı olağan karşılayamazsam sevdiğimin yokolmasını da olağan karşılayamam. Bir başkasının ölümü bana kendi ölümüm kadar hatta ondan daha çok korkunç görünebilir. Bilinçler birbirlerinin düşünsel ve duygusal bağlaşıklarıdırlar. Bilincim kabataslak bir bakışla baktığımda benim yapıtımdır ama inceden inceye baktığımda onda bütün bir insanlığın payı olduğunu görürüm.

Yetkin bilinç ölümü anlamayı dener, onunla uzlaşmaya çalışır. Esenlikli bir yaşam için, dünyayı kendine zehir etmemek için bu uzlaşma zorunludur. Ancak ölümle dost olmak bir yırtıcıyla dost olmaya kalkmak gibidir. Bu uzlaşma hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmez: ölümle aramızda bitmez bir kavga vardır. Ölüm bir duygu olarak hep vardır ve hep olacaktır. İnançlı kişi bu uzlaşmayı dogmaların belirleyiciliğinde kurar yani yapay yoldan gerçekleştirir. İnanç kalıplarında bu uzlaşma zaten hazır olarak vardır. Ancak dogmaların varlığı da inançlıyı ölüm duygusundan tam olarak kurtaramaz. Ölümle oyun olmaldığını inançlı kişi de bilir. İnançlı da bilir ki ölüm yaman bir iştir ve ölümü gidermek olası değildir. Uzlaşma bir kurtuluş tasarısı olarak elbette iyidir. Ölüme karşı bir şeyler yapmak gerekir: ya ölümü tümüyle dışlamak ya da ona alışmak gerekir. Ölümü dışlayamazsınız ve ona alışamazsınız. Gene de bu yolda bir şeyler yapılabilir, yapılmalıdır. Ölüm yaşamı pek kötü karartmaktadır çünkü. Montaigne *"İnsanlara ölümü öğretecek olan*

onlara yaşamayı öğretecektir" der. Ölümü öğrenmek, buna göre ölümle uzlaşmak dile kolay bir iştir.

İnsanoğlu bir yandan ölümle uzlaşmaya çalışırken bir yandan da ölümsüzlüğü özler. Her insan bir Gılgamış'dır, içinde bir Gılgamış gezdirir. Gılgamış bir evrensel ilkörnektir, böyle olmakla dünyadaki ortak bir kaygının anlatımıdır. Gılgamış ölümsüzlüğü her nimete yeğ tutmaya hazırdır. Ne o ne bu vardır gözünde, yalnızca ölümsüz olmayı ister. Ne var ki tanrılar ona hiçbir zaman ölümsüzlük vermeyecektir. Bilinç bunun böyle olduğunu bile bile görünmez derinlerinde kendisi için ölümsüzlükler öngörür. Oysa dünyanın insana *bir an ölümsüzlüğü yaşadım* dedirtecek güzellikleri vardır. Gılgamış'ın aradığı eşsiz bir aşk ya da başka bir şey değil yalnızca ölümsüzlüktür. Bir tanrıçayla aşk yaşamak bile anlamsız gelir ona. Tanrıça İştar'ınki bir hevesten başka bir şey değildir. Gılgamış ölümsüzlüğü ister. İştar şöyle der ona: *"Gılgamış başını alıp nereye gidiyorsun / Aradığın yaşamı hiç bulamayacaksın sen. / Tanrılar insanlığı yarattıklarında / Ona ölümü verdiler, / Kendilerine sakladılar yaşamı. / Ey Gılgamış tıka basa ye, / Kendini hazlara ver gece gündüz, / Sevinç içinde ol her zaman, / Dans et şarkı söyle sabahtan akşama. / Giysilerin tertemiz olsun, / Başını yıka suda yıkan. / Elinle tuttuğun küçük şeyleri iyi koru, / Bırak karın da sevinsin göğsünde. / İnsanlığa düşen işte budur."*

Evet tanrılar Gılgamış`a ya da insana hiçbir zaman ölümsüzlük vermeyecektir. Bilinç bunu bilir ve bu yüzden ölümsüzlükler tasarlar, ölümsüzlük düşleri kurar. İnanç özellikle bunun için vardır. Bilincin ölümsüzlükle ilgili tasarılarından hiçbiri insanı ölümsüzlük duygusundan kurtaramaz. Montaigne'in belirlediği şu gerçek hiçbir zaman değişmeyecektir: *"Doğumumuz bize nasıl her şeyin doğumunu getirdiyse ölümümüz de bize her şeyin ölümünü getirecektir."*

Ölüm bir yaşam gerçeğidir. Kendini yaşarlıkta bir karşı-yazgı olarak kuran bilinç ölümü kendinde bir karşı-yazgı olarak sezer. İnsan bilinçli bir varlık olarak varoluşunu gerçekleştirirken yazgıya karşı bir yazgı oluşturmuş, kendini genel insanlık tarihinin içinde bir özel tarih olarak kurmuştur. Ancak her an bir karşı-yazgı olarak ölümün tehdidi altındadır. Ruh kendini maddesel süreçlerin bir uzantısı ya da bir sonucu olarak tanır. Maddenin yasaları dışında kalamayacağını, maddenin yasalarına karşı koyamayacağını bilir. Maddeyi şu ya da bu koşulda dıştan biçimlemeyi başarabilen insan ruhu gene de kendini her zaman *koşullanmış* olarak duyacaktır. Özgürlük ancak bu koşullanmışlığın üzerine kurulan bir sınırlı seçme gücü olabilir. Ölüm önünde sonunda bir zorunluluktur, varoluşumuzun bir temel koşuludur, maddenin zorunlu koşulları çerçevesinde vardır. Ölüm vardır, bir gerçeklik olarak vardır, bir yaşam koşulu olarak vardır. İyileştirme yöntemleri ölümü geciktirir ve süsler. Ölüm her insanda ruhsallığı geçici kılan güçtür. O noktada insan ölüme başeğer. Ölümle uzlaşmak ya da ona daha yumuşak bakmak iyidir. *"En istemli ölüm en iyi ölümdür"* der Montaigne. Ölüm sözkonusu olduğunda istemli olmak dediğimiz şey katlanmaktan ve pekiyi demekten başka bir şey değildir.

Bilincin ölüm karşısında en büyük avuntusu bir tarihe, insanlığın ortak tarihine katılıyor olmakla bir tür adsız ölümsüzlüğe ulaşıyor olmaktır. Bir iz bırakıyor olmak, bir şeyler bırakıyor olmak duygusu ölümün ağırlığını hafifletir. Başkalarında yaşıyor ve yaşayacak olmak da bir tür ölümsüzlük değil midir? Tarihte yaşamak gelecek zamanların insanlığına bilincinin tüm olanaklarıyla katılmak değil midir? Buna ölümün silemediği ölümsüzlük diyebiliriz. Öyle olur böyle olur, sonunda ölüm varlığımızı giderir, bilincimizi emer ve soğurur. Ölüm bilinci hiçleştirirken tarih bilincin her türlü yetkin ürününü derler, özümler, korur ve aktarır, aktarır ve

geliştirir. Bu bilincin başka bilinçlerde yaşamını sürdürmesi ve onlarla dönüşmesidir. Tarih bilinçlerden giderek kendini kurar, bilinçlerin ortak gelişiminin bir ürünüdür. Tarih gelişen bütünsel bilinçtir. Bu yüzden gerçek anlamda yaşamışlar için mutlak ölüm yoktur ya da kimse için mutlak ölüm yoktur. En cılız bilinç bile tarihin bir parçasıdır. Her bilinç verimli üretimiyle ya da verimli üretimi ölçüsünde başka bilinçlerde ölümsüzlüğe kavuşur. İnsanlığın ortak bilinciyle bütünleşen bilinç insanlığa katkı payı ne olursa olsun görünür ya da görünmüz koşullarda sonsuza kadar yaşayacaktır. Ölüm bilinci yokedebilir ama onu hiçe indirgeyemez. Bizi her alanda yaratmanın gücüne inandıran belki de ölüm korkusudur.

MODERN DÜŞÜNCENİN BAŞLANGIÇ KOŞULLARI

"Modern" sözcüğü bize her zaman bir yeniyi duyurur. Modern olan bugünle ilgili olandır. *Modernus* şimdiki zamanı ve şimdiki zamana yakın zamanları duyurur. Modern zaman bizim zamanımızdır, XV.-XVI. yüzyıllarda temeli atılan, XVII. yüzyıldan sonra büyük bir gelişim gösteren ve bugün de sürmekte olan *bizim* zamanımızdır. Gerçekte bütün zamanlar bizimdir: tarih bizim tarihimizdir, insanlık bizim insanlığımızdır. Ama bizlerin Eskiçağ'daki ve Ortaçağ'daki koşullardan çok değişik koşulları yaşamakta olduğumuz doğrudur. Modern düşünce çağdaş düşüncedir, Yeniçağ'ın düşüncesidir. Gerçekte her düşünce önceledi̇ği düşüncelere göre modern düşüncedir. Çağlar hatta dönemler yepyeni düşünce özelliklerini yaratırken ve sürdürürken önceki çağların ya da dönemlerin karşısında modern kimliği kazanırler. Her çağ kendi yaşam özellikleriyle çağ olduğu gibi çağların içinde yer alan değişik dönemler de kendi yaşam özellikleriyle dönem diye belirlenirler.

Çağlar hiç de biryapılı bir bütün özelliği göstermezler. Eskiçağ'ı eski uygarlıklar dönemi ve yunan-latin dönemi ol-

mak üzere ikiye ayırmak doğru olur. Nitekim Ortaçağ da böyle ikili bir yapı ortaya koyar: XI. yüzyıl iktisadi ve toplumsal değerler açısından da kültür değerleri açısından da bir dönüm noktasıdır. Bitişik ya da komşu dönemler birbirlerine ortak özelliklerle bağlanırken birbirlerinden değişik özelliklerle ayrılırlar. Kavrayışların, sezişlerin, görüşlerin, değerlerin değişmeye başladığı yerde *modern* başlar. Onun ötesinde *şimdiki* düşünceyi karşılayan her insan etkinliğine modern demek doğru olur. Her modern bir eskime sürecinden geçerek tarihe özel özellikleriyle bağlanır. Düşünce tarihinin sürekliliği modern kavramını her zaman zorda bırakır: bir modern biter bir modern başlar. Her zaman kesin başlangıçlar ve bitişler değil yumuşak geçişler vardır. Kant'ın değişim koşullarını bireyde değil türde görüşü de bu açıdan çok anlamlıdır. Başlama noktaları çok gerilerdedir, oluşum koşullarının belirginleşmesi daha sonra gerçekleşir, olgunlaşma da bu koşullar üzerine gerçekleşir.

İnsan gerçeğini bir bütün olarak kavramak istediğimiz zaman düşünce tarihinin bütününe yönelmemiz gerekir, düşüncenin kesintisiz akışını evrim çizgisi boyunca görebilmemiz gerekir. Bir düşünceye kaynak ya da köken aramak bunun için zordur, böyle bir arayış durmadan gerilere gitmeyi gerektirir. Öncesel öge her durumda önceliklidir. O zaman en gerilere gitmek ya da başa dönmek gibi bir zorunlulukla karşı karşıya kalırız. Her öğrenme çabasında bir geriye gitmektense işe baştan başlamak doğru olacaktır. Geriye doğru yürüdükçe Tarihöncesi'ne ulaşırız. Daha da yürürsek karanlıklarda yitip gideriz. Baştan bu yana yürürken önemle üzerinde durmamız gereken zamanlar vardır, her zaman kaynak olarak gösterilebilecek geçiş yerleri vardır, eklem yerleri vardır. Bunlar görmeden geçilmemesi gereken önemli dönüşüm noktalarıdır. Ancak bu bize hiçbir zaman tarihin ancak bazı yerleri önemlidir gibi yanlış bir düşünce-

yi esinlememelidir. Bütün tarih, bu arada tarihselin özünü oluşturan düşünce tarihi de bir bütün olarak önemlidir.

Modern düşüncenin kaynaklarını bulabilmek için M. S. XI. yüzyıla kadar inmemiz gerekir. İlk sermaye devinimlerinin oluşması, buna göre ilk ticaret yollarının kurulması, ticaret yolları üzerinde ilk büyük kentlerin kurulması XI. yüzyılda olmuştur. Toplumsal-iktisadi yaşamda feodalliğin gelişimi düşünce düzeyinde skolastik düşüncenin gelişimiyle belirgindir. XIII. yüzyılda manastır ve piskoposluk okullarından üniversitelere doğru genişleyen kültür atılımları bize yepyeni bir çağın ilk belirtilerini verir. İlk üniversiteler yepyeni bir kültürün vazgeçilmez kurumları olarak yaşama geçtikçe skolastik düşünceden arayıcı düşünceye doğru bir gelişim kendini gösterir. Yeni düşünce skolastik düşünceden ve skolastik düşünceyle hesaplaşarak doğdu. Her yeni bir eskinin çocuğudur. Her yeni oluşumda bütün bir eskinin belirliyici gücü yansır. Yeni düşünceyi önceleyen eski düşünce tarihsel çizgi üzerinde Platon'culuktan Aristoteles'çiliğe doğru dönüşen hıristiyan düşüncesidir. Bu düşünce ikinci ve son aşamasında skolastik düşünceyi yani piskoposluk okulları ve manastır okulları düzeyinde oluşup gelişen düşünceyi oluşturmuştur. Skolastik düşünce felsefeyi dinin hizmetçisi saymakla felsefeden çok dinbilim niteliği gösterir.

Ortaçağ'ın bütününe yayılan bu dinci düşünce çizgisi üzerinde birbirini izleyen üç aşamada üç dinci filozofun belirleyici etkisi duyulur. Ortaçağ'ın başlarında açık bir biçimde Plotinos'un etkisinde gelişen Aziz Augustinus'un felsefesi heptanrıcılığı uzaktan düşündüren gizemci ve çileci bir tektanrıcılığın özellikleri içinde bireyin gönlünden Tanrı'ya kadar uzanan bir içsel yönelimi temele koydu. Bireyi Tanrı'yla başbaşa bırakan bu düşünce, dinsel yönelimi bir tür kör inanç durumuna getiriyordu. Tanrı'nın bizim için öngördüğü ya da bize açık ettiği bilgiler kuşkugötürmez bilgiler-

di. Zaten Tanrı'nın istemi mutlaktı. İnsan istemi diye bir şey sözkonusu değildi. Zamanla kör inançtan aydınlatılmış inanca doğru bir geçiş oldu. Tam tamına Aziz Augustinus'un felsefesine bağlı olmakla birlikte Aziz Anselmus inancın tek başına kör olduğunu, onun usla aydınlatılması gerektiğini söyledi. Bu usa yönelişin dönüşüm yüzyılında yani XI. yüzyılda olması anlamlıdır. XIII. yüzyılda Aziz Tommaso felsefeyi tam anlamında usçu bir çizgiye yerleştirecektir. Platon'culuktan Aristoteles'çiliğe, bir başka deyişle ülkücülükten gerçekçiliğe doğru gerçekleşen bu gelişim bize Ortaçağ'ın düşünce dünyasında her şeyin belli bir durallıkta olup geçtiği görüşünün gerçeği karşılamadığını gösterir. Aziz Augustinus'da varlık'ı içten kavrayan us sekiz yüzyıl sonra Aziz Tommaso'da varlık'ı dıştan kavrayan usa dönüşürken bize yeni düşüncenin ilk ışıklarını duyuruyordu.

Descartes'ın skolastik düşünceyle ilgili yargıları bugün bize aşırı sert görünür. Ancak Descartes'ın skolastik düşünceyle hesaplaşma durumunda olduğunu unutmamak gerekir. O bizim bugün baktığımız gibi rahat bakamazdı skolastik düşünceye. Doğrudan doğruya tepki olmanın duygusallığı daha başka bir duygusallık olacaktır. Descartes'a göre skolastik felsefede *"...tartışma konusu yapılamayacak, dolayısıyla kuşku uyandırmayacak hiçbir şey yoktur"*. Zaman geçtikçe skolastik düşünceye bakış da değişecektir. Nitekim Descartes'dan yarım yüzyıl kadar sonra dünyaya gelmiş olan Leibniz skolastik felsefede bile işe yarar bir şeyler bulunabileceğini bildirdi. Böylece yeni düşüncenin doğuş serüveni oldukça karmaşık bir serüven oldu, bu yüzden onun kaynaklarını bir iki fırça vuruşuyla belirlemek elbette olası değildir. Yeni düşünce ne tek başına Aristoteles'çilikten yani skolastikten, ne tek başına Aristoteles'den ve onun sonradan çevrilmiş metinlerinden doğmuş olabilir; ne yalnızca yunan-latin kaynağından ne yalnızca katı dinci tutumlara karşı

oluşan tepkilerden doğmuş olabilir. Bir olguyu oluşturan etkenler birkaç değil birçoktur. Yeni düşüncenin yaratıcıları arasında dindışı kesimlerin etkisi kadar din çevrelerinde oluşan aydınlık düşüncelerin de payı vardır. Ancak felsefe açısından bakarsak yeni düşüncenin temelinde önce Aristoteles'in sonra da Platon'un felsefeleri yatar.

Yeni düşüncenin temelinde, Aristoteles'çilikten ve Platon'culuktan başka Eskiçağ'ın şu üç felsefesi ayrı ayrı etkili olmuştur: Stoa'cılık, Epikuros'çuluk ve Pyrrhon'culuk. Yeni düşünce Stoa'cılıktan usçu bakış açısını, bütünsellik kavrayışını, belirlenimci dünya görüşünü, doğaya bağlılık fikrini aldı. Epikuros'çuluktan yaşama sevincini, dünyayı daha doğrusu dünya nimetlerini yüceltme eğilimini, doğaüstü takıntılardan kurtulma istemini aldı. Onun Pyrrhon'culuktan aldığı elbette kuşkuculuktan başka bir şey olamazdı. Eskiçağ değişik kuşkuculukları yaşadı, ancak bunların özü hep aynıydı: evrensel bilgiye güvensizlik. Sofistler, Sokrates'çi okulların filozofları, Pyrrhon... evrensel bilginin olamayacağını bildirerek bir tür karşı-felsefe yapıyorlardı. Yeni düşünce eskiçağ kuşkuculuklarından etkilenirken onların temel anlamını değiştirdi: kuşkulanmak için kuşkulanmak yerine doğru bilgiye ulaşmak için kuşkulanmak gerekiyordu. Evrensel bilgi elbette vardı, ancak ona kuşkuyla yönelmek gerekiyordu, daha doğrusu onu ararken kuşkuyu elden bırakmamak gerekiyordu. Descartes eski kuşkucuları anlatırken *"kuşkucular kuşkulanmak için kuşkulanırlar"* der. Bacon da şöyle der: *"Kuşkudan yola çıkarsak sağlam sonuçlara ulaşabiliriz, kesinliklerden yola çıkarsak kuşkulanmakla işi bitiririz."*

Yeni düşünce bu üç kaynaktan çokça yararlanmış da olsa yalnızca onlardan etkilenmiş değildir, onda bütün eskiçağ ve ortaçağ düşünce dünyasının ve edebiyatlarının izleri vardır. Zaten o sancılı doğuşunu önce edebiyatta gerçekleştir-

miştir. Yeni felsefe edebiyatta serpildikten epeyce sonra başlıbaşına kavramsal düzeyde bir insan araştırması olarak kendini ortaya koydu. Yeni düşüncenin ilk filozofları Erasmus, Luther, Dante Alighieri, Petrarca, Boccacio, Cellini, Vasari, Alberti, Vinci gibi öncülerle Rabelais, Montaigne, Shakespeare, Cervantes, Machiavelli, Jean Bodin, Hugo Grotius, Thomas Morus, Campanella gibi adlardır. Yeni düşüncenin temelinde tüm eski kaynakların araştırılmasıyla yaratılmış olan rönesans düşüncesi ya da insancılık vardır. XVII. yüzyılla birlikte ağırlığını duyuran yeni düşünceyi doğru olarak kavrayabilmek için insancılığın ne olup ne olmadığını görmek gerekiyor.

İnsancılık her şeyden önce insanı araştırma, daha sonra da onu saplantılardından, özellikle doğaüstü saplantılarından kurtarma eğilimidir. Buna göre insancılık daha da insanlaşma yolunda insanın kararlı bir tutumunu ortaya koyar. O elbette her şeyden önce Ortaçağ sonlarının ya da Yeniçağ başlarının düşünce biçimidir. XV. ve özellikle XVI. yüzyılda insancılar eski düşünceleri özümlerken eskiyle yeni arasında köprü oldular. Onlar genelde edebiyat adamlarıydılar, ancak yaşama ayrıştırıcı ve hem de toparlayıcı bir gözle bakıyorlardı. Bu yüzden bu düşünce gelişiminde edebiyatın omuzladığı yükü gözden uzak tutmamak gerekir. Baroktan klasiğe doğru gelişen yeni edebiyat tüm insan sorunlarını evrensel çerçevede ve ussal düzeyde enine boyuna tartışmak eğilimindeydi. Klasiklik *evrensel gerçekçilik* olarak işte bu çabadan doğdu. Bu gelişimin kökleri XIII. yüzyıla hatta XII. yüzyıla kadar dayanır. Edebiyattaki gelişimler öbür sanatlarda da benzer biçimde gerçekleşti. Topluca bir kültür gelişimi dönemi yaşanıyordu. Ulusal diller oluşmaya başlamış, ulusal kültürler çiçeklenmeye yüztutmuştu. Örneğin Ortaçağ'ın misterlerinden (fr. *mystère*) yani Kutsal Kitap'daki dogmaları ya da olayları konu alan dinsel oyunlardan ve mi-

rakllerinden (fr. *miracle)* yani azizlerin yaşamını konu alan dinsel oyunlardan yeni tiyatro doğdu. Din adamları latinceyi hiç mi hiç anlamayan halka gündelik ayin için gerekli olan edimleri ve Tanrı'ya hizmet etmenin yollarını tiyatroyla anlatmak istediler. Amaçları elbette sanat yapmak değildi, yalnızca ve yalnızca öğretici olmayı düşünüyorlardı. Ancak tiyatro geliştikçe dindışı özellikler kazandı, özellikle gülünçlü ögeleri edinerek kilise avlularının dışına doğru kaymaya başladı.

Yeni zamanların bir başlangıç olgusu olarak şunu önemle belirlememiz gerekir: dinsel inancın belirleyiciliğinde sanat kaygısı taşımadan yapılan dinsel sanat ne ölçüde yasal sayılmışsa dindışı sanat o ölçüde kuşkuyla karşılanmıştır. Ortaçağ "onur" ve "inanç" kavramının sıkı sıkıya belirleyici olduğu uzunca bir dönemdir, onda bu iki kavramın dışında kalan kavramlar pek önemsenmemiştir, örneğin cinsel yaşamda sık görülen sereserpeliklere karşın "aşk" kavramı belirleyici değildir. Ünlü düşünür, büyük bilim adamı Blaise Pascal XVII. yüzyılda bile şu sözü söyleyebilmiştir: *"Tüm büyük eğlenceler hıristiyan yaşamı için tehlikelidir, ama dünyanın bulduğu eğlenceler arasında komedi kadar korkulası olanı yoktur."* Hazzın, özellikle cinsel hazzın mahkum edildiği bir çağda bütün bu oluşumları doğal karşılamak gerekir. Feodal yaşamın koşullarına bağlı olarak gelişen bu bakış açısı Rönesans'ın ufukta görülmesiyle birlikte dağılmaya başladı. Artık yeni bir dünya kuruluyordu, yeni bir insan tipi ortaya çıkıyordu.

İnsancı bize yeni insan tipini müjdeler, o yeni insanın hem bildiricisi hem ilk örneğidir. Onun açtığı yoldan Yeniçağ'ın verimli kültür dünyası büyük bir pırıltıyla gelecektir. Aramaya tutkun, olumlu anlamda kuşkucu, yaşama sıkı sıkıya bağlı, insana sonuna kadar saygılı bu yeni insanla insanlık katı dinsel kavrayışlar döneminden çıkmış, bir bakıma doğa-

üstünden doğaya dönmüştür. Dinmerkezli yaşam biçimi bundan böyle insanmerkezli bir yaşam biçimine dönüşecektir. Dinselliğin katı ve hatta acımasız önerileri yerilerini yumuşak arayışlara bırakmışlardır. Bir çağdaşımızın *"İnsancılık azarlamaz"* belirlemesi bu yüzden çok anlamlıdır. İnsancı kendini insanlığın bir parçası olarak görür. O insan'dır, insanlardan biri, yalnızca biridir. İnsancı dünyada tek kişilik bir yeri olması gerektiğine inanır. Onun doğaüstü düşleri yok gibidir, hatta onda doğayı doğaüstünün yerine koyma eğilimi baskındır.

İnsancı başka insanlar içinde bir insandır, ancak o başkalarına adanmış insandır, başkaları çokça ilgilendirir onu. Tarihin hiçbir döneminde insan kendini başkasına, kendisini hiç mi hiç anlamayan kitlelere böylesine adamayı düşünmemiştir. İnsancı kendinde bütün bir dünyayı bulan kişidir. O bir soyun ya da bir ırkın değil bütün bir insanlığın üyesidir. İnsancı türdeşini kardeşi gibi görür, kardeşi gibi değerlendirir. Kendini başkasında görmeyen kişi insancı değildir. Öyleyse insan bundan böyle yalnızca görüşleriyle ve dogmalarıyla değil yaşam sevinciyle de insandır. Güzelliklerle dolu bir dünyada elle tutulur ve gözle görülür her şeyin tutkunudur insancı. Doğayı unutmuş eski insanın yerini böylece doğa tutkunu yeni insan almaktadır: doğa sanata tüm verimliliğiyle ve tüm güzelliğiyle girer. Bir sanat tarihçisi, Elie Faure yeni dönemin sanatçılarını anlatırken *"Onlar yeni ritmler yaratmak adına ölü ritmleri kırıp parçaladılar"* der. Kişiliksizden kişilikliye doğru bir geçiştir bu. A. Renaudet şöyle der: *"İnsancılık insan doğasına güvenmeyle ilgili bir ahlaktır. Hem araştırmaya hem yaşama yönelmiş olarak, bireye olduğu gibi topluma da hem amaç olarak hem kural olarak daha üstün bir yaşama aralıksız yönelişi benimsetir."*

FELSEFESİZ EDEBİYAT EDEBİYATSIZ FELSEFE

Şu duyguya siz de ikide bir kapılmaz mısınız: felsefenin yerinde gözü var edebiyatın, ikide bir bilgiçlik taslaması ondandır. O duygunun öbür yüzü size şunu söyletir: felsefe edebiyata özenmeden edemez. Bu ikincisi her yerde her durumda geçerli değil: mıh gibi bir dille yazan filozoflara ne demeli? Felsefenin çokbilmişliği edebiyatın yumuşaklığına uyar mı? Gene de bu ikisi yani edebiyatla felsefe yakın durur birbirine. Edebiyat felsefe tadı verir çok yerde, felsefe de edebiyata çalar zaman zaman. Edebiyatta felsefeyi felsefede edebiyatı bulduğumuzda uygar insanın gerekli bütünlüğüne kavuştuğunu, bütünsel insana yaklaştığımızı duyarız. Bu ikisi zaman zaman birbirlerine uzak dursalar da, hatta zaman zaman birbirlerinin can düşmanı gibi görünseler de, birbirlerine sen karışma der gibi baksalar da birbirlerinin azçok bağımlısı gibidirler. Felsefesiz edebiyat kim ne derse desin kabasaba bir yönelimin ürünüdür, edebiyatsız felsefe de bir çokbilmişlik bildirisinden başka bir şey değildir. İkisi arasında besbelli bizim çok zaman gözden kaçırdığımız, alttan alta oluşan bir ilişki var, bizim bir bakışta göremediğimiz

bir şeyler var. İyi felsefe aynı zamanda iyi edebiyattır, iyi edebiyat da her zaman iyi felsefedir. Düşünmeyen sanat ve inceliksiz düşünce kendini bilen kişiyi ürkütür. Felsefesiz edebiyat da edebiyatsız felsefe de bir sakatlanmışlık belirtisidir.

Bu ikisini kökten ayrı şeyler diye düşündüğümüz zaman gerçeklikle tersleşmiş olmaz mıyız? Onlar tarih boyu çok zaman birbirlerinin yerini doldurmaya hazır olmuşlardır: ne zaman felsefenin ayağı sürçse edebiyat bir bilge görünümü almaya başlar, giderek filozoflaşır, hatta hiç çekinmez felsefenin temel sorunlarını tartışmaya girişir. Gün olur bir felsefe yapıtında yaman bir edebiyat inceliği bulursunuz. Çok zaman şakacıdır edebiyat, onun şakaları altında gözünü budaktan esirgemez bir felsefe gizlidir. Pantagruel'in ve Gargantua'nın serüvenleri, daha önce **Divina commedia** ve **Decameron**, hatta Luther'in iki defa almancaya çevirdiği Kutsal Kitap birer düşünce ve sanat ürünü değil midir? *"Onları meyvalarından tanıyacaksınız"* der Matta İncili. Fransız dilinin henüz olgunlaşmadığı zamanlarda yazılmış olan, bir dil tadı vermese de bir edebiyat tadı vermekten geri kalmayan o güzelim **Denemeler** sağlam bir felsefe kitabıdır, henüz Bacon'ın ve Descartes'ın ortalarda görünmediği zamanlarda, henüz Pascal'in ve Leibniz'in ortalarda görünmediği zamanlarda felsefenin bütün yükünü yüklenmiştir. Evet, düşünür Montaigne'in tüm yaşam deneylerini kucaklayan **Denemeler** edebiyat açısından baktığınızda düpedüz felsefedir, felsefe açısından baktığınızda da en güzelinden edebiyattır, eskiçağ düşünce geleneğini Yeniçağ'a bağlayan bir köprüdür, Epikuros'u, Pyrrhon'u, Stoa okulunu koca bir Ortaçağ'ın üzerinden aşırarak bu yana iletir.

İyi bir edebiyat da iyi bir felsefe de gelişmiş bir dil bilinci üzerine oturur. Sorun öncelikle *anlatabilme* sorunudur. Dilin verdiği ya da vereceği tad sorunu hemen o so-

run'un arkasından gelir. Anlatım için dilden başka yol var mı? Anlamın dile dönüşmediği yerde ya da duygu-düşünce bütününün dilde açınlanmadığı yerde edebiyat da içinde tüm sanatlar boşlukta kalacaktır. Anlatım olanaklarını sonsuza doğru zorlayan gelişmiş bir dil edebiyata ne kadar gerekliyse felsefeye de o kadar gereklidir. Felsefenin dili de edebiyatın dili kadar incelikli olmak zorundadır. İncelikli dil de öncelikle bize edebiyatı düşündürür. Yaşamın o gündelik akışında bile bu ikisi yani edebiyatla felsefe sık sık buluşurlar, bir buluşur bir ayrılırlar: felsefe yapanı edebiyat yapıyor diye, edebiyat yapanı felsefe yapıyor diye algıladığımız hatta eleştirdiğimiz çok olur. Edebiyattaki felsefe ya da daha genel olarak sanattaki felsefe çok özel bir felsefedir, sanatlaşmış felsefedir. Edebiyata olduğu gibi konulmuş felsefe çok zaman sırıtır, iğreti kalır. Felsefedeki edebiyat da çok zaman yapmacık tadı verir. Neden? Felsefe yapan kişi özel olarak edebiyat yapmaya heveslenmiştir de ondan.

Edebiyattaki felsefenin ve felsefedeki edebiyatın anlamını iyi kavrayamayanlar edebiyat yapmak ya da felsefe yapmak adına edebiyatı edebiyat olmaktan ve felsefeyi felsefe olmaktan çıkarırlar. Felsefenin zaman zaman yapmacıklı tavırlara bürünmesi, edebiyatın da zaman zaman uydurma bir bilgelikle donanması bundandır. Sanat bilinci insanla ilgili temel düşünsel etkinliği bir haz deneyi olarak yaşamayı ve yaşatmayı bilecektir. Felsefe yapmak anlatmaktır, sanat yapmak duyurmaktır. Gerçekte yalnız edebiyat değil, tüm sanatlar felsefeye yoğrulmuştur, ne var ki onlardaki felsefe bizim felsefe adıyla bildiğimiz felsefe değildir. Düşünen edebiyat başkadır, içine felsefe konmuş edebiyat başkadır. Gerçek edebiyat felsefeye donanmıştır da resim, müzik, yontu felsefeye donanmış değil midir? Genelde resimdeki, müzikteki, yontudaki felsefeyi görmeyiz de edebiyattaki felsefeyi görürüz: felsefe de edebiyat da, şöyle kabaca baktı-

ğımız zaman, önünde sonunda söz'e dökülmüş düşünceden başka bir şey değillerdir. Ancak sanattaki ya da özel olarak edebiyattaki düşünsellikle felsefedeki düşünsellik aynı cinsten değildir.

Felsefedeki düşünsellik zorunlu olarak *gidimli* ya da *çıkarımlı* dediğimiz düşünce biçimini kullanacaktır. Bir doğrudan bir doğruya geçmeden felsefe yapamazsınız. Felsefe göstermelerle örülür, onda doğrulamalar temeli oluşturur. Felsefe gidimli düşünceden uzaklaştığı zaman gerçek işlevinin dışına düşmeye başlar. Sanata gelince ya da edebiyata gelince onda sezgisel düşünce ya da daha doğrusu kavrayıcı düşünce öne geçer. Filozofun bir önermeden bir önermeye geçerek anlattığı şeyi edebiyat adamı bir sezgide tek bir sözle ortaya koyabilir. Ancak burada katı sınırlar koymamız da gerekmez. Neden bir şair bir şiirini gidimli bir önermeler düzeninde oluşturmak istemesin? Öte yandan, filozofların tıpkı şairler gibi bir insan gerçeğini tek bir önermede ortaya koydukları çok olur. Sezgi felsefenin de kovup dışarı attığı bir yöntem değildir elbette. Hele Descartes'ı ve Bergson'u düşünürsek sezgisel düşüncenin felsefe için de önemli olduğunu anlarız. Zaten Platon'un diyalektiği de bize bir tür sezgicilik olarak görünmüyor mu? Plotinos'da, Aziz Augustinus'da, hatta Leibniz'de ve Spinoza'da gidimli düşünceyi sezgi bütünlemez mi?

Düşünme alışkanlığı edinememiş pekçok kimse okuma alışkanlığını sürdürürken edebiyatta içkin olan felsefeyi görmeden ya da göremeden sürdürür. Pekçok kimse roman okumayı olay kovalamak diye algılar. Roman ilginç olaylardan örülmüştür. Pekçok okuyucu bu yüzden romanın dokularına sinmiş olan düşünselliği, bazen bir fırça vuruşuyla ortaya konulan düşünselliği sezmez bile. Özellikle sanat tarihinin temeline yerleşmiş olan büyük yapıtlarda birdenbire kendini açmayan ya da ilk bakışta görünmeyen, ancak iyi bir

görü sahibine kendini sezdiren bir düşünsellik vardır, bu düşünsellik görünen düşünsellikten çok büyüktür ve bu yüzden kavranılabilmek için izleyicinin kavramada özel bir yatkınlığını gerektirir. **Karamazof kardeşler**'deki olay örgüsü de, **Suç ve ceza**'daki olay örgüsü de, **Madam Bovary**'deki olay örgüsü de çok ilginçtir. Kendinizi bırakırsanız olayların akışına kapılıp gidersiniz. Tehlike oradadır işte. Bunu yaparsanız asıl insan gerçeğinin Dimitri'nin vurdulu kırdılı davranışlarında, İvan'ın çok tutarlı görünen tutarsızlıklarında, Alyoşa'nın dinginliğinde olduğu kadar hatta onlardan çok Staretz Zosima'nın bilgeliğinde, yüzbaşının ve ölen oğlunun onur savaşımında, Gruşenka'nın fahişe ruhuyla pek uyuşmayan dosdoğruluğunda olduğunu görürsünüz. Elbet romanlarda açık filozofluklar da vardır, ancak bunların romancılarla değil de onların kişileriyle ilgili filozofluklar olduğunu unutmamak gerekir. Romancı çözmez, çözüm gerekiyorsa onu roman kişisine yaptırır. Roman doğrudan doğruya hiçbir şeyi çözümlemez. O bir görme ve gösterme düzeneğidir.

Suç ve ceza'da karşımıza çokan şu sözler Dostoyevski'nin değil kahramanınındır, kahramanlarından birinindir: *"Bazı kadınlar öfkelenmiş gibi yapsalar da hakarete uğramaktan büyük bir haz duyarlar. Bunu söylemeye bile gerek görmüyorum. İnsan denilen yaratık genel olarak hakarete uğramayı çok ama çok sever. Bilmem dikkatinizi çekti mi? Hele kadınlar buna pek bayılırlar. Hatta onların bununla gönül eğlendirdiklerini söyleyebiliriz."* Kahramanının bu sözlerinden ötürü Dostoyevski'ye kızabilir misiniz? İnsan ruhsallığının derinlerindeki bir gerçeği ortaya döken ya da döker gibi duran bu sözler ya da bu filozofluk, kahramanının değil Dostoyevski'nindir diyebilir miyiz? Bazen kahramanlar karşıt görüşleri ateşli bir biçimde tartışırlar, bu karşıt görüşlerden hangisi romancının olabilir? Romancı romanını kurarken bu karşıt görüşlerden de yararla-

nacaktır ve gerçekte kendisinin hiçbir zaman söylemeyeceği bir sözü kahramanlarından birine söyletebilecektir, roman biraz da bu karşıt görüşlerin pırıltısında kendini ortaya koyacaktır. Demek ki romancı doğruları açıklayan değil doğruları duyuran adamdır, doğrular da söylenilen her sözde kolayca yakalayabileceğimiz görüşlerden çok anlatılanların dokuları arasında gizlidir.

Olay kovalamayı seven heyecanlı bir okuyucu **Suç ve ceza**'yı okurken Raskolnikov'un işlediği cinayete kendini kaptıracak ve Katerina İvanovna'nın romana iğreti bir biçimde konulmuş gibi duran varlığındaki derin felsefeyi gözden kaçırabilecektir. Yaşam boyu ezilmiş olan bu kadın Raskolnikov'un kendisine bağışladığı parayla gösteri yapmaya kalktıysa bunda bir iş var demektir. Buradaki derin felsefeyi hiçbir filozofun hiçbir belirlemesinde bu derinliğiyle bulamayabilirsiniz. İşte romandaki ya da sanattaki felsefe budur. Sanattaki felsefeye bu yüzden *felsefe yapmayan felsefe* diyebiliriz. Hatta ona birçok yönüyle aykırı felsefe adını da verebiliriz. Bu felsefe örneğin Dostoyevski'de insan olabilmek için acı çekmenin gerekliliğini ortaya koyar. Ancak acı çekebilenler, ancak gerçekten acı çekebilenler günahlarından arınabilirler. Bunu Sonya Raskolnikov'a açık açık söyler, ama iyi bir okuyucu Sonya'nın ağzından bunu duymadan da romanın kıvrımları arasında dolaşırken aynı gerçeğe varabilir. Şöyle der Sonya: *"Hemen şimdi, şu dakika dörtyol ağzına koş, yere kapan, kirlettiğin toprağı öp önce, sonra dört bir yana eğilerek bütün dünyayı selamla, herkesin önünde yüksek sesle ben öldürdüm diye bağır. Tanrı o zaman sana yeniden hayat verecektir..."*

Gelişmemişliğin temel koşullarından biri bütünsel bakma eksikliğidir. Gelişmemiş bir kafa parçalamaktan hoşlanır. Ona göre nasıl fasulye başkaysa nohut başkaysa mercimek başkaysa edebiyat başkadır felsefe başkadır. Örneğin

pekçokları hatta müzikçiler müzikte düşünce diye bir şeyin varolduğuna bir türlü inanamazlar. Pekçok müzikçi müziğin bir izlenimler sanatı olduğu konusunda inançlıdır hatta inatçıdır. Bu inancını bu inadını sürdürürken elbette salt izlenimsel gereçle sanat yapılamayacağını düşünmemiştir. Müzik bir ses örgüsüdür, düşünce sesin neresine sığar gibilerden bir görüş kendini bilen kişinin öne süreceği bir görüş olabilir mi? Bir bakıma haklıdırlar: düşünmeyen adam müzikteki düşünceyi nasıl bulup çıkarsın? Gerekçeleri açıktır: *"Sesle düşünülür mü?"* Gerekçeleri sağlam gibidir. Dediklerine inanabiliriz, ta ki bir müzik parçasıyla düşünmeye başladığımız yere kadar. *"Sesle de düşünülür, renkle ve biçimle de düşünülür"* dediğinizde onları şaşırtmış olacaksınız. Resimciler *"Şu tuvale boyluboyunca yatmış olan kadın mı düşünüyor ya da düşündürüyor yani?"* gibilerden çocukça sorular sorabilirler. Aldırmayın. *"O kadın düşünüyor mu düşünmüyor mu, düşündürüyor mu düşündürmüyor mu bilemeyiz, ama o kadınla düşünüyor olduğumuz kesindir"* dediğinizde kafaları iyiden iyiye karışacaktır. Tüm sanatların, bu arada edebiyatın felsefeden ve hatta bilimden arınmış bir imge üretim çiftliği olduğunu düşünmemek gerekir, artık bunu yapmamak gerekir. Değil yalnız felsefenin, bilimsel bilginin de edebiyata katacağı bir şeyler vardır. En azından edebiyat adamı bilimsel bilginin uzağında bir kafa taşıyor olmamalıdır. Şöyle diyordu Baudelaire: *"İnsanın şu gerçeği anlayacağı zamanlar uzak değil: bilimle felsefe arasında kardeş kardeş yürümeye yanaşmayan bir edebiyat bir öldürme ve intihar edebiyatıdır."* Yakın zamanların düşünürü Remy de Gourmont edebiyatı iyiden iyiye bilime yaklaştırmakta sakınca görmüyordu: *"Bilimi edebiyata ya da edebiyatı bilime katmakta sakınık olmamak gerekir: o güzelim bilgisizlikler çağı çoktan geçti."*

Edebiyatla felsefenin tarihten bu yana evrensel insan düşüncesini birlikte dokumuş, birlikte örmüş, birlikte işlemiş olduğunu görmemek için kör olmak gerekir. Aristoteles'de edebiyat pek yoktur, tamam ama Platon filozof olmadan önce edebiyat adamıdır. Aristoteles kesin bir biçimde belirleyicidir, düşünce kıvraklığı Platon'un işidir. Yürüyelim bu yara doğru. Lucretius Carus şair mi filozof muydu? Gene yürüyelim bu yana doğru. Aydınlanmacılar bir yandan felsefenin edebiyatçıları öte yandan edebiyatın felsefe adamları değiller miydi? Onlar besbelli yoğun bir felsefe bilgisiyle donanmış da değillerdi, doğrusu onların çok iyi gören, derinlemesine gören kişiler olduklarını söylemek de güç. Jean-Jacques Rousseau'yu ayrı koyun, tüm aydınlanma düşünürleri çok sıradan felsefe adamlarıdırlar. Felsefelerini edebiyata katık etmeselerdi yazdıkları şeyler bize çok bir şey anlatmayacaktı. Dünyayı yani toplumsal yaşamı düzene koymak için o kadar çok felsefeye gereksinim yoktu belki de. Belki kitlelerle ilişki kurma işinde edebiyat daha yararlı ya da daha etkin bir araç olabilirdi. Birinden biri insanları aydınlatmakta kullanılacaksa edebiyat daha kullanışlı olmalıdır. Daha doğrusu edebiyat felsefenin katı meyvalarını yumuşatacak, onları yenir yutulur kılacaktır. Ne var ki aydınlanma düşünürlerinin hem edebiyat hem felsefe yapma eğilimleri yapıtlarını büyük ölçüde tatsız tuzsuz kılmıştır. Yani edebiyatla felsefe ilişkisinin aydınlanma düşünürlerinde yetkin bir birlikteliği kurduğunu söylemek güçtür. Felsefede erimemiş edebiyat ya da edebiyatta erimemiş felsefe konusunda en iyi örnek kimdir deseler yanıtımız aydınlanma düşünürleri olacaktır. Ancak bu, bu insanların tarihsel açıdan önemini elbette azaltmaz. Onlar tad adamları olmaktan çok görev adamlarıydılar. Zaten tatlı olmaktan çok yararlı olmaya, haz vermekten çok bilgi iletmeye bakıyorlardı.

Gerçekte "edebiyat" kavramıyla "felsefe" kavramını in-

cecik bir çizgi birbirinden ayırır. Kimilerinin sandığı gibi felsefenin edebiyat ülkesiyle sınırı düşüncenin bitip boş ama güzel sözlerin başladığı yer değildir. Boş ama güzel sözlerden oluşmuş bir edebiyat her zaman vardır ama böyle bir edebiyat gerçekte edebiyat değildir. Evde kalmış kızların gönlünü hoplatmak için yazılmış şiirleri izin versinler de edebiyatın dışına çıkaralım. Hatta onların adı *"şarkı sözü"* olsun isterseniz. Nice edebiyatlar vardır, sözde edebiyatlardır bunlar, düşünmeyi bir türlü beceremezler de habire duyguların üzerine, kaba gözlemlerin üzerine, bulanık sezgilerin üzerine giderler. Duygu denilen şey düşünceden ayrıymış gibi, duygu düşüncenin bir yüzü, öznel yüzü, kişisel yüzü değilmiş gibi, duygu bu yana düşünce bu yana diyerek edebiyatı felsefeden ayrı tutmaya kalkanlar toplumun yarı cahil aydınlarından başkaları olabilir mi? Siz hiç düşünmeden duygulanan ve duygulanmadan düşünen insan gördünüz mü? Edebiyat adına soytarılık ne kadar kolaysa düşünce adına soytarılık da o kadar kolaydır. Bu arada edebiyatın tarihle ilgili yüzü bize şunu öğretiyor: insan gerçeğine yaklaşmakta, onu didik didik edip insana göstermekte bütün zamanlar ya da bütün anlayışlar aynı ağırlıkta olmamıştır. İnsanı insana yaklaştıran anlayış klasikliktir. Goethe ve daha sonra Lalo klasik'i sağlıklı duygucuyu sağlıksız sayarken büyük ölçüde haklıydılar. Nasıl sofistler evrensel yargıyı yadsıyıp her bilgiyi bireysel çerçevenin içine sığdırmaya çalıştılarsa ve böylece bir tür karşı-felsefe geliştirdilerse duygucular da tüm insanı tek kişinin dünyasına sığdırmaya çalışarak insan gerçeğini bulandırdılar. Charles Lalo'nun dediği gibi, bu bir tarih gerçeğidir, bir iki kişinin seçimiyle oluşmuş bir bakış biçimi değildir. Duygucunun ayakları yerden sık sık kesilir. Sainte-Beuve'ün dediği gibi: *"Duygucu, Hamlet gibi özlemlidir, olmayanın peşine düşer ta bulutların ötesine kadar; düş görür, düşlemlerde yaşar. XIX. yüzyılda Ortaçağ'a ta-*

par, XVIII. yüzyılda Rousseau'yla devrimcidir."

Felsefe edebiyatı merkeze doğru çeker, eksene yaklaştırır. Felsefe edebiyatın ussal belirleyeni gibidir. Düşünmeyen edebiyat, ayakları yere değmeyen edebiyat insanı olmadık yerlere götürür. Bu tür edebiyatlar genelde bir tür duygu sömürüsüyle işlerini yürütürler. Usunu iyi kullanamayan insan zorunlu olarak imgeleminin oyuncağıdır. Us ağır basmıyorsa düş ağır basıyordur, tıpkı mitoloji uygarlıklarında görüldüğü ya da yaşandığı gibi. Battal Gazi destanı, Köroğlu, Hazreti Ali'nin cenkleri bize ancak bu çerçevede edebiyat tadı verebilir. Benjamin Constant bize böylesi bir yönelimin hoş bir örneğini verir: *"Ariosto, şövalyelerinden birinin bir çatışmada öldürüldüğünü, ancak savaşmaya son derece alışık olan bu kişinin tam tamına ölmüş olmakla birlikte çarpışmayı sürdürdüğünü anlatır."* Ussal eksenin çok uzağında kendini ortaya koyan bu bakış biçimi daha çok edebiyatla vakit geçirme alışkanlığında olan kimseler için geçerlidir. Bu yüzden klasiklik ya da evrensel gerçekçilik değdiğimiz anlayış bize çok daha yakın durur. Ne var ki iyi bir usta edebiyat adamı elbet duyguculuğun sağladığı olanaklardan yararlanmayı da elden bırakmayacaktır. Şu zamanda yaşayan bizler pekçok değişik edebiyat anlayışının kalıtçısı olmakla çok şanslıyız. Ancak edebiyat adamlarının bu şansı nereye kadar kullandıkları sorunu bir başka sorundur.

Herkes kendi bilinç koşullarına göre düşünür ve konuşur. Herkes kendi bilinç koşullarına göre yaşar. Kimseden daha çok bilinçli olmasını bekleyemezsiniz. Her bilinç her an *şu an için ben bu kadarım* der. Bilinç hiç susmaz, uykuda bile. Düşünürken duygulanır, duygulanırken düşünür. Duygulanmak da gerçekte düşünmektir. Duygunun alanı sonsuz çeşitlilikler alanıdır. Düşüncenin öznel yüzü bu nedenle çok kaygandır, sürekli değişim gösterir. Düşüncenin öznel yüzü birinden öbürüne sınırsız geçilen çok özel ve çok renkli bü-

tünlüklerden oluşmuştur. Bilinçte nesnel olan eksikli de olsa belirgin olandır, sınırları olandır. Düşüncenin öznel yüzü birbirine benzemez an'larda dışlaşan bir takım akışkanlardan oluşmuştur. Bu öznel yapı kaynağını elbette kavramların ve onların bir araya gelmesiyle oluşan fikirlerin özyapısından alır. Öznel nesnelin bir sonucudur, nesnel olmasaydı öznel olmazdı. Nesnel de öznelin sonucudur. Bu şu demektir: bilinçte sürekli olarak nesnelden öznele ve öznelden nesnele doğru bir etki alanı gelişir. Nesnellik yükünün artışında, bir başka deyişle bilincin yeni nesnel ögelerle donanımında duygusal yönelimlerin belli bir ağırlığı vardır. Yeni nesnel ögeler bilince duygu yükleriyle yerleşirler. Edebiyat da içinde tüm sanatlar sağlıklı görünümlerini bir duygu ve düşünce dengesinde kazanırlar.

Öyleyse bilim de felsefe de soyutlamadır. Nesnel ögeyi öznel yüklerinden soyarak bilim ve felsefe yaparız. Sanat da bir başka anlamda ya da bir başka biçimde kendini soyutlamalarla kurar. Sanatta soyutlama gerçekliğin özel bir yorumuna ulaşma anlamına gelir. Sanat yapmak bu anlamda soyutlamaktır. Oysa bilim ve felsefe nesneli öznel yüklerinden soyarlar, böylece gerçekliği şemalaştırırlar ya da gerçekliği fikir'e indirgerler. Sanatta somut gerçekliğe ulaşırız, bilimde ve felsefede gerçekliğin yalnızca ve yalnızca şemasına ulaşabiliriz. Bilim ve felsefe özele yaklaşmayı düşünmeden genele ulaşmayı amaçlar. Sanat geneli somutta ya da özel olanda göstermeye yönelir. Öyleyse bilim ve felsefe duyguyu dışlamıştır. duyguyu araştırırken bile duygusal olmaktan kaçınır. Sanat arı düşünsellik olduğu kadar arı duygusallıktır. Yaşamda olduğu gibi sanatta da duygu düşünceden ve düşünce duygudan ayrılmaz. Sanatta genele özelden gidilir. Özel olan sanatta genelin bulunması açısından örnek oluşturur, özel olan kendindeki nitelikleri evrensele yayabileceğimizi duyurur bize. Molière'in Cimri'si bize der

ki: ben cimriyim, sayısız cimrilerden biriyim, bugünkü cimrilerin bir benzeriyim, dünkü cimrilerden çok şey taşıyorum, yarınki cimriler de benden çok şey taşıyacaklar, kısacası benim özelimde evrensel cimriyi bulup tanıyabilirsiniz, ancak şunu unutmayın benim cimri olmaktan başka özelliklerim de var, ancak beni en çok cimriliğimle bileceksiniz.

Kısacası edebiyat da bir tür felsefedir, ama *bir tür* felsefedir. İnsanla ilgili tüm duyarlıkların felsefesidir, insanlık durumlarının felsefesidir. Geçmişe şöyle bir bakın, kimler kaldı kimler gitti, kimler kalıcı oldu kimler süpürüldü. İşte bu yüzden edebiyat ciddi iştir, kimilerinin sandığı gibi bir düşçüden birçok düşçüye sunulan bir oyalanma bildirisi değildir. Bu yüzden edebiyat adamının temel sorunu düzey sorunudur. Gerçek edebiyat adamı bu yüzden bir hevesliden çok daha başka biri olmalıdır. Hevesli olmayı usta olmaya bağlayan o güç yolda kurda kuşa yem olmamak için iyi bir donanım gerekir. İyi bir edebiyat adamı felsefe yapmamaya kararlı iyi bir filozoftur. Edebiyat yapıyorum diye felsefe yapmaya, yaşama iktisatla, toplumbilimle, ruhbilimle ilgili çözümler getirmeye, toplumu *bilen kişi* sıfatıyla ayrıştırmaya kalkıp kendini gülünç edenlere gelince, kısacası kendilerini kurtaramadan edebiyat yoluyla insanı kurtarmayı öngören o garip kişilere gelince, onlar için yapılacak tek şey iyilik dileklerinde bulunmak olabilir.

ESTETİKSİZ ESTETİK

Özellikle sanat sözkonusu olduğunda insanlar "yetenek" adını verdikleri bir gizil güce inanırlar. Onlara göre bu yetenek denilen şey tanrı vergisidir ve her insanda bulunmaz. Sanatın ayaktakımı kesiminden birileri kendilerini anlatırken açık açık *doğuştan yetenekli* olduklarını söylerler ve daha üç yaşlarında hısım akrabaya gerçek bir konser vermiş olmalarını buna tanık gösterirler. Bu yüzden "yetenek" kavramı oldukça bulanık bir kavram olup çıkmıştır. İnsanlar elbette doğuştan bir takım özellikler getirirler ama sanata yatkın oluş bu özelliklerden biri değildir. Biz bu ve buna benzer yatkınlıklarımızı yani temel yatkınlıklarımızı ilk çocukluk yıllarının yaşam deneyleri içinde kazanırız. Ancak o dönemin bilinç koşulları içinde bizler elbette ne gibi yatkınlıkıar kazandığımızın sezgisine ulaşamayız, ayrıca o sıra bizi sevgiyle gözlemleyen yakınlarımız da bizde böyle bir kazanımın oluşmakta oluşunu sezemeden bizi izlerler. Yetenekler ilk çocukluğun alacakaranlığında, kalın örtüler altında, yoğun bir sessizlikte oluşurlar. Çocukluk deneyleri sessizce oluşan çok önemli deneylerdir. Kişiliğimizin ilk belirlenim-

lerini kendilerinde taşırlar. Henüz kavramsal bilincin oluşmadığı koşullarda ilkbilinç ya da önbilinç tam tamına yarınki ben'imizin önkoşullarını içerir. Bir kibrit kutusunu masanın üzerinde ritmik devinimlerle sürmekte olan küçük çocuk, siz nereden bileceksiniz, kocaman bir yolcu gemisini okyanusta götürmektedir. Üstelik o anda çocuk oyun oynadığının bilincindedir.

Çocuk yaşlarımızda bir takım yatkınlık belirtileri ortaya koyarız, ancak bu belirtiler çok zaman aldatıcıdır ve onların yorumlanmasında ana ve baba duyarlıkları yanılgılı duyarlıklar olarak birinci planda belirleyici olur. Bir baba kollarını iki yana açıp dönmeye başlayan kızını bir bale sanatçısı adayı olarak değerlendirebilir. Kız arkadaşlarıyla doktorculuk oynamaya çalışan bir küçücük delikanlı gerçekte bir bilim adamı adayı mı yoksa bir zampara adayı mıdır? Yatkınlıklar dış görünüşlerden çok bazı çok özel yönelimlerde kendilerini ortaya koyarlar. Belki de inatla borazan çalan bir çocuktan çok sessiz sessiz müzik dinleyen bir çocuk müzik yatkınlığı taşımaktadır. Yatkınlıklarımız sessiz sessiz oluşur. sessiz sessiz gelişir. ya bir gün bizi bir yöne doğru sürükleyecek biçimde etkinleşir ya da birçok olumsuz koşul altında ezilip kalır. İkide bir göklere dalıp giden şu kamyon şoförü belki de iyi bir gökbilimci adayıydı ama koşullar onun gökbilime yönelmesine elvermedi. Müziğe olan yatkınlığını parasızlık nedeniyle gerçekleştiremeyip şiiri seçmiş iyi bir şair için sevinmeli miyiz üzülmeyi miyiz? Kim bilir...

Yatkınlık kendi başına hiçbir şey değildir. O bir gücüllükten başka bir şey değildir. Onun edimlilik durumuna geçebilmesi yani gerçekleşebilmesi çok yoğun ve çok güçlü deneyimlerle taçlandırılmış düzenli bir eğitimin sonucu olacaktır. İnsan için her gerçek başarı eğitimle sağlanabilir. Ne var ki doğuştan yetenekli oluşa inananlar üst düzeyde sanatsal yaratıcı güce ulaşmanın pek de çaba gerektirmediği gibi

bir inancı sürdürürler. Yetenekli kişinin iyi şeyler yapabilmek için çırpınması gerekmez, onun yapacağı şey kendinde zaten var olan yaratma gücünü esinin de yardımıyla etkin kılmaktır. Onlar böyle düşünürler. Bu çerçevede örneğin estetikle ilgili bilgiler de kulak arkasına atılması gereken bilgilerdir. Sıradan sanatçı estetikçiyi gördüğü zaman domuz görmüş gibi olur. Çünkü onun yaratmayla ilgili etkinliği büyük ölçüde raslantılara kalmıştır. Sanatın ne olduğunu bilmeyen sanatçılar bir tür gönül yordamıyla üst düzeyde sanat ürünleri oluşturmaya girişirler. Sonuç elbette çok zaman sıradanlığı, zaman zaman da ortalamayı tutturmakla ilgili olabilir. Üst düzeyde bir sanat etkinliği için gerçek anlamda yetkin bir estetik bilincine ulaşmış olmak gerekir.

Öznelci estetikçiler (örneğin Victor Basch) yaratmada belirleyici gücün heyecansal itkilerden kaynaklandığını benimserken nesnelci estetikçiler (örneğin Etienne Souriau) sorunun bir bilinç sorunu olduğunu benimsediler. Gerçekte biz de Charles Lalo gibi *en güzel orta*'dan yana çıkarak sanatsal yaratmada duygu etkeniyle düşünce etkeninin aynı ağırlıkta bir arada bulunması gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak, ne olursa olsun, ister uçlardan ister dengeden yana olalım, sanatsal yaratma sorunu önünde sonunda yetkin bilinç sorununa açılacaktır. Sanat sözkonusu olduğunda yetkin bilincin iki ayrı yönde gelişmiş olması beklenir. Önce sanatçı genel insan bilgisiyle donanmış olmalıdır. Sanatta öncelikli koşul insan bilgisine geniş çerçevede ulaşmış olmak koşuludur. İnsanlığın tarihine yerleşmemiş bir bilinç yalnız sanat alanında değil, bilimde ve felsefede de eksekli kalacaktır. Ayrıca sanata yönelen her bilincin estetiğin bilgisiyle donanmış olması gerekmektedir. Bu donanım sanatçıya güzeli çirkinden ya da daha doğrusu estetik anlamda olumluyu olumsuzdan ayırma gücü kazandıracaktır. Estetiğin temel kavramlarıyla donanmış olmayan bir bilincin sanatçı olma çabası

da izleyici olma çabası da sonuçsuz kalacaktır. İzleyici dediğimiz kişi bir tür yaratıcı değil midir?

Estetiğin bilgileriyle donanmamış bir sanatçı karanlıkta el ve ayak yordamıyla ilerlemeye çalışan kişiye benzer. Onun sezgileri ona bir ölçüde yardımcı olsa da bir ölçüde yanıltıcı ipuçları verecektir. Sanatta sezgisel bakışın elbette çok büyük bir önemi vardır, ancak yetkin bilinç koşullarıyla donanmış olmayan bir sezgisellik boş bir yönelimden başka bir şey olmayacaktır. İnsan dediğimiz varlık türdeşlerinin deneyimlerinden bol bol yararlanabilen bir varlıktır. Charles Lalo'ya *"Sanat tarihinin dışında estetik yoktur"* dedirten de bu olmalı. Her yetkin insan özenle oluşturduğu bilincini tarihin içinde kurar, tarihe göre ve tarihe karşı kurar. Tarihle hesaplaşmayan bir bilinç verilenle yetinen bir bilinç olmakla yaratma açısından düpedüz verimsiz bir bilinçtir. Kaldı ki en sıradan bilinç bile tarihin kaba bir taslağına göre oluşmuştur. Bilinçte hiçbir öge yoktur ki tarihsel olmasın. Zaman'dan biçilmiş olan ben'in temel özelliği tarihselliktir. Eski estetiği bir yana bırakalım. Eski estetik uzun yüzyıllar boyu, daha doğrusu XVIII. yüzyılın sonlarına kadar felsefenin yöntemleriyle düşünen, felsefenin bir dalı olmaktan öteye geçemeyen bir bilgi alanı oldu. Bu metafizik estetik sanatı daha çok bir dinsel-toplumsal işlevsellikle belirgin gören anlayışa uygun düşüyordu. Ancak XIX. yüzyılın başlarından bu yana estetik gözlerini göklerden yere indirdi ve laboratuara girdi. Çağdaş estetik bir laboratuar estetiğidir ve doğrudan doğruya sanatsal niteliklerin araştırılmasıyla ilgilidir.

Bu durumda ayrı bir bilimsellik değeri kazanan bu bilgi alanının bundan böyle felsefenin yöntemleriyle düşünmesini bekleyemeyiz. Onun elbette kendi felsefesini yapmakta belli bir titizliği olacaktır. Her bilim ya da her bilgi alanı kendini doğrularken felsefenin aydınlatıcı yöntemlerine baş-

vurur. Ancak onlar bilgiye yönelirken felsefenin yöntemlerinden uzakta kendi yöntemlerini ortaya koyarlar. Estetik arayışın başarısı filozofluklarda değil somut laboratuar verilerinin değerlendirilmesindedir. Bu da bizi başlıbaşına bir yöntem sorunuyla yüzyüze getiriyor. Günümüzün estetikçisi filozoftan çok gökbilimciye, kimyacıya, tarihçiye, toplumbilimciye benziyor. Onlar gibi somuta yöneliyor, onlar gibi kuramı veriye dayandırıyor. Bu durumda gerçek anlamda sanatçı olmanın estetiğin bilgisine ulaşmayı zorunlu kıldığını rahatça söyleyebiliriz. Bu yüzdendir ki aşağı yukarı bir yüzyıldır estetik bilimi sanatın yolgöstericisi olarak iş görüyor. Geçmişe baktığımızda güçlü yaratıcıların sağlam estetik görüye ulaşmış kişiler olduğunu görüyoruz. Baudelaire'in şiirdeki ustalığıyla estetik alandaki yetkin bakış açısı arasında bir yakınlık bulmak hiç de zor değildir. İyi bir romancı diye bilinen Malraux'nun çok iyi bir sanat tarihçisi ya da estetikçi olması da anlamlıdır. Örnekler elbette çoğaltılabilir.

Bizim ülkemizde sanatçının verimsizliği biraz da onun estetikle ciddi ilişkiler içinde olmayışından gelir ve en usta görünen sanatçının bile gelip ortalarda bir yerlerde takılıvermesi onun hala gönül yordamıyla iş çıkarmaya çalışmasının bir sonucudur. Ne yazık ki sanat eğitimi veren yüksek öğretim kurumlarında bile estetikle ilgili çalışmaların ya hiç düzeyinde ya da göstermelik koşullarda olması sanatın bu topraklarda daha uzun zaman göstermelik bir etkinlik olarak kalacağını gösteriyor. Yüksek öğretim kurumlarımızın hiçbirinde "estetikçi" yetiştiren birimler yoktur. Felsefe bölümlerimizin belki *bazılarında* "estetik" adı altında okutulur gibi yapılan eski estetiğin yani daha çok Platon'a, bir ölçüde de Aristoteles'e dayanan kuramsal estetiğin günümüzün sanatsal gereksinimlerine hiç de uygun düşmediği ya da sanatın gereklerini karşılamadığı kesindir. Üniversitelerde

estetikle ilgili çalışmalar yapan bazı kişilerin Charles Lalo, Victor Basch, Etienne Souriau, Raymond Bayer, Mikel Dufrenne, Jeaun Paul Weber gibi adlardan habersiz olduklarını görüyoruz. Bu durumda sanata yönelen gençlerimizin o olmayan şeyle, *doğuştan yetenek* denilen şeyle yetinmeleri bir kaçınılmazlık gibi görünüyor. Öğrencilerine estetiğin bilgisini vermek gibi bir eğilimi olmayan herhangi bir sanat eğitimi kurumunu ciddiye alabilir misiniz?

KENT YAŞAMI

Yaşam gittikçe karmaşıklaştı, gittikçe karmaşıklaşıyor ve gittikçe karmaşıklaşacak. Bugün bu karmaşıklığın en yetkin tanığı karmaşık hatta kargaşık düzende büyüyen kentlerdir. Bugün her kent bize bir yerleşim alanı olmaktan daha çok bir şey olarak görünüyor, özellikle çeşitliliklerle dolu çokyönlü yapısı içinde bir serüven ortamı gibi görünüyor. Uzun yüzyıllar boyu insanlar küçücük kentlerde yaşadılar. Kırların kentlerden daha çekici olduğu, insan yaşamı için daha belirleyici olduğu zamanlar yaşandı. Kent devletleri düzeninde bir araya gelmiş insanlar, sınıf ayrılıklarını bir yana bırakırsak, çok geniş bir ailenin bireyleri gibiydiler. Yunan demokrasilerinin varlığını bu sınırlı yapıya bağlamak gerekir. O zamanki kentlerin en kabadayısı bugünkü kentlerin küçücük bir semti kadardı. Aracı gerektirmeyen yapısından giderek *doğrudan doğruya demokrasi* diye adlandırabileceğimiz bu demokrasilerde siyasal hakları olan kişiler kendi adlarına oy kullanıyorlardı. Bugün bu demokrasiler ancak apartman yönetimlerinde ya da küçük kuruluşların yönetimlerinde sozkonusu olabiliyor. Toplumlar artık büyük kitleler oluşturuyorlar. Günümüz kentleri bir eskiçağ ya da orta-

çağ insanının düşünemeyeceği ölçülerde büyüktür. Hegel'in deyişiyle insan yaşamı gereksinimlerle işbölümünün karşılıklı ilişkisi içinde gelişerek bugünkü karmaşıklığına ulaşmıştır. Gereksinimler işbölümünü artırmış, işbölümü gereksinimleri çoğaltmış, böylece günümüzün çokyönlü yaşamına ve büyük kentlerine ulaşılmıştır.

Bugünün pekçok kenti çok zaman insan usunu zorlayacak ölçüde bir gereksinimler ortamı olarak görünüyor. Son derece korkutucu bir verimli döngü var burada. Yeni gereksinimler işbölümünü artırıyor, yeni işbölümü yeni gereksinimlere yol açıyor ve buna göre kentler şiştikçe şişiyor. Bu şişme pekçok kenti kendini taşıyamaz duruma getiriyor. Daha doğrusu pekçok kent *artık yaşanmaz olmuş* yerleşim alanları olarak kendini gösteriyor. Kentte yaşayan insan kent yaşamına zorunlu olduğunu bile bile gün yirmi dört saat küçük yerleşim alanlarında yaşamanın düşlerini kuruyor. Yeni kentlerin hantal yapılarına bakınca insanın bundan böyle kendi kendinin tutsağı durumuna düştüğünü görmemek olası mı? Kentlerden öğrendiğimiz acı gerçek, insanın kendi yarattığı, kendi eliyle yarattığı koşullarda kendine yenik düştüğüdür. Bugünün insanı yarattığı kent yaşamı düzeninin kölesi ya da tutsağı durumundadır. Onun bu yaşam düzeninde kendi yaşamıyla ilgili en verimli koşulları seçmek hakkı hemen hemen hiç kalmamıştır. O artık tam anlamında bir edilgin varlıktır. O bundan böyle kendisine sunulan dar olanaklar ya da kaskatı koşullar içinde yaşamak durumunda kalmıştır. İnsanın günden güne ölen yaratıcılığı bu çöküntünün tanığı değil midir?

Alman filozofu Leibniz'in nasıl olup da on beş yaşında kuramını oluşturmuş olduğunu bugünün insanı kolay kolay anlayamayacaktır. Fransız bilim adamı ve düşünürü Pascal'in on sekiz yaşında ortaya koyduğu buluşlar bugünkü kent düzeninde en öngörülü adamı bile şaşırtır. Yakın tarihimiz göz-

leri kamaştıran yeniliklerle doludur. Ancak o yeniliklerle gelen yeni yaşam düzeninin bugünkü biçimlerinde pek de verimli olmadığını, bazı şeylerin o güzelim buluşlar döneminden bu garip kısırlıklar dönemine geçişimizin koşullarını hazırladığını görüyoruz. Yaşamın yasasıdır bu: düzenler de eskirler ve bir zaman sonra yerlerini yeni düzenlere bırakmak üzere dağılırlar. Evet, bugünkü yaşamımız bir kısırlıklar yaşamıdır. Bunun için insanın gelişim koşullarına lanet okumamız mı gerekiyor. Elbette değil. İnsan yaşamı dura dura ilerliyor, gelişe gelişe ve sonra bozula bozula ilerliyor. Çıkışları inişler, inişleri çıkışlar izliyor. Yaşamın nerede tıkandığını iyi görebilmek ve bu tıkanıklığı açabilme yolunda elden geleni yapabilmek düşüyor bize. Bu da yaşamı yeniden üretmek demektir. *Bugünler iyi değil, eski zamanlar pek güzelmiş* duyarlılığı bilinçli insanın dünyasıyla bağdaşır gibi değildir. İyi zamanları yaratmak bizim işimizdir. İnsanoğlu kendini hep geçmişin değerlerinden kalkarak ve şimdi'den ileriye doğru bakarak geliştirmiştir. Varlığını insanlığın gelişimine adamış insanlar yakınmayı değil de çözümlemeyi amaçlayan insanlardır.

Gerçekten bugünkü kent yaşamı insanı öldürüyor. Bugünkü kent düzeni insanı bir değerler varlığı olmaktan çıkarıyor, onu büyük bir tüketim aygıtının bağımlı tüketicisi durumuna getiriyor. Kentlerde birer tutsak yaşamına mahkum edilmiş olan bireyler kırsal alanları ya da ıssız ve sessiz deniz kıyılarını özleyerek günlerini geçiriyorlar. Bu yaşam düzeni içinde sanattan, bilimden, felsefeden uzaklaşıyorlar. Kent tutsaklığı bilinçleri verimsiz kılıyor. Bu açıdan günümüz insanını Ortaçağ'ın krala, kiliseye ve senyöre bağlı ya da bir başka deyişle sıkı sıkıya topluma bağımlı insanına benzetsek aşırıya kaçmış olur muyuz? Sabah erkenden çocuklarını çöp tenekeleriyle birlikte sokağa atan, onları ite kaka okula yollayıp yarı uyur yarı uyanık işlerinin yolunu tutan,

bütün bir gün genelde hiç sevmedikleri tekdüze bir işin başında yabancılıklar ve bunalımlar yaşayan insanlar akşam vakti evlerine yorgun dönüyorlar, kendilerini insan olarak geliştirecek vakti bulamadan yatağa giriyorlar. Onlar çocuklarıyla bile yeterince ilgilenemiyorlar ve çocuklarının yetişmesine olumlu yönden büyük ölçüde katkıda bulunamıyorlar. Kent çocukları gerçek anlamda anne ve baba sevgisini tanıyamadan ya da yeterince tadamadan büyüyorlar yani yoksunluklar içinde büyüyorlar. Onların boşluklarına, dalgacılıklarına, başkaldırışlarına, dağınıklıklarına, duyarsızlıklarına, öfkelerine, tembelliklerine, bunalımlarına, isteksizliklerine kızıyoruz ya da üzülüyoruz ama ne olursa olsun onları anlamakta eksik kalıyoruz.

Yeni büyük kentler insanın insanlığını gerçekleştirme olanağı bulamadığı birer geniş umutsuzluk ortamları olurken intihara eğilimli bunalımlı insan tipini öne çıkardı. Aile ortamı parçalanmış olduğundan yani bir evin içinde yaşayan insanların birbirleriyle gerçek anlamda bağları kalmadığından, buna göre bireyler aile içinde kendilerini yapayalnız duyduklarından son derece korkunç bunalım koşulları kendini gösteriyor. Bunalımın çağrıştıracağı ilk duygu intihar duygusudur. Umutsuzluğun acısını çeken insan bu acıyı dindirebilmek için kendini yoketmeyi düşünecektir. Gazeteler ve konuyla ilgili mesleklerin insanları sorunu özellikle ticari boyutlarda ele almak istedikleri için intiharları gizemli bilgilerle süslüyorlar, örneğin sık sık şeytancı eğilimlerden sözediyorlar. Şeytanlık yeni yaşam düzeninin kendinde saklıdır, o yaşam düzeninde ortaya çıkan yıkıcı koşullarda saklıdır. Aile ilişkilerinde saklıdır, okul yaşamında saklıdır. meslek çalışmalarında saklıdır, kurumsal ortamların verimsizliğinde saklıdır. Çocuk on iki saat çalışan annesinin ellerini özlüyor, bazen de kumar masasından bir türlü eve dönemeyen annesinin ellerini özlüyor. Kısacası kent kendi insanını

tüketiyor ya da bir çağın son dönemlerinin büyük çöküntüsü kent yaşamında en belirgin görünümlerini kazanıyor.

Kentin mutsuzluklarını ve umutsuzluklarını onun estetik yapısında gözlemlemek olasıdır. Mimarların ve yardımcılarının en küçük bir estetik kaygı gütmeden üstüste yığdıkları çirkin evler bugünkü kent insanının bilinç düzeyini ya da bilinç koşullarını pek güzel ortaya seriyor. Dikine dikilmiş dikdörtgen prizmalar sayısız gözleriyle dünyaya dört köşe bakarken insanı güzelden uzaklaştırıyor ve onu güzelin gereksizliğine inandırmaya çalışıyor. Yalnız yapılar değil, kentle ilgili her şey bugün iyinin, güzelin ve doğrunun zararına çalışır gibidir. Kent gelişmemiş bilinçlerle doludur, yani orta düzeyde bilinçlerle, hatta gündelik koşullarda yaşayan bilinçlerle doludur. Gelişmemiş bilinçler hem kendileri için hem başka bilinçler için tehlikeler üretirler. Gelişmemiş bilinçler örneğin güzelin bir gereksinim değil de bir lüks olduğunu düşünürler. Yeni kent insanı güzeli arayana gülüyor. Onun güzelle hiçbir ilişkisi yok artık. O üstüne başına azçok özen gösterse de, salatayı süsleme konusunda azçok özenli olsa da, kafasında belli bir güzel kadın imgesi gezdirse de, bir akşam vakti günbatımının renklerine hayran olma gösterileri yapsa da güzel bir kentte güzellikler içinde yaşamayı hiç mi hiç düşünmüyor. Güzel denilen şey onun için artan gereksinimlerle ilgili olabilir ancak. Güzel bir otomobil konforlu bir otomobildir. güzel bir ev iyi ısınan ve odaları büyük olan bir evdir... Çirkin evlere ve çirkin otomobillere kapatılmış bu yaşam insanı yiyip bitiriyor. En kötüsü insanın bu gerçeği görmemekte ayak diremesidir. İnsan günden güne gereksinimlerini artırıyor, sözde böylece yaşamı bir yandan kolaylaştırıyor bir yandan da güzelleştiriyor. Yeni kent insanı kendini her gün biraz daha tüketiyor.

BUGÜNKÜ KENT İNSANININ ESTETİKDIŞI DUYARLIKLARI

Bugünün kent düzeni yaşamı üretmeye değil tüketmeye uygundur, bir başka deyişle yaratıcılığa hiç elverişli değildir. Oysa insan yaşamı üretilmesi ya da yeniden yaratılması gereken şeydir. Yaşamın dönüşümünü düzenleyen kültür alanları yani bilim, felsefe ve sanat yaratıcılığı gerektirir. İnsanoğlu yaşamını üretemediği zaman hayvansal özelliklerini öne çıkarmaya başlar, buna göre usunu geriye çekmeye ve içgüdülerini birinci planda etkin kılmaya yönelir. O zaman insan gibi barınmak yerine hayvan gibi barınmayı, insan gibi korunmak yerine hayvan gibi korunmayı, insan gibi çoğalmak yerine hayvan gibi çoğalmayı öngörür. İnsan içgüdüleri olan bir varlıktır ama bir içgüdü varlığı değildir. İnsanın yaşamı üretebilmesi ya da yeniden üretebilmesi için toplum koşullarının gelişime elverişli olması gerekir. Yaşam ancak toplumsallıkta yenilenir ve evrime uğrar. Toplumsal yaşamın uygun koşulları bilincin sağlıklı gelişimine olanak sağlar. Sağlıklı bir toplumsal gelişim de özgür bireylerin katkısıyla gerçekleşir. İnsan bireyi kendini bilinçli bir varlık olarak üretirken toplumun gelişim koşullarını üretir, toplum da

kendini bir bilinç ortamı olarak varederken bireyin gelişim koşullarını üretir. Toplum terimi burada yalnızca bir bölge insanını ya da bir ulusu değil bütün insanı, en genel anlamda evrensel insanı düşündürmelidir.

İnsanlık bireyin bilincinde kendini üretme olanağı kazanır. İnsanı doğanın temel koşulları çerçevesinde insan kılacak olan güç gene insanda saklıdır. İnsan toplumsallaşmış birey olarak yapıcı güçlerini ortaya çıkarıp onları yaşamı üretmekte kullanamadığı zaman hayvanlaşır. Hayvanın temel özelliği doğal gereksinimlerini karşılayışı ve onun ötesine geçmeyişidir. Hayvan yer, dışkılar ve cinsel ilişkide bulunur. Bu arada bazı hayvanlar insana tutsak düşmüş olmakla bir takım buyruklara uyma alışkanlığı edinmişlerdir. Onlar bu alışkanlıklarını şiddete uğrayarak ya da şiddete uğrama korkusuyla elde etmişlerdir. İnsan böylece pekçok hayvanın doğasını bozmuş, köpeğe kuyruk sallamayı, kediye emeksiz yaşamayı, eşeğe yük taşımayı öğretmiştir. Oysa insan *homo sapiens*'den bu yana yaşamı yeniden üretmeye çalışıyor. Onun kendini dönüştürerek doğayı değiştiren bir varlık niteliği kazanması doğal güçlerini hem bedensel düzeyde hem ruhsal düzeyde geliştirmiş olmasıyla belirgindir. İnsan yırtıcı olmasını gerektirmeyecek koşulları yaratırken köpek dişlerini yitirmiş ve başparmağını geliştirmiştir ve böylece kendiyle ve dünyayla ilişkisi içinde bilincini oluşturmuştur. Onun doğal güçlerini azalttığı ölçüde bilince gereksinimi vardı. Bilincin sürekli gelişimi evrim olgusunu kaçınılmaz bir koşul olarak getirirken tarihi yaratmıştır. İnsanın bilincini her gün biraz daha etkin ve biraz daha güçlü kılarak yaşamı her adımda yeniden üretiyor, bu arada yeniden ürettiği yaşamı kirletiyor. Ne var ki insan yaşamında her kirlenme bir arınmanın önkoşulu olarak vardır. Bu yüzden kimileri zaman zaman insandan umut kesercesine karamsarlıklara düşerken insanın bu kendini arındırma özelliğini gözden kaçı-

rıyorlar. Büyük atılımların getirdiği kirleri gene büyük atılımlarla temizlemek gerekiyor. Yaşamın olumsuz koşullarını gidermek diyebiliriz buna. Bugünkü yaşamımızda da çeşitli olumsuzluklar yaşıyoruz. Olumsuzluklardan umutsuzluklar türetmek gerekmez. Dünyamız her an yeni güzelliklere gebedir. Yeter ki bizler insanın daha da insanlaşması için gereken çabayı göstermeyi bilelim. Bu çaba elbet iyi niyetten çok bilginin ve ahlakın ürünü olacaktır.

Evet, bugün de pekçok olumsuzluk yaşıyoruz. Bugün bu olumsuz durumu kentlerin yeni yaşam düzeninde kolayca gözlemleyebiliriz. Bugünün kent yaşamı hantallığı ve verimsizliğiyle tam anlamında korkunçtur. Bugünün kent yaşamı insanın üretici ve yaratıcı güçlerini öldürücü özellikler gösteriyor. Bugün bir kentte yaşıyor olmak belli bir tutsaklığı zorunlu olarak yüklenmiş olmak demektir. Bugünün kent yaşamı insanın karşısına sayısız engeller çıkarıyor ve onu kendini yetiştirmek konusunda yetersiz bırakıyor. Bugününün kenti tam anlamında bir tutsak insanlar ortamıdır, orada birey ya kendini geliştirme olanağı bulamaz ya da zaten onun böyle bir gereksinimi yoktur. İnsanoğlu yaşamı yeniden üretme koşullarını elden kaçırdığı zaman yani kendi önünü kestiği zaman verimsizleşir ve bunalır. Çünkü gelişim insan için doğaldır ve zorunludur. Yaşam az önce de belirttiğimiz gibi *homo sapiens*'den bu yana kendini yeniden üretmekle belirgindir, onun bu koşulu hiçe sayarak uzun süre kendini sürdürmesi olası değildir.

İnsanoğlu gelişim çizgisi boyunca kendine üç temel amaç belirlemiştir. Bu amaçlar doğruyla, güzelle ve iyiyle ilgilidir. Doğrunun, güzelin ve iyinin bir düşünsel araştırmada ayrı ayrı alanlar oluşturmaları hatta onların bir takım altbölümlere ayrılmaları doğaldır. Ancak bu alanlar yaşamda birbirlerini tümleyen alanlardır, hep birlikte bir bütün oluştururlar ve hep birlikte insan yaşamının özelliklerini ortaya

koyarlar. Bunun bir başka anlatımı şudur: davranışla ilgili değerler yani ahlak değerleri, duygu-düşünce bütünüyle ilgili değerler yani estetiğin değerleri, bir de bilimlerin ve felsefenin konusunu oluşturan tüm genelgeçer doğrular bir bütünde bir araya gelirler ve hep birlikte tarihsel boyutta insanın ne olup ne olmadığını ortaya koyarlar. Bunları birbirinden ayırmaya kalktığınız zaman yaşamı parçalamış olursunuz. İnsanoğlu evrimini bu birbirine sıkı sıkıya bağlı üç temel üzerinde gerçekleştirir. Olmaz ya, bu üç temelden biri eksik olsa öbürleri tam olsa, evrim gerçek anlamda tam bir çıkmaza girecektir.

En sağlıklı yaşam bilimin ve felsefenin belirleyiciliğinde ve estetik değerlerin geçerliliğinde sürdürülen ahlaki yaşamdır. Ancak bilinçlerin eksikli olduğu yerde tüm değerler sönükleşir ve değerler dizgesi kargaşık ve hastalıklı bir görünüm alır. Dostoyevski'nin de belirttiği gibi insan çok şeyden yoksun yaşayabilir ama güzel'siz yaşayamaz. Güzel'sizliğe indirgenmiş bir insan yaşamı yazık olmuş bir yaşamdan başka bir şey değildir. Güzel'siz yaşayabilen insan bir içgüdü varlığıdır, kendi için ve başkaları için tehlikelidir. Bugünün insanı gerçekten çok sorunlu oluşuyla ilgimizi çekiyor. Onun çok sorunlu oluşu elbette her şeyden önce bilinç yetmezliğiyle ilgilidir. Şu içinde yaşadığımız dönemin insanı kentin karmaşık ve kargaşık yapısı içinde yaşamını gündelik olana indirgemiş, şimdi'nin sınırlarına çekmiş görünüyor. Bu demektir ki o ne dünüyle ilgilidir ne de yarınını tasarlamaktadır. İnsan belleğini yitirdikçe ve amaçlarını elden kaçırdıkça insan olmaktan çıkar. İnsan dünüyle ve yarınıyla insandır. İnsan bir bilgi ve bir amaç varlığıdır. Doğruyla, iyiyle, güzelle tüm bağlarını koparmış olan bugünün insanı ne olduğunu bilmediği soyut bir mutluluk kavramının peşinde yaşamını zedeliyor. Kentlerin yapılaşma düzeni bile bugünkü insanın ne gibi mutsuzluklara mahkum olduğunun açık

belirtilerini taşımaktadır. Estetiksiz kalmış, gündeliğin içine hapsolmuş, güzelle bağlarını yitirmiş insanlar kentleri kaba yerleşim alanlarına dönüştürdüler. Bugünkü kentlerin çirkinlikleri bugünkü insanın bilinç düzeyini pek güzel ortaya koyuyor.

Bugünün kentlerinde bizi karşılayan güzelliklerden çoğu birkaç yüzyıl öncesiyle ilgilidir. Gerek müzelerde heyecanla izlediğimiz tablolar, gerek alanlarda bize insanlık durumlarından yansılar sunan yontular, gerek bir kenti görme duygusallığının temel etkenini oluşturan mimarlık yapıları geçmiş ve hatta oldukça unutulmuş zamanların yapıtlarıdırlar. Kaldı ki bugünün insanı geçmişle bağlarını büyük ölçüde koparmış olmanın rahatlığı içinde müzeleri bile turist gözüyle inceliyor. İnsanlar bugün Pieter Bruegel'in XVI. yüzyılını çoktan unutmuşlardır, hatta Van Gogh'un XIX. yüzyılını bile unutmuşlardır, ama Pieter Bruegel'le ve Van Gogh'la belli bir ilişkiyi turistik anlamda da olsa iyi kötü sürdürmektedirler. Ancak bu ilişki gerçek bir kültür ilişkisi midir yoksa gösteriye dayanan yüzeysel bir yakınlığın anlatımı mıdır? Bir kenti insanlarıyla ve yapıtlarıyla tanımamak ya da çok kötü tanımak istiyorsanız o kente turist olarak gidin.

Bugünün kent insanı kültürle gerçek bir bağı olsun istemiyor ya da zaten böyle bir bağı kuracak gücü yok. Ortaçağ'ın insanı sıkı sıkıya toprağa bağlıydı, bu arada resmi olarak da krala, senyöre ve kiliseye bağlıydı. Bugünün insanı da sıkı sıkıya üretime bağlıdır ve onun gerçek anlamda bir kültür izleyicisi ya da özümleyicisi olma şansı ve isteği yoktur. Onun bilinci sıradan insan olmanın koşulları içinde kent yaşamını belli ölçüler çerçevesinde sürdürme yatkınlığına göre oluşturulmuştur. O artık kendini insanlık tarihinin içinde duyamayacak kadar kendine yabancıdır. Oysa insan toplumsal bir varlık olduğuna göre, insandan uzaklaşmak kendinden uzaklaşmaktır. Bugünün kent insanı bir amaç insanı de-

ğildir ya da onun gerçek anlamda insani amaçları yoktur. O yalnızca kent yaşamı içinde kendi bireyselliğini en uygun ölçülerde gerçekleştirmenin yollarını arayacaktır. Bu yüzden onun güzelle, iyiyle ve doğruyla gerçek anlamda bir ilişkisi kalmamıştır.

Kentler hızla büyüyor ve akıl almaz ölçülerde çirkinleşiyor. *Sanayi kentleri* diye adlandırabileceğimiz bu kentlerde üretimin basit ve zavallı bir aracı durumuna indirgenmiş olan insan tam tamına estetiksizleşmiş dünyasında ya gününü kurtarmaya ya da gününü gün etmeye bakıyor. Kare prizma ya da dikdörtgen prizma biçiminde dikilmiş kocaman yapılar bir köy genişliğindeki insanı barındırırken insan sıcaklığından en küçük bir iz bile yansıtmıyor. Bunalımlı ve yabancılaşmış insan, hem kendine hem dünyaya yabancılaşmış insan bundan böyle güzeli hafife alma kolaylığını enine boyuna yaşayacaktır. Bu yeni kentlerde kültür etkinlikleri son derece sınırlı ve verimsizdir. Örneğin on beş milyonluk kentin doğru dürüst on beş tiyatrosu, on beş konser salonu, on beş eleştirmeni, on beş nitelikli sanat dergisi, on beş iyi şairi, on beş romancısı yoksa orada insan her anlamda zedelenmiş demektir. Dostoyevski haklıdır, insan güzelsiz yaşayamaz, yapamaz bunu. İnsanın güzel'siz yaşamaya alıştığı yerde yaşam iyiden iyiye sorunlu duruma gelmiş demektir.

KENT DÜZENİ

Ortaçağ kentlerinden sözedenler bu kentlerin ne kadar zor koşullarda varlığını sürdürmüş olduğunu anlatmakla bitiremezler. Kentin bir sahibi vardır, bu bir zorbadır. Kentler onun malikanesi çevresinde oluşan yıkık dökük yerlerdir. Zorba bazen kraldır, bazen senyördür, bazen piskopostur. Zorbayı biz genellikle vurup kıran adam olarak düşünürüz, oysa yüksek düzeyde zorba halkın sırtına istediği gibi vergi yükleyen adamdır, istediğinden vergi alan istediğinden vergi almayan adamdır. Bu zorba istediğini istediği gibi yargılar, bu yüzden kimselere hesap vermek zorunda değildir. Kentler kanalizasyon düzeni olmayan, çöp içinde yüzen, özellikle yağmurun oluşturduğu gölcüklerin daha çok karanlık gecelerde insanlara tuzaklar kurduğu ilkel yerleşim alanlarıdır. Bu pislik ortamında hastalıklar ama özellikle salgın hastalıklar insanları canından bezdirmiştir. Bunlar ufacık yerlerdir, en kabadayısının yani Paris'in nüfusu yüz binin altındadır. Bu kentler XII.yüzyıldan sonra yavaş yavaş toparlanarak daha yaşanası ortamlar olma yoluna girerler.

Bu tablo bize şükür halimize dedirtecek bir tablo mudur? Elbette öyle olmalıdır. İnsanoğlu gelişe gelişe ilerli-

yor. Çağdaş kent düzeni Ortaçağ'ın kent düzeninden daha ileri ama daha verimli mi? Kimileri için çok daha verimli, verim dediğimiz şeyi bilinci geliştirmeyen konfor koşullarıyla bir tutarsak. Kimileri için oldukça verimsiz. Sıkıcı, zor, engelleyici, hatta kaygı verici, korkunç... Yeni kentler önce uluslararası ticaret ağının kurulmasıyla daha sonra da Sanayi Devrimi'yle şiştikçe şiştiler ve yoksullukla varsıllığı kardeş kardeş geçindiren devler olup çıktılar. Locke'un izinden giden duyumcu filozof, XVIII.yüzyılın ünlü düşünürü Condillac ticaret ve yönetim ilişkilerini inceleyen bir kitabında kentleri durmadan paranın girip çıktığı kocaman depolara benzetmişti. Bu benzetme özellikle Sanayı Devrimi koşullarında gelişen kentler için oldukça gerçekçi bir benzetmedir. Bu kentler düşüncesini, eylemini, ahlakını, sezgilerini, duyarlıklarını, sanatını paraya göre düzenlemiş varsıl ve yoksul insanların kentleridirler. Onlarda merkezden çeperlere doğru gidildikçe esenlikten yoksunluğa doğru yol alınmış olur.

Ne Eskiçağ'ın ne Ortaçağ'ın kentleri bu yeni kent görünümlerine uyar. Eski Yunanistan'ın derme çatma kentlerini düşündükçe gene de Roma'nın izlerini taşıyan ve olanaklarını iyi kötü sürdüren ortaçağ kentleri birer cennettir. Ortaçağ Roma'dan kalan yolları kullanırken geçmişi hayırla anmış olmalıdır. Gerçi Yunanistan'ın Sparta gibi tarım kentleri değil de Atina gibi ticaret kentleri de birer büyük para deposuydular. Attika-Delos Deniz Birliği bir para birliğiydi. Birliğin başında Atina vardı. Yunanlılar sömürgeciliğe yöneldikten sonra yani M.Ö.VIII.yüzyıldan sonra, kitapların yazdığı doğruysa, yunan kentlerinde en çok çalışanlar sarraflardı. Her kentin parası ve hatta görenekleri, bayramları, kurumlaşma biçimleri ayrıydı. Buna göre bir kentten bir kente giden kişi cebindeki parayı değiştirmek zorundaydı, akşam kendi kentine dönerken bir daha aynı şeyi yapmak zorundaydı.

Yeniçağ'ın başlarından bu yana kent sözcüğünün ilk çağrıştırdığı sözcük para'dır. Bugünkü kentlerin oluşup gelişmesinde en büyük belirleyicinin para olduğu doğrudur. Denebilir ki bugün her kent kapladığı alan kadar para üzerinde oturmaktadır. Paranın başlıca değer olduğu yerde yüce değerler yani ahlak değerleri ve estetik değerler geriye itilirler, görünmez bir yerlere gönderilirler. Sanayi kocaman kirli kentler oluştururken para özellikle ahlak kirliliğini derinleştirdi, kurumlaştırdı ve hatta yasallaştırdı. Bu arada para estetik kirliliği de önce bilinçlerde sonra ona bağlı olarak yaşamda geçerli kıldı. İki Dünya Savaşı değertanımazlığa kadar varan bu yeni kirliliğin ürünüdür. Alman faşizmini kendi halinde bir düşünürün, Nietzsche'nin üstüne yıkmaya çalışırken insanlar sorunun kişisel belirlenmelerle açıklanamayacak kadar derin olduğunun bilincinde değiller. Kaldı ki bu iş için bir etkin bilinç aranacaksa, onu küçük insan ruhsallığına karşı savaşıma girmiş olan Nietzsche'de değil, özgürlüğü bile polis anlayışıyla açıklayan ve bir devlet filozofu olan Hegel'de aramak doğru olur.

Yeni kent boğucudur. XVIII.yüzyıl duyguculuğunun kentten kaçış ve doğaya dönüş temalarını en başa koymuş olması bundandır. Yavaş yavaş doğa olmaktan çıkacak olan doğa tek sığınaktır. En soylu duygular karanlıklara bulanmış kentte değil kırların temiz havasında yaşanabilir. Duygucu şair Alfred de Vigny bir şiirinde şöyle diyordu: *"Hiç korkmadan git, tüm kentleri bırak; / Yolların tozuyla kirletme ayaklarını; / Düşüncemizin tepelerinden tutsak kentlere bak, / İnsan köleliğinin kaçınılmaz taşlarına."* Bir başka duygucu şair Victor Hugo da şöyle der: *"Çirkef kentin bilincidir. Kentte her şey uyuşur ve her şey tersleşir. Bu soluk yerde karanlıklar vardır ama gizler yoktur. Her şey kendi olağan biçimindedir."* O zamanın duyguculari böyle düşündülerse biz bugün başka mı düşünüyoruz? Yeni yaşam düzeni

için kent zorunlu bir barınaktır, ilkel yeni kentli içinse bir olanaklar ortamıdır. Orada insan kazanma hırslarını gerçeğe dönüştürebilir, orada maddi hazların binbir çeşidini yaşayabilir, orada yaşamını güvenli bir biçimde sürdürebilir, orada ünlenebilir, isterse orada şair de kebapçı da olabilir.

Gerçek anlamda insan olmanın yetkin bilincine ulaşmış biri için de kent zorunlu bir barınaktır, bir çeşit olanaklar alanıdır, eğer gidip bir kıyı kentinde otelcilik ya da balıkçılık yapmayı düşlemiyorsa onun yaşaması için başka bir olanak da yoktur. Ama insan olmanın yetkin bilincine ulaşmış biri için kent aynı zamanda boşluktur, yoksunluktur, yalnızlıktır, içtenliksizliktir, verimsizliktir, kısır döngüdür, uçurumdur, yalanlar alanıdır, dipsiz kuyudur, sayısız tehlikeler ortamıdır. Gerçekte paranın ya da para ilişkilerinin üzerine kurulmuş her insani etkinlik yüce değerler açısından sorunlu olmaya eğilimlidir. Kentlerin oluşup gelişmesinde en önemli belirleyicinin para olduğu doğrudur. Kentte her şey, aşk bile paranın buyruğuna girmiştir ve paranın buyruğuna girdiği için gerçekliğini yitirmiştir. Şiir de, roman da, felsefe de, resim de, mimarlık da, kimya da, fizik de aynı yazgıyı paylaşmaktadır. Çünkü bu alanların tümü görünür ya da görünmez bir takım güçlerin denetimi altındadır. Yeni kentte her şeyin sahtesi daha değerlidir ve para getirir.

Kente ruhunu veren o kent insanlarının ortak beğeni yargısıdır. Beğeninin niteliği kenti oluşturan toplumun ortak bilinç koşullarına bağlıdır. Kentler toplumların bilinç düzeyinin aynasıdırlar. Para için kavgada ya da yaşam için kavgada zengin ya da yoksul tüm kent insanları iktisadi değerleri yüce değerlerin üstüne çıkarmışlardır. Bir başka deyişle, toplumun her kesiminde bilinç yetmezliği yüzünden ahlak ve estetik paraya yenik düşmüştür. Bugünün kentleri tam anlamında ahlaksızlık ve zevksizlik ortamıdır. Kentlerde gezginlerin bilerek ya da bilmeyerek görmeye can attığı resimler,

yontular, anıtlar. yapılar eskiden kalmadır. İnsanlar bu değerleri anlayarak ya da anlamayarak şaşkınlık içinde gözlerler. İstanbul'da da, Chicago'da da, Miami'de de, Frankfurt'da da doğal görünümlerin az ötesinde boğucu bir yığılışmayla karşılaşırsınız. Kaldı ki doğal görünümler de bozulmuştur.

Bu koca kentler kırları da yiyip bitirmiştir. Anton Çehov'un *Kaval* öyküsünde olduğu gibi her şeyin niteliği bozulmuştur. Pesçanka ırmağının suyu çekilmiş, çığırı yer değiştirmiş. yağmurlar yağdığında bile doğru dürüst akmaz olmuştur. Babası gibi yalnız ekmek yiyerek beslenen ihtiyar çoban kaygılıdır: *"Bir ağaç kuruyunca ya da şurada bir inek ölünce için sızlarsa dünyanın yokolup gitmesine gönlün nasıl razı olur?"* Denizlerde, göllerde. ırmaklarda balıklar tükeniyor. Pesçanka ırmağında artık kol gibi balıklar yüzmüyor. Hep söylendiği gibi, kentler uzaktan güzel görünürler. Ancak bugünün iri kentleri uzaktan hiç görünmeyen kentlerdir. Bu yaygın bu sınırsız canavarın neresini göreceksiniz? Bunlardan bazıları, İstanbul da içinde, ahtapot gibi dört bir yana kol salmış kentlerdir. bir yandan bütün çeperlerinde hızla büyüyen bir yandan göğe doğru ağan kentlerdir.

Oysa her kent bir yapıt olmalıdır, birbirlerine estetik açıdan uygun yapıtların oluşturduğu bir yapıt olmalıdır. Kentlerin gücünü güzelliklerden alan bir ruhu, bir kişiliği olmalıdır. Ancak yapıt görünen şeydir. Ucu bucağı olmayan bir kent yapıt olma şansını yitirmiştir. Her şeyden önce koca koca yapıtlar kenti görünmez kılar. Kent yükseldikçe ve yayıldıkça bakışımızdan kaçacaktır. Ayrıca çirkin yapılardan oluşmuş bir kenti bir bütün olarak görmemek ya da bütünsel bir yanıyla görmemek bir mutluluktur. Bununla birlikte bazı yapılar sanki gözümüze sokulmak için dikilmişlerdir. Örneğin Paris'in göbeğine Eiffel kulesi adıyla o sevimsiz demir yığınını getirip oturtan beğeni çok az gelişmiş bir bilincin ürünü olmalıdır. Eiffel kulesi intihar etmekten başka bir işe

yaramayacak garip bir alettir. Bu tür beğeniler yerlerini gerçek anlamda estetik duyuya dayanan beğenilere bırakmadıkça kentler çirkinliğe mahkum yaşayacaklar ya da giderek daha da çirkinleşeceklerdir.

Kendimizi kandırmayı bir yana bırakırsak şunu rahatça söyleyebiliriz: artık bir İstanbul yok, bir Paris de yok. Öbür kentler var mı? Her kent varolup varolmadığını önce kendine soracaktır. Ama indirgenemez bir gerçek var: bir kentin gelişigüzel büyümesi onun yokolmasıdır. Bugün kentlerde zor güç barınabilmiş insanların, başını şöyle böyle bir yere sokabilmiş insanların oluşturduğu kitleler her yerde acılı şarkılar söylüyorlar. Bunların bir bölümü insana son kalan bir sevinci, şarkı söyleme sevincini bile besbelli elden kaçırmışlar. Pesçanka ırmağı belki tümüyle kurumuştur. Jean-Jacques Rousseau' nun hakkı vardı, işler iyi gitmiyordu. Ama onun da belirttiği gibi artık eskiye yani doğaya dönemeyiz, ama ne yapıp yapıp yaşamı insana yaraşır ölçülerde yeniden düzenlememiz gerekiyor. Yorgun, bıkkın, umutsuz yani yaşama sevincini yitirmiş insanların yerine kendine ve başkalarına dört elle sarılan insanı getirmemiz gerekiyor. Sophokles'in *Antigone*'sinde Haberci kral Kreon'a şunları söyler: *"Bir adam sevincini yitirdi mi bence artık yaşamıyor demektir. Soluk alan bir ölüdür o. Sarayınızı hazinelerle doldurun, tam bir kral yaşamı sürün. Yaşama sevincinin tükendiği yerde geriye kalan bir dumanın gölgesinden başka bir şey değildir."* Geleceğin insanı gelişmiş bir bilinçle daha iyi, daha doğru, daha güzel bir yaşam kurarken, *burada gerçek insan barınamaz* diye kentleri de yeni baştan tasarlayacak.

KARMAŞIK BÜTÜNDE GÜZELİN ARANIŞI

Bütün kentler uzaktan güzel görünürler. Çok kötü yapılaşmış bir kentin uzaktan görünüşü bile gönül alıcıdır. Çünkü ayrıntılar uzaklığın algıdan kaçan koşullarında yitip gitmişlerdir, çünkü güzeli güzel yapan ayrıntılardır. Bir kentin uzaktan görünümü parçalı olmaktan çok bütünseldir. Büyük ölçüde algıdan kaçan ögeler büyülü bir uyum içinde bir araya gelmişlerdir. Yaklaştıkça uyumsuzluk kendini gösterebilecek, uzaktan çok uyumlu görünen ögeler birbirlerini yoketmek istercesine bütünden ayrılabileceklerdir. Bu elbette kötü yapılaşmış ya da daha doğrusu çirkin yapılaşmış bir kent için böyledir. Çirkin yapılaşmış ya da güzel kaygısının dışında yapılaşmış bir kent bizi uzaktan kendine bağlasa da yakından estetik beğenimize düşman gibi durur. Evet, kentlerin uzaktan görünümünde parçalar ayrı ayrı göze batmayacak biçimde birbirlerinde erimişlerdir. Yakından baktığımızda bizi iyiden iyiye rahatsız edecek bir yapı kümesi uzak algılamada büyülü bir güzellikle donanır, kenti güzel kılan ögelerden biri gibi durur. Bu yüzden her uzak kent görünümü bize heyecan verir, bizde estetik haz uyandırabilecek bir gör-

sel sanat ürünü gibi durur. Ne var ki kentler uzaktan gözlemlenmek için değil içinde yaşamak için kurulmuşlardır.

Kente estetik açıdan yetkin bir gözle bakıyorsak, anlayan bir gözle bakıyorsak, kenti estetik bir görüyle izliyorsak, daha uzaktan gözlemlemede onda bir takım uyarsızlık noktaları bulmaya başlarız. Kente yaklaştıkça Descartes'çı bir tutum almak ve bütünle parçalar arasındaki ilişkinin niteliğini belirlemek durumunda kalırız. İyi bir göz "bir güzel + bir güzel = iki güzel" formülünün doğru bir formül olmadığını bilir. Burada Descartes'çı bakışımızı matematiksel olandan estetik olana doğru kaydırmak gereğini duyarız. Çünkü bütünle parçalar arasındaki ilişki matematikle ilgili olabileceği gibi, estetikle de, başka bir şeyle de ilgili olabilir. Bütün dediğimiz, bütün diye nitelendirdiğimiz şey her zaman matematiksel değildir ya da biz her zaman bir bütünde matematiksel ilişkiyi görmekle sınırlanmak durumunda değilizdir. Portakalla dilimleri arasındaki ilişki matematiksel bir ilişki de olabilir, estetik bir ilişki de olabilir. Nitekim bir kente bakan bir göz evleri saymak ve alanları ölçmek yerine onları bir estetik bütünde görmeye eğilimli olacaktır. Elbette dünyayı bezirganlar başka bir gözle, güzeli arayanlar başka bir gözle göreceklerdir.

Descartes'ın estetiği yoktur ya da bir başka deyişle Descartes bütünle parçalar arasında öngördüğü ilişkiyi estetiğin alanına uygulamamıştır. Böyle bir uygulama XVII.yüzyıl için gerçek bir devrim olurdu ama çok erken olurdu. Bilindiği gibi yeni estetik özellikle XIX.yüzyılın ürünü oldu. O dönemler, Rönesans'la gelmiş olan tüm yeni arayışlara ve buluşlara karşın, sanatta tüm yepyeniliklere karşın henüz estetikte Platon saltanatının hatta biraz da Aristoteles saltanatının sona ermediği dönemlerdir. Bizim istediğimiz gibi bir estetiğin kurulabilmesi için iki yüzyıl daha beklemek gerekecekti. Ama bugün hemen her konuda ama özellikle yön-

tem konusunda Descartes'ın öngörülerine başvurma gereği duyarken (Husserl'in Descartes'a dönmek fikri boş bir öngörü değildi) bütünle parçaları arasındaki ilişki sorununu her konuya olduğu gibi estetiğe de yayabiliriz. Yöntemin temel ilkesi parçalardan bakınca bütünü ve bütünden bakınca parçaları görmeye dayanıyordu, bu arada elbet parçalar arasındaki ilişkileri de ayrı ayrı gözden uzak tutmamak gerekiyordu. Buna göre, yöntemin temel ilkesinden uzaklaşmayı düşünmeksizin, bir bütün ve parçalar sorununu estetik düzeyde, hem de kent estetiği düzeyinde enine boyuna tartışabiliriz. (Bu tartışma için en yetkili kişiler mimarlık estetiğiyle uğraşan kişiler olmalıdır.)

Gerçekte ne bütün tek başına parçaları açıklayabilir ne de parçalar tek başlarına ya da hep birlikte bizi bütüne götürebilirler. Burada Durkheim'ın toplum bireylerin toplamından oluşmaz, o bu toplamdan daha çok bir şeydir görüşünü anımsıyoruz. Toplumun ruhuna bireylerin ruhlarını toplayarak ulaşmak olası değildir. Estetikte parçaların bütün için ya da bütün adına düşünülmesi önemlidir. Bütün dediğimiz şey parçaların basit bir toplamı değil parçaların doğal ya da gerçek uyuşumlarının bir sonucudur. Her parça bir katılan'dır, her parçanın bütüne ulaşmada geneli etkileyen. bütüne ruhunu katan ama gene de genelgeçer olmayan bir işlevi vardır yani çok özel bir işlevi vardır. Hepimiz toplumun kişiliğine kendi kişiliğimizden çok özel bir şeyler katarız. Bütün dediğimiz şey doğal olarak yan yana gelmiş ya da yapay olarak yan yana getirilmiş parçaların yarattığı özel bir değerdir. Diyelim ki XIX.yüzyıl Avrupa'sında romanın gelişimini inceliyoruz. İncelemeye temel olacak romanların herbirinde bütüne uzanan gizil bir damar elbette vardır, bütüne katılacak çok özel bir özellik elbette vardır, onu yakalamak elbette çok önemlidir, ancak onlardan herhangi birinde bütünü bulmamızı ve bütünü açıklamamızı sağlayabilecek hiçbir şey yoktur.

Kente doğru attığımız her adım bize yeni görünümlere ulaşma olanağı sağlar. Yürüyelim, kente doğru yürüyelim, ağır ağır yürüyelim, bir yer gelir görsel-estetiksel bütün yerini gerçek bütüne bırakmaya başlar. Parçalar daha önce bizim karşımıza gerçek kimlikleriyle çıkmamışlardı, onların kim olduklarını bilmiyorduk. Biz kente yaklaştıkça parçalar birer süs ögesi olmaktan çıkıp gerçek yapılara dönüşmeye başlarlar. Kente girdiğimizde bütünü elden kaçırmışızdır, o zaman algıyı aşan bir bütünün içine daldığımızı sezeriz. Bundan böyle "bütün" görüş alanımızla belirlenen şeydir. Doğada olsaydık iş kolaydı: her bakışımız bize yeni bir güzeli getirecekti. Doğadaki gözlemimizi şu doğruyu unutmadan yapmamız gerekir: doğada güzel vardır, ama sanat yoktur: doğadaki güzel sanattaki güzelden ayrı niteliktedir. Doğa görünümleri bizi şaşırtmaz. Mağara döneminde yaşıyor olsaydık mimarlıkta estetik sorununu kökten çözmüş durumda olacaktık. Doğadaki güzel yadırgatmaz, çünkü doğaldır. Doğal olan her zaman sıradandır. Doğadaki güzel hem de sınırsız güzeldir. Doğada gördüğümüz ayırıcı çizgiler gerçekte birleştirici çizgilerdir, bir denizle bir kıyıyı ayıran çizgi gerçekte bir birleştirici çizgidir. Doğadaki güzel bildik güzeldir, yadırgatmaz, özel olarak kurulmuş değildir.

Evet, doğadaki güzel doğal ve sınırsızdır, kentteki güzel yapaydır ve çok boyutludur ve geniş kapsamlı da olsa sınırlıdır. Bir tablodaki, bir şiirdeki, bir müzik parçasındaki belirgin sınırlılık bir kentte ilk bakışta sözkonusu değildir, sözkonusu değilmiş gibi görünür. Kötü bakan bir göz için doğayla kent arasında kökel bir benzerlik vardır. İyi bakan göz, bakmayı bilen bir göz bunun böyle olmadığını, kentin doğadan çok resme, şiire, müziğe benzediğini ya da benzemesi gerektiğini görecektir. Kentte güzelin gerçek sınırları kentin sınırlarıyla değil de bulunduğumuz noktada bizim görme alanımızın sınırlarıyla belirginidir. Kentin yapısı da şiirin ve

resmin, müziğin ve yontunun yapısı gibi yapaydır. Gelişigüzel oluşturulmamış, düşünülerek kurulmuş bir kente gittiğimizde gözlemlerimiz bize hemen şunu duyurur: kent, boyutları çok geniş bir sanat yapıtıdır ya da birbirine bağlanmış, birbiriyle bütünleşmiş sanat yapıtlarından oluşmuştur. İçiçe girmiş yapıtlar ortamıdır kent. Onda çokparçalılık belirleyicidir. Tüm sanat yapıtlarında gördüğümüz çokparçalılık kent için de sözkonusudur. Nasıl bir romanda çokparçalılık bütünsel tutarlılığı bozmazsa, bozmamalıysa, kentte de çokparçalılık ve ona bağlı olarak çokgörünümlülük bütünsel tutarlılığı bozmaz, bozmamalıdır.

Kent estetiğiyle sinema estetiği arasında giderilemez ve görmezden gelinemez bir benzerlik vardır. Her iki estetik de özel olarak uzamın kullanılması açısından önemli sorunlar ortaya koyar. Sinema estetiğinde uzam bir açıdan ya da bir yüzden görülürken kent estetiğinde uzam birçok açıdan ya da birçok yüzden, hatta her açıdan ya da her yüzden görülür. Kenti gözlemleyen kişi bir tabloyu gözlemleyen kişi gibi tek bir açıya yerleşmenin kolaylığı içinde değildir. Ben bir tabloyla belli bir konumda yüzyüze gelirim, oysa benim kentteki duruşum çokyönlüdür. Tıpkı doğada olduğu gibi kentte de her yer değiştirmemde görünüm baştan sona değişir. Doğada değişim alabildiğinedir, özelliksizlerin ya da çok özellikli olmayanların ortak değişimi diyebiliriz buna, oysa kent bize özel görünümler sunar, onda özgünü düşündürecek çok şey vardır. Özellikle sanat kaygısıyla yapılmış yapılar bizi özgünün heyecanlarına götürür. Demek ki kentsel nitelikler doğal niteliklerle bir tutulamazlar. Kent öbür yapıtlar gibi yapaydır. Kent her durumda bir sanat ürünü ya da bir sanat ürünleri toplamı olarak karşımızda durur. Bir bütün olarak bir kent görünümü sanatsal olmaktan kurtulmaksızın çirkin olabilir. Kentin çirkin görünümlerini sanatın ve özellikle çağdaş sanatın temel ögelerinden biri olan ve güzelin

gerçekleştirilmesine katkıda bulunan ya da kısaca güzeli gerçekleştiren "çirkin"le karıştırmamak gerekir. Sanatsal gözlem zamanda ve uzamda ya da daha doğrusu zaman-uzam bütününde gerçekleşir. Kent estetiğinde zaman ögesi geriye çekilmiş gibi dursa da gerek devinimler gerek ruhumuzun kentsel devinimden giderek yaşadığı ritmik yapı zamanı bize her zaman duyurur.

Çölün ortasındaki bir taşta bile ritmik bir yapı bulan ruhumuz kentin içiçe geçmiş devinimlerinde zamanı enine boyuna yaşayacaktır. Ancak kentte sanatsal olanın ritmiyle sanatsal olmayanın ritmi bir arada varlığını sürdürür. Kent ya da daha doğrusu bir kent görünümü bazen bir yapıt gibi algılansa da çirkin ya da daha doğrusu başarısız bir yapıt olarak da algılanabilir. Kent bütün bir yapıt değildir, tek bir yapıt değildir, içiçe geçmiş güzel ya da çirkin yapıtlar toplamıdır. Onda özellikle güzel olsun diye yapılmış yapılar da vardır, onlar öbürlerinden ayrılırlar. Ama çok zaman kentte yapılar hele ayrı ayrı çok özellikli olmadıkları zaman bize tek tek değil de kent denen bütünün parçası olan bir bütün olarak görünürler. Onun doğal olana yakınlığı bize verdiği sınırsızlık izlenimiyle ilgilidir. Neredeyse doğa gibi ben de uçsuz bucaksızım demek ister kent. Damlar, çan kuleleri, minareler, alanlar sınırlı bütünlükler de olsalar sınırsızın içinde yer alırlar. Tek tek güzellerin el birliğiyle yarattığı çirkinlik kentin yazgısı gibidir. Tek tek çirkinlerin yarattığı çirkinlik de Başına buyruk bir güzellik bir başka başına buyruk güzellikle bir araya gelince estetik felaketler başlar. Kente yakından ya da alıcı gözle baktığımız zaman onun donmuş gibi duran biçimlerinde bile hızlı bir zaman akışının, bir başka deyişle belirgin bir ritmik yapının varolduğunu görürüz. Örneğin Chicago'nun Michigan gölü kıyısında kümelenen gökdelenleri, altta hızlı geçen otomobilleri görmeseniz de sizi zaman sezgisiyle yüzyüze getirir. Gene de her kent durallığıyla belir-

gindir, kentte her yapı zamanda belli bir bekleyişin öznesi gibi algılatır kendini. Kent bize zaman algısını çarpıcı bir biçimde verse de vermese de, bize hemen her zaman devingenlikten çok durallığı duyursa da, kendi koşulları içinde çokyönlü bir estetik yapı ortaya koyar. Kent estetiğinin kayganlığı kentin her açıdan görülebilir olmasından gelir.

Kent estetiğinin en önemli koşulu onun bir ya da birkaç beğeninin değil birçok beğeninin ürünü olmasıdır. Kuşaktan kuşağa el değiştiren kent ayrı ayrı beğenilerin bir ortak beğeni oluşturucasına bütünleştiği koşullarda güzeldir. Amsterdam kentinin tablolardan çıkmış gibi duran eşsiz güzelliği ağır bombardımanlardan sonra yeniden kurulmuş olan Rotterdam kentinin modern diyebileceğimiz kabasaba güzelliğini iyiden iyiye gölgeler. Valencia'da eski beğeniyle yeni beğeni uyumsuz biçimlerde yan yana gelmiştir. Bir kentin tek bir elden çıkmış oldukça karmaşık ama gene de bütünlüklü bir yapı gibi, bir sanat yapıtı gibi durduğu koşullarda ancak yetkin bir kent estetiğinden sözedebiliriz. Kent estetiği Paris gibi, İstanbul gibi şişmiş kentlerden çok Verona gibi, Murcia gibi belli boyutları aşmamış kentlerde sözkonusu olabilir. Şişmiş kentlerde güzellikler vardır, ama bu kentlerin başlıbaşına güzel bir sanat yapıtı özelliği göstermesi olası değildir.

Büyük kentler sınırsızlıkta doğayı andırırlar, onlar insana en başta uçsuz bucaksızlık duygusunu aşılarlar. Dev kentlerde birbirine uymaz sayısız beğeni bir bütün oluşturamadan içiçe geçmiş gibidir. Kenti kuran ortak beğeni onu bir yerden ya da birkaç yerden görüldüğünde değil her yerden görüldüğünde güzel kılmalıdır. Portekiz'de küçücük Aveiro kentinin eşsiz güzelliği kuşaktan kuşağa geçen ortak bir beğeninin ürünüdür. Bir kenti başlıbaşına bir sanat yapıtı kılan şey onda kendini sezdiren beğeni ortaklığıdır. Yüz bin kişinin ortak ürünü olan bir kent tek elden çıkmış gibi duruyor-

sa, bunda elbet zamanda ve uzamda belli bir tutarlılık gösteren ortak beğeninin yapıcı gücünü aramamız gerekir. Bu anlamda şanslı diyebileceğimiz kentlerin sayısı çok değildir. Kentlerin şanssızlığı onların bir değil birçok birbirine uymaz ve birbirini anlamaz sanatçının elinden çıkmış olmasıdır. Kent estetiğinin güçlüğü bütüne ulaşma, bütünsel beğeniye ulaşma güçlüğüdür. Kent estetiği denince geniş çerçeveli düşünme zorunluluğu kendini gösterir. Herbiri ayrı ayrı güzel olan beş yapı yan yana geldiklerinde çirkin bir görünüm ortaya koyabilirler. Bütünsellik sorunu sanatın temel sorunudur. Üç bölümden oluşan bir şiirde herbir bölümün kendi içinde tutarlı olması yeterli değildir, her üç bölüm de kendi aralarında tutarlı bir yapı ortaya koyabilmelidir. Üç güzelin toplamı bir güzel oluşturmak zorunda değildir. Bir güzel yapı bir başka güzel yapıyı çirkinleştirebilir. Mimarlığın sanat olduğuna inanmayanlar olacaktır. Onlar şöyle diyeceklerdir: *"Kent gözlemlemek için değil barınmak içindir."* İnsana yaraşan gene de güzelde barınmak olmalıdır.

KORKUNUN İKTİDARI

Kendini koruma ve etkin kılma içgüdüsü her yerde insanı, özellikle belli bir bilinç yetkinliğine ulaşamamış insanı güç kazanmaya ve iktidar olmaya itiyor. İnsan için en iyi korunma biçimi iktidar olmakla belirgindir. *İktidarın iktidarsızlığı* sorununun kökenini burada aramak doğru olur. *Korunma ya da kendini koruma içgüdüsü.* her anlamda *yaralanabilir* bir varlık olan insanın kendini çeşitli tehlikelere karşı şu ya da bu biçimde yalıtması olarak düşünülebilir ya da düşünülüyor. Ancak bu içgüdünün oyunlarını daha yakından izlediğimizde onun yalnızca korunmayla değil aynı zamanda ya da gerektiğinde saldırganlıkla ve yıkıcılıkla ilgili olduğunu görürüz. İnsan yıkılacağını anladığı anda tam tamına yıkıcı duruma girer. Çünkü insan için gerçek anlamda korunma saklanmakla ya da kaçmakla olduğu kadar üstüne gitmekle yani saldırıyla ilgilidir. Tek başına çok güçsüz bir varlık olan, ancak toplumsallıkta gerçek etkinliğini ortaya koyabilen insan bireyi özellikle kendini koruyabilme adına durmadan toplumsal güç oluşturma tasarıları geliştirir. Bu da bitmez tükenmez bir iktidar arayışı demektir. Bu durum

bize korunmanın etkin ve edilgin olmak üzere *birbirini tümleyen iki yüzü* olduğunu gösteriyor. Her iktidar arayışının temelinde bir korku etkeninin varolduğunu kolayca görebiliriz. Güçsüzlüğünden korkan insan ya da güçsüzlüğü nedeniyle pekçok dış etkenden korkan insan güç oluşturmak için ince hesaplar yapar. Sonsuza kadar korkuyla yaşamak olası mıdır?

Korku her zaman her şeyden önce bir kaçıp kurtulma duygusunu çağrılar. Korkuya verilecek ilk tepki kaçmaktır. Daha basit bir deyişle korkanın kaçmaktan başka yapacak işi yoktur. Ancak korkutucu etken çok güçlüyse, ayrıca iyi düzenlenmiş ve süreğense kaçış ancak geçici bir önlem olabilir. Herhangi bir etken süreğen olabilir ama hiçbir duygu kalıcı değildir. Korku da dikkat gibidir. ne olsa uzun süre aynı yoğunlukta kalamaz, bir süre sonra dağılır, söner gider. Dağılır ve yerini son derece karmaşık başka duygulara, özellikle çok yoğun kaygılara bırakır. Gene de *phobos* belki de heyecanların en yoğunu en sarsıcısıdır. Korkuyu yaratan tehlike birden ortaya çıkar, zaten yavaş yavaş ortaya çıkan şey korkutucu değildir. Evet, korku yaratan tehlike birdenbire ortaya çıkar ve korku birdenbire başlar. Korku birden oluşur ve bütün bilinci kendi renklerine boyayarak onu iyiden iyiye bulandırır. Korkunun yükseliş eğrisi dik düşüş eğrisi yatıktır. Etken ortadan kalkınca korku birden silinir. Üstünüze saldıran köpeği sahibi yakaladıysa siz daha neden korkacaksınız? Korkunun düşüş göstermesi iki nedenle olur: ya korkutucu etkene azçok alışırız ya da korkutucu etkeni şöyle ya da böyle bilinçlendiririz. Zaten, az önce dediğimiz gibi, korku uzun süre yürürlükte kalamaz, bir süre sonra yerini başka duygulara, özellikle daha az yoğun bir duygu olan kaygıya bırakır. İdamı sık sık ertelenen adam kaygılı bir bekleyiş içindedir. Cellatların ayak seslerini duyduğunda yeniden korkuya kapılacaktır.

İnsan belli bir sorun çerçevesinde ardarda korku bunalımları yaşayabilir. Direngen korku etkenleri bize köklü çözümleri düşündürür. Köklü çözümler toplumsal yaşamın konulmuş kurallarında hem vardır hem de yoktur. Hukukun varlığı korkunun yokluğu anlamına gelmez. Hele siz hukuk dışı bir konumdaysanız. Evet, ne olursa olsun çözüm gelmeden korku bitmez. Çözüm korkuyu kökten giderecektir. Kesin olmayan çözüm korkuyu azaltacak kaygıyı artıracaktır. Korku kötüdür, bilinci bulandırır ve çözüme güçlük çıkarır, çözümü en azından bir süre için olanaksız kılar ya da çözüm adına sayısız açmazlar getirir: kendisini kovalayan silahlı adamdan kaçan kişi kurtulmak adına bir çıkmaz sokağa dalabilir. Korkuyla çözüm çelişkilidir. Ama korku uzun süre aynı yoğunlukta süremez ki. Korkunun şiddeti geçince ussal olan ya da olmayan, gerçekle uyuşan ya da uyuşmayan, ahlaka uygun olan ya da olmayan bir takım çözüm yolları belirir. Ortada bir takım olasılıklar vardır. Korku etkeni kalıcıysa ya da gidip gidip geliciyse çözüm iyiden iyiye gerekli olur. Korku işte bu ağır görünümüyle korkulasıdır. Filozofların *hiçbir şeyden korkmayın yalnız korkmaktan korkun* önerisi bu anlamda çok önemlidir. Ancak korku istemle baskı altında tutulabilse de ve ahlak değerleriyle evcilleştirilebilse de tümüyle giderilebilecek bir duygu değildir. O özellikle sıradan bir bilincin neredeyse varoluş koşuludur. Yetkin bilinç korkuyu ussallaştırır, onu tümüyle gideremese de yıkıcı dağıtıcı bir etken olmaktan çıkarır. Yetkin bilinç her şey gibi korkuyu da olması gereken yere yerleştirir. Korku *bir süre hızla yoğunlaşan* bir duygu olduğu için ne yapıp yapıp onu usun düzenleyici kanallarından geçirmek gerekir. Korkunun ya da korkusuzluğun filozofu Montaigne bize korkudan kurtulmanın tek yolu olarak kendine egemen olmayı göstermişti. Kendine egemen olmaktan daha kolay bir şey vardır bu yolda: iktidar olmak. Ancak Montaigne daha çok ölüm

korkusundan sözediyordu. Kendine egemen olmak ölüm korkusunu dindirse de öbür korkuları gidermez. Öbür korkular için iktidar olmak gibi bir gereklilik vardır.

İnsan istemli yanıyla ya da kendine söz geçirebilen yanıyla bir direnç varlığıdır. Descartes bunu bize pek güzel göstermişti: us hem yargılar hem ister. Korkuda istemin iyiden iyiye sakatlandığı ya da geriye çekildiği görülür. Duygularımız düşüncelerimizden çok da ayrı şeyler değillerdir, gene de duygunun düşünceyi bir toz bulutuyla kapladığı, onu kapattığı, temelden sarstığı, işlemez duruma getirdiği çok olur. Ya da soruna bir başka yönden bakarak şöyle diyebiliriz: korku istemin boş bıraktığı yere dalar hatta istemi yerinden eder. İstem her zaman egemen görünümler altında varlığını sürdürür. Biz istemden çok duygularla ya da onların aşırı biçimleri olan tutkularla iş görürüz. İstem gene de ussallığın etkin gücü olarak her zaman vardır. İstem bizi zorunluluklara bağlar, o yüzden bize hem özgürlüğü sözverir hem de kendine bağımlılanmışlığı duyurur. Hepsi bir yana, istem doğal olarak ussallıkta temel anlamını bulur. Korku ussallığın geriye çekildiği yerde egemendir. Korku düşünmez, onun işi kaçmaktır. Korku düşündüğü yerde ya da düşünüldüğü yerde korku olmaktan çıkacaktır. Korkunun bir yüzü bozgunsa bir başka yüzü saldırganlıktır: köşeye sıkıştırılan kedi üstünüze atlar.

Korkudan kurtulmanın sağlam yollarını bulmak gerekir. Bunun için de güç oluşturmak bir zorunluluk olur. Evet, korkunun bir tepkisi de saldırganlıktır ve her korkulu bilinç esenliğe çıkabilmek için iktidar olmanın ya da bir iktidara bağlanmanın yollarını arar. Ona güvenli koşullar gerekir. Ona bir sağlam sığınak, iyi bir zırh, esaslı bir kalkan olabilecek koşulları oluşturmak gerekir. Zayıf ruh her zaman sığınakları kollar. Zayıf ruh bir dış güçten yararlanmak, bir dış güce sığınmak, bir dış güçten güç almak ister. Korkağın aşkınlık

düşleri de çete ya da şebeke oluşturmak eğilimi de buradan gelir, bu zayıflık noktasından kaynaklanır ya da beslenir. Siyasal örgütlenmelerin çoğunda işte bu *gerçek anlamda yetkinleşememiş olma koşulu* belirgindir. Oysa insanın güçlü bir birey olarak toplumsal bir varlık olması başkadır güçsüz bir birey olarak bir başkası olmadan olamaması başkadır. İnsanın, gerçek insanın bir tanımını da şöyle yapabiliriz: insan ayakları üzerinde durmasını bilen varlıktır. Ya da *kendim olabiliyorum öyleyse varım* diyebilen varlıktır. Gerçek insan her zaman kendini başkalarının bir parçası olarak duyar, kocaman bir dünyada anlamlı bir bütün, bir küçükevren olarak algılar. O hiçbir biçimde açgözlü değildir, daha çoğunu isteyen değildir. Başkaları onun için çok önemlidir: başkaları tarihtir, başkaları insan kaynağıdır, başkaları hatta tam tamına zorunluluktur, ama başkaları zorunlu efendilik ya da vazgeçilmezlik değildir. Kişiliklerimizin üzerine başkalarının gölgeleri düşmemelidir. Ancak zayıflıkta bütün bu nitelikler gerçekleşmez. Zayıflık zorunlu bağımlılık koşuludur. Bağlanmak başkadır bağımlılanmak başkadır. Bir başka deyişle, yükümlenmek başkadır yüklenmek başkadır. Zayıf insan bağımlılanan insandır, topluca iktidar oluşturmak isteyen insandır, iktidara doymayan insandır. Montesquieu'nün belirttiği gibi insanoğlu iktidar elde ettikçe daha da açgözlü olur, çoğunu elde ettiğinde tümünü ister.

Böylece zayıflıklarımız bizi bir toplu korunma ve bir toplu saldırganlık istemine yöneltir: her yerde saldırganlar vardır, onlardan korunabilmek için saldırganlık eğilimlerimizi işe yaratmamız gerekir. Böylece korunma şiddete bürünür ve karşılıklı şiddet eylemlerini doğurur. Şiddetin şiddeti doğurması bir insan yasasıdır. Bu yüzden her şiddet bir haksızlık üretme durumudur, haklı şiddet diye bir şey yoktur. Şiddet her zaman koşut aynalarda yansır ve sonsuza doğru uzar, bir durumdan bir duruma geçer, bir yapıdan kurtulup

bir başka yapıya bürünür. Gene de kendini korumak bir haktır. Buna göre korunmanın yaratacağı şiddet bir zorunlulukla belirgindir. En saldırgan insanlar en korkak, en zavallı insanlardır. Bilinçleri tek kişilik bir yaşamı ayakta tutabilecek güçte ya da ağırlıkta değildir. Korkak saldırgandır, bir süre kaçar sonra saldırır. Çünkü kaçış sonsuza kadar süremeyecektir. Kovalayanın güçlü olduğunu sezdiğinde ya da sandığında ancak belli bir yere kadar kaçabileceğini düşünerek bir karşı devinim oluşturmak zorunda olduğunu düşünür insan. *En iyi savunma saldırıdır* sözü bu bakımdan çok anlamlıdır. Saldırının yasaları kaçışın yasalarıyla elbette aynı değildir. Kaçışta paniğe kapılan bilinç saldırıda azçok kendine güvenir durumdadır, saldırı için sağlam gerekçeler oluşturmuştur, saldırının sonuçları çok iyi olacak diye düşünür. Bu bize şu temel gerçeği kesin bir biçimde duyurur: korkak saldırgandır ve saldırgan korkaktır. Korkudan kurtulmanın tek yolu birileriyle bir araya gelerek güç oluşturmak ve hatta daha ileriye giderek bir iktidar zemini hazırlamaktır. Bu arada birileri bize saldırganın hiç de korkak olmadığını, onun gerçek anlamda yürekli olduğunu söyleyerek karşı çıkabilir. En küçük bir gözlem saldırganın yürekli değil yalnızca gözüpek olduğunu bize gösterecektir.

Korku kişiyi suça eğilimli kılar. Korkaklardan korkunç cinayet şebekeleri kurabilirsiniz. Korkak kişi bütünleştiği topluluk içinde gözüpektir. İnsanların pekçoğu ruhsal açıdan güçsüzdür, çünkü bireysel gücü sağlayacak belli bir bilinç yetkinliğine ulaşamamıştır. Onlar daha çok şu duyguyu durup durup yaşarlar ve ondan kopamazlar: ya korkusuz bir yaşam için iktidar olmak ya da yaşamı gözden çıkarmak. Burada *yetkin bilinç* ve *yetersiz bilinç* ayrımıyla birlikte *kendine yeten güç* ve *iktidar olmak isteyen güç* ayrımını koymak gerekecektir. Yetkin bilinç korku nedenlerini ussallaştırmış bilinçtir, en azından kaçınılmazdan korkmamak ge-

rektiğini aşılmaz bir gerçeklik olarak yaşayan bilinçtir, yürekli bilinçtir. Yetkin bilinç bu yüzden korkuyu aşmış bilinçtir, her türlü saldırganlığın ve iktidar isteminin uzağında bulunur. Belki de asıl iktidarda olması gereken güç iktidar istemini kendinde bir zorunluluk olarak yaşamayan güçtür. Platon'un **Devlet**'inde Sokrates, Trasymakhos'un sözlerine karşılık verirken, iktidarla ilgili belirlemelerde bulunur, iyi yöneticiyi tanrılara benzeyen kimse olarak tanımlar. Sokrates'e göre iyi yöneticinin yönetime katılmasının nedeni *iktidar istemi* değildir, tersine o bu işe *yönetmeyi bilmeyenlerce kötü yönetilmek gibi bir cezaya uğramamak* adına kalkar. Yoksa o yönetmeye meraklı değildir. **Devlet**'de Sokrates'in ağzından duyduğumuz şu görüş çok önemlidir: *zorba düzenlerin dışında, hiçbir devlet düzeninde kendini bilen bir kişi isteyerek yönetici olmaz.*

Tarih boyunca pekçok kişi iktidar olmuştur ya da iktidara katılmıştır, bu kişilerin kaç tanesi kendini bilir dediğimiz cinstendi bilemeyiz. Kendini bilir yönetici dediğimiz zaman belki de usumuza yalnızca Marcus Aurelius'un adı gelecektir. Birbiriyle çelişir görünen "filozof" ve "yönetici" kavramlarını bu kadar güzel bağdaştırmış bir ikinci kişinin varlığını düşünmek çok zor. Bu yüzden tüm iktidarlar korkunun iktidarı ya da kendini bilmezliğin iktidarı olarak büyük baskı güçleri oluşturmuşlardır. Bu durum filozoflarca bile olağan görülmüştür. Örneğin Montesquieu bu konuda bize şunları söyleyecektir: "*İktidar hiçbir zaman halkla prens arasında eşit olarak paylaştırılamaz, korunması çok zor bir dengedir bu. İktidar bir yerde artarken öbür yerde azalmalıdır, ama ağırlık her zaman ordunun başında bulunan prensten yanadır.*" Hatta kimileri iktidar dediklerinde tam anlamında bir baskı düzeni tasarlarlar. Balzac der ki: "*İktidar bir eylemdir, seçim ilkesi tartışmadır. Sürekli tartışmayla varolacak bir siyaset yoktur.*" İktidardakiler

bazen tartışılmaz olma hakkını elde ettiklerini düşünürler. General Charles de Gaulle şöyle diyordu: *"İktidar sorununa gelince, ne olursa olsun bir şeyler beni bırakmadan ben bir şeyleri bırakacak değilim."* Atasözünde pek güzel belirtildiği gibi iktidar bize her zaman tartışılmaz olanı düşündürür: *"Soğuk ateşe ne yapar, gece güneşe ne yapar, karanlık aya ne yapar?"*

Yetkin olmayan bilinç korkak bilinçtir, korkularından arta kalan zamanlarında iktidara yürüme tasarıları geliştirir. İktidara yürüme yalnızca devleti ele geçirme anlamı taşımaz elbet. Toplumlarda çeşitli iktidar düzenekleri vardır. Herkes kendine göre bir iktidar biçimi tasarlar ve buna göre bir iktidar odağı oluşturmaya ya da bulmaya girişir. *Kendinden* değil de *dıştan* güç elde etme istemiyle her yetersiz bilinç *iktidar katlarından birini* kendine uygun görecektir: bu bir devlet katı da olabilir spor kulübü yöneticiliği katı da apartman yöneticiliği katı da olabilir. İnsanlar bir takım düşünce ve eylem kalıpları çerçevesinde bir araya gelerek iktidar kümeleri oluştururlar. Bu düşünce ve eylem kalıpları gerçekte hiç kuşku yok korkunun kalıplarıdır.Toplumun en korkağı stadyumda bir kahramandır. İktidar odaklarına insanlar görünür görünmez bir takım sözleşmelerle bağlanırlar. Sonra bu düşünce ve eylem kalıpları gerçekte korkunun kalıpları olsalar da iyiliğin, özverinin, adanmışlığın kalıpları gibi görünürler. Kısacası yetersiz bilinçler güç oluşturmak için bir araya gelmeyi, bir araya gelip yumak olmayı yeğlerler.

Sayıca artış genel kavrayış içinde *güç artışı* gibi düşünülür. Kaba güç oluşturmak açısından bu elbette böyledir, insani etki oluşturmak açısından bunun gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktur. İki yüz kiloluk bir balyayı üç kişi iki kişiden daha kolay kaldırır. Ama bir toplum sorununu çözmekte sayı artışı hiçbir anlama gelmez. Üç akılsızla beş akılsızı toplarsanız iki ya da sekiz akıllı etmez, sekiz akılsız eder. Elli ye-

tersiz bilinç bir araya gelerek on yeterli bilinç oluşturma şansını elde eder mi? Keşke etseydi. Etmez. Birinin açığını öbürü kapar, böylece topluca belli bir yetkinliğe ulaşmak olası olabilir duygusu zayıf bilinçlerin avuntusudur. Bilinçlerin işbirliği körle topalın işbirliğine benzemez. Gerçekte bilinç yetkinliği sorunu tek kişilik bir sorundur: toplumsal bilinç diye somut bir bilinç sözkonusu olamayacağına göre ve toplumsal bilinç bir toplumda genel kavrayışı ortaya koyan bir deyim olduğuna göre bilinç yetkinliği sorununun tek bir bilinçle ilgili olduğu rahatça söylenilebilir. Yani zayıflar bir araya gelip güçlüyü oluşturamazlar ama iktidar olabilirler. İktidar olabilmek için bir güç oluşturabilirler ama güçlüyü oluşturamazlar. *Güçlü* bize her zaman bilinçliyi düşündürecektir. Güçlülerin birliği gerçek birliktir, böyle bir birlik iktidar için değil insani yetkinlik için vardır. Zayıfların birliği kargaşık bir birliktir, sayı arttıkça kargaşa azalmaz artar. Zayıfların sayısı arttıkça kargaşa da artacaktır. Şairin şu sözleri zayıfların birliğini pek güzel tanımlar: *"Ördeklerden bir filo bir de kazdan amiral."* Dünyamız otuz delinin iki akıllı ettiği bir dünya olabilseydi kalabalıklaşma kurtuluşun bir başka adı olacaktı.

Bu yüzden iktidar sorunu her zaman bize kargaşık bir ilişkiler ağını duyurur. İktidar insanı ya da iktidardaki insan tüm toplumsal yaşamı birbiçim kılmaya adanmış gibidir. Savlı ve saldırgandır, çünkü yetersiz bilinç koşulları içinde benzerleriyle bir araya gelip en doğru yolu bulmuş olduğuna inanır. İktidar katında yeri ne olursa olsun, o kendini tüm iktidar ortaklarından çok daha güçlü sayacaktır. Öngörüleri çok yerde gerçekliğin koşullarına uyar öngörüler olmasa da o kendini *geleceği en iyi gören göz* olarak algılayacaktır. İşlerin bir türlü iyi gitmemesine gelince, burada bir takım şanssızlıkların ve kötü etkilerin payını unutmamak gerekir. İktidardaki kişiler ya da *muhalefet iktidarı* oluşturan kişi-

ler (gerçekte muhalifler de iktidardadır) sanıldığının tersine yaşam üzerinde etkin olan kişiler değillerdir: yaşamı belirler gibi yaptıkları yerde (bir takım kararlar alıyor olmaları onlara yaşamı kökten dönüştürdükleri duygusunu verir) işleri geçen tirene düdük çalmaktan başka bir anlama gelmez. İktidar denilen şey insan için değerler oluşturmak açısından kökten bir yanılsamadır, her iktidar gerçekliğin içinde erir, hiçbir iktidar gerçekliğin üzerinde dönüştürücü bir etki gücü oluşturmaz.

Bilinçli kişinin tek korkusu iktidar olma korkusudur. Bilinçli yönetici iktidar olma koşullarını gerçekleştirmeden yönetecektir. Kendi kendine gidebilen bir dünyada gerçekte yöneticilere pek yer yoktur. Yönetici bir simgedir her şeyden önce. Dünya kendi kendine gider, birileri de bir şeyleri yönettiklerini sanırlar. Yönetmek sağlıklı bir biçimde ortaklaşmaktır, işi bölüşmektir. Bir uygunsuzlar topluluğunu yönetemezsiniz, ne ölçüde bilinçli de olsanız yönetemezsiniz. Gerçek güç bireyin en yüksek düzeydeki toplumsallıkta anlatımını bulan kurma ve geliştirme yatkınlığıdır. Bu durumda pekçok "yönetici"nin durumu tartışma götürür. Öyleyse gerçek güç felsefede, bilimde ve sanattadır, onlarla yetkinleşen bilinçlerdedir. O bilinçler de hiçbir zaman iktidar olmayı istemeyeceklerdir. Birilerinde nasıl yoğun iktidar olma istemi varsa birilerinde de kesin bir iktidar olma korkusu vardır. Ancak dünya iktidardakilerin dünyasıdır. Dünyayı yönetmek adına her zaman her yerde bir şeylerin önüne taş koyan ya da tekerleklere çomak sokan bir takım iktidar insanları vardır. Çok az insan yaşama kendi olarak katılır, kendi gücüyle tek kişilik yerini doldurur. Yaşamı dönüştüren insanlar bu insanlardır.

İktidar olma koşulu toplumsal sözleşmeyi zedeler, onu etkisiz bir güç, bir gizleyici örtü durumuna getirir. Toplumsal sözleşme gerçekte her yerde biçimsel olarak bütünü tem-

sil eder, ne var ki iktidar bütünün iktidarı değildir. Toplumsal sözleşme bu durumda gerçek amacını yerine getiremez, yalnızca iktidarı koruyan ve yasallaştıran bir güç, bir dayanak olur. Toplumsal sözleşme iktidarın yönelimlerini belirleyecek yerde iktidar toplumsal sözleşmeyi kendine göre biçimlendirir ve ona bir dokunulmazlık hırkası giydirir. Günümüzde bu hırkanın en geçerli markası "demokrasi"dir. İktidarlar öngördükleri tüm *iyilik*'leri demokrasinin ilkeleri çerçevesinde yaşama geçirdikleri savını bazen açık bazen örtülü biçimde yinelerler. Böylece demokrasi denilen şey de bir anlayış ya da bir uygulama biçimi olmaktan çıkarılıp kutsallaştırılır ve el değmeyecek bir yere konulur. *İnsan değerleri adına tapınmacılık* özellikle günümüz iktidarlarının değişmez bir alışkanlığıdır. Dıştan benimsetilmek istenilen bu sözde demokrasi inancı kitleler için hem bir umut hem bir tehdit kaynağıdır. Gerçekte kurulu düzenlerde her şey, başta felsefe olmak üzere her şey bu çerçevede koşullandırılmış ve dondurulmuştur. Ölmüş gitmiş filozofların tahtına oturmuş olan felsefe simsarları iktidarların sürüp gitmesi adına bilinç bulandırma görevini büyük bir tutarlılıkla yerine getirirler. Gerçekte bilim de sanat da bu çerçevede koşullandırılmıştır. Bir iktidarın temelinde ne ölçüde korku varsa o iktidar o ölçüde dayanışık bir yapı ortaya koyar. Eski Isparta'da devlet çok güçlüydü, toplum tüm parçalılığı içinde neredeyse bölünmez bir yapı ortaya koyuyordu. Çünkü korku dağları bekliyordu. Bugünkü iktidarlar da son derece dayanışık bir yapı ortaya koyarlar.

Bütün bu söylediklerimiz bizi *siyasal iktidarların gerekli mi gereksiz mi olduğu* sorusuna ulaştırmayacak mı? Bugünün yaşam koşulları içinde iktidarların olmadığı bir toplum tasarısı, iktidarların olmadığı bir siyasal yaşam tasarısı ancak ütopya oluşturmaya yatkın bir zihnin ürünü olmayacak mı? Bugün en kargaşacı bir zihin bile *iktidarları olma-*

yan bir toplum düşü görmeyi kolay kolay beceremeyecektir. Bugünkü dünyada her toplum önünde sonunda bir iktidarın ya da bir iktidarlar ortaklığının (birbiriyle karşıtlaşır görünen iktidarlar toplamının) toplumu değil midir? Gerçekte iktidarlar toplumların ileriye doğru atılımlarını sağlayacak tüm dinamikleri sonuna kadar emip bitirmeye eğilimli canavarlardır. Tarihöncesi'nden bu yana iktidarların toplumsal dönüşümlerde ya da daha açık bir deyişle insanlığın düşünsel ve yaşamsal evriminde ciddi ölçülerde etkin yapıcı bir rol oynadığı görülmemiştir. İktidar sözü bize her zaman güçlü bir kurucu ve yapıcı etkenden çok tam tamına bir sonucu ya da edilginliğin en kaba biçimini düşündürür. İktidarlar toplumların en verimsiz ögelerinden süzülerek yaşama geçirilmiş yaşarlıksız varlıklardır. Siyasal iktidarlar *içiçe geçmiş küçük iktidar odakları temelinde kendini vareden* geniş çerçeveli baskı güçleridirler, bunlar savaş açmak gibi, vergi toplamak gibi, "asayiş"i sağlamak gibi ve bu arada temsil ettikleri kesimin çıkarlarını özel olarak kollamak gibi görevleri ve öngörüleri olan güçlerdir. Bunların zaman zaman gerçek insan değerleriyle ilgilenir gibi görünmesi bir takım kişisel heveslerin basit bir yansısı olmaktan öteye bir anlam taşımaz: Karl V'in ya da François I'in kültüre olan katkıları onların kendi hevesleriyle ilgilidir.

İktidar bir tutuculuk düzeneğidir. Gelişimleri titizlikle önler. Çünkü yaşamı tek bir kesimin yararına düzenlemek gibi bir güdümlülüğü vardır. Ne var ki kitlesel olarak aydınlanma düşünü henüz gerçekleştirememiş olan günümüz toplumlarında, iktidarlardan daha çoğunu beklemek ya da daha ileriye giderek iktidarların artık yerlerini düzenleyici yönetimlere bırakmasını beklemek bir düşten başka bir şey olmayacaktır. Bir iktidar gelir, kendisini bir yaşamsal zorunluluk olarak öne sürer, *ben olmasam her şey yokolur* formülünü benimsetmeye çalışır, bir zaman sonra yerini ben-

zeri bir başka iktidara bırakır ve bu böylece sürer gider. Dipte o korkulu ruhsallık varoldukça iktidarlar dayanışık yapılarıyla varlıklarını pek güzel sürdüreceklerdir. Tüm toplumların tepeden tırnağa bilgeleşeceği bir dünyada iktidarlar olmayacaktır, bir takım toplumsal görevler olacaktır. İnsan olmak yarı yolda olmaktır diyorsak ülkülerimizin çok uzun zamanlar sonra gerçekleşebilecek düşlerden başka bir şey olmadıklarını da benimsememiz gerekir. Düşler böyledirler, bize her zaman çok uzakların varlığını duyururlar. Gerçek düşler bir kişilik değildir, bütün bir insanlık adına görülen düşler gerçek düşlerdir. Düşlerin duyurduğu gerçeklik, bilim alıp satanların, sanatı yararlı bir oyun durumuna getirmiş olanların, karanlıkta iş görmeyi alışkanlık edinmiş felsefe simsarlarının omuz başlarından ilerilere baktığımızda gözlerimizi alan o düz alanda şimdilik bir serap gibi görünüyor. Ne var ki insanı *düşlerini gerçekleştiren varlık* diye tanımlamamızı sağlayan şey bizi her zaman gelecekle her anlamda sıkı bağlar kurmaya yöneltecektir. İnsanoğlu bir gün korkuların değil de yüce amaçların bir araya getirdiği, çok daha geniş çerçevede bir araya getirdiği toplulukların öngörülerinden yararlanarak yeni bir tür oluştururcasına yeni bir yaşam kuracaktır. O zamana kadar korkularımıza ve korkaklarımıza alışmak zorundayız, onlarla savaşmayı elden bırakmayarak.

KORKUNUN FELSEFESİ

İnsanlığın tarihi korkunun tarihidir. Gene de insanlığın gelişimini korku sağlamıştır diyemiyoruz. İnsanoğlu gelişimini korkuyla, korka korka gerçekleştirdi. İnsanın gelişimi korkuyla yoğrulmuştur. Çünkü insanoğlu gelişiminin koşullarını çekişmelerle, kavgalarla, savaşlarla elde etmiştir. O yalnızca bireyselliğin koşullarında değil toplumsal düzeyde de bencil olabilmektedir. Savaşan bencildir. Savaşların arkasında kişisel bencillikler kadar toplu bencillikler etkilidir. İnsanoğlu türdeşinin ağzından avı kapabilmek için her türlü kötülüğü göze alabilen bir varlık olmuştur. Bu yüzden insan yaşamında korku kurumlaşmıştır ve korku dünyamızın vazgeçilmez bir koşulu, giderilemez bir koşulu durumuna gelmiştir. Buna göre insanlık tarihinin harcında korkunun da bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Tarih sahnesi bize egemen toplumlarla egemen olunan toplumlar arasındaki acılı ilişkiyi gösterir. Her toplu egemenlik girişimi bir acı ve korku kaynağıdır. Daha sonra ulusal birliklerin kurulması da bu gerçeği değiştirmemiş, tersine güçlendirmiştir. "Ulusal onur" bundan böyle savaşların başlıca gerekçelerinden biri durumuna gelmiştir. Savaşı gerekçelendiren bir temel etken her

zaman varolmuştur. Tarih korkuyu korku diye yazmaz ama onun sayfalarında korku kendini gösterir.

Sparta'da soylular helot'lardan yani hiçbir hakkı olmayan yoksul insanlardan korkarlardı. Sparta'da bütün bir soylu sınıfının kendini neredeyse bütün bir ömür boyu askerliğe adaması bu korkunun ürünüdür. Bu tarım kentinde soylular korktuklarına uğramadılar ama korkuyla yaşadılar, bekledikleri öldürücü vuruş içeriden değil dışarıdan geldi. İonia'da köklü bir pers korkusu vardı, bu korku bütün Yunanistan'a kadar yayılıyordu. İonia'lılar Perslerin eline düşmüşlerdi. Korkuyu sonuna kadar yaşayamazlardı. Bu yüzden ayaklandılar. Sonuç kötü oldu: Persler İonia'lıları başka topraklara sürdüler. Ortaçağ'da da hıristiyanların tabandaki insanlardan korktuğunu biliyoruz. Hıristiyanın gözleri doğaüstüne, öbür dünyaya çevrilmişti. O kendi dünyasında kendi önyargılarıyla mutluydu. Ama tabandaki insanlar hıristiyan inancından uzak o eski pagan geleneğini sürdürüyorlardı, hıristiyan inancından kendi inanç dünyalarına bazı ögeler almış da olsalar o eski dünyanın alışkanlıklarından kopmayı düşünmüyorlardı. Bu dogmacı ve dinmerkezli dönemde toplum yalnız iktisadi ve toplumsal açıdan değil inanç açısından da iki parçalı bir yapı ortaya koyuyordu. Din adamlarının ve senyörlerin dünyası tabandaki insanın dünyasından ayrıydı. Hıristiyan bir gün paganlığın yeniden yaşama geçeceği korkusuyla yaşadı ve Rönesans'da korktuğuna uğradı, pagan eğilimlerinin gerçek anlamda tanrıtanımaz yönelimleri oluşturduğunu gördü: onlar artık inanç dünyasına tam tamına egemen değillerdi, pagan inancı tabandan yukarıya doğru yürümüş, neredeyse yeni yükselen sınıfın, burjuva sınıfının resmi olmayan inancı durumuna gelmişti.

Koca insanlık tarihi birbirinden korkan toplumların acılı öyküleriyle doludur. İlk uygarlıklar döneminde göçküncü toplumların yerleşik toplumları nasıl sıkı sıkıya toprağa bağ-

layıp köleleştirdiğini biliyoruz. Geçmiş zamanlar büyük bir hızla doğan ve birden gelişen askeri imparatorlukların görkemli egemenlikleriyle belirgindir. Pers yayılması, Aleksandros III'ün zaferleri, Roma-Kartaca kavgası insanlık tarihinde bitmez tükenmez bir çekişmenin korkulu romanları gibidir. Yakın tarihte sermayeci düzenin feodal düzene egemen oluş serüveni de korku dolu zamanların yaşanmasına yol açmıştır. Bu korku yalnızca savaş korkusu değil aynı zamanda enaz koşullarda yaşamı sürdürme olanaklarını bile elden kaçırma korkusuydu: yaşamı üreten insanlar domuzların bile yemek istemeyeceği kadar kötü patateslerle besleniyorlardı. Burada bu dönüşümün acılı ya da acıklı öyküsünü sayfa sayfa anlatmak elbette gerekmez. Sorun elbette insanın insanı ezmekten zevk alması sorunu değildir. Sorun dönüşüm sorunudur, bir yaşam biçiminden bir başka yaşam biçimine geçme sorunudur. İnsan yaşamında büyük değişimler acılı tablolar oluşturarak gerçekleşir.

Sermayeciliğe geçiş koşulları bilindiği gibi XI. yüzyılla birlikte ortaya çıkar. Bu yeni düzen kendini ancak katı bir gücün, bir baskıcı yönetimin, bir toparlayıcı yönetimin belirleyiciliğinde ortaya koyacaktır. Feodal yaşam düzeninin atomlaşmış yapısını, uçurumlarla birbirinden ayrılan toplum sınıflarının bir bütünde toplanmasını demir eller sağlayabilecektir. Neyle? Her şeyden önce korku salarak. XV. yüzyılda mutlakyönetim feodal yaşam düzeniyle sağlam bir hesaplaşmaya girer. Konuya yakından bakan Montesquieu sorunu inceliğin bitip kabalığın başlayışıyla açıklamak isteyecektir: *"Charles VII'nin ölümü fransız özgürlüğünün de sonunu getirdi. Bir anda bir başka kral, bir başka halk, bir başka siyaset, bir başka sabır kendini gösterdi. Özgürlükten köleliğe geçiş öylesine büyük, öylesine kesin, öylesine çabuk oldu ki, bunun gerçekleşme biçimi de özgür bir toplum için öylesine yabancı, öylesine pis oldu ki,*

sanırsınız krallığın üzerine bir taş düştü." Böylece Montesquieu, soruna bizler gibi uzaktan bakamadığı için, feodal düzenden sermayeci düzene geçişin koşullarını yanlış değerlendirir. Ona göre Charles VII döneminden Louis XI dönemine geçiş özgürlükten köleliğe geçiş anlamı taşımaktadır. Oysa sorun bir dönüşümün gerçekleşmesi sorunudur. Biz, **Düşünce tarihi** adlı kitabımızın birinci cildinde bu sorunu şöyle değerlendirmiştik: *"Korkak, ikiyüzlü, bencil bilinen ve Jeanne d'Arc'a yaptığı nankörlükle tanınan Charles VII'nin yerine kurnaz ve becerikli Louis XI kral olunca (1461) yönetimin havası değişti. Yeni kral ilk iş vergileri artırarak büyük tepki çekti. Ağır vergiler altında inlemekte olan halk yeni vergilere dayanabilecek gibi değildi. Louis XI bilim adamlarına siyaseti yasak ederek üniversite ortamını kızdırdı, avı yasak ederek soyluların düşmanlığını kazandı, aldığı çeşitli kararlarla din adamlarını öfkelendirdi. Bütün krallık kralın karşısındaydı" (s.398).* Bütün krallık kralın karşısındaydı ama tarihsel koşullar kralın yanındaydı. Bu durum yoğun muhalefete karşın kralın başarılı olmasına yol açtı.

Toplumların yaşamında yalnız savaşlar değil ayaklanmalar da korku kaynağıdır. İngiltere'de yaşanan 1381 ayaklanması insanlık tarihinin en büyük ayaklanmalarından biridir. Wat Tyler ve John Ball'in öncülüğünde köylü ayaklanmacılar her adımda yeni katılımlarla güçlenerek başkente doğru yürüyüşe geçtiler. Essex köylüleri kuzeyden, Kent köylüleri güneyden başkente girdiler ve kentin tüm önemli noktalarını ele geçirdiler. Korku büyük boyutlara ulaştı: kır kente egemen oluyor gibiydi. Ayaklanmacılar hapisane kapılarını açtılar, kenti yağmaladılar. Yönetimi ele geçirmeleri işten bile değildi. Ne var ki haklarını elde edebilmek için yollara düşmüş olan bu kitleler kralsız bir ülke düşünemediklerinden kralla pazarlığa girdiler. On beş yaşındaki Richard II ayak-

lanmacıların isteklerine kafa salladı. Annesinin ve çevresinin elinde oyuncak olmuş olan bu yeni yetme delikanlının kafa sallamaktan başka yapacak şeyi de yoktu. Ayaklanmacılar genç kralın karşısında diz çöktüler. Belli ki yetkeden korkuyorlardı, yetke de onlardan korkuyordu. Ayaklanmacılar kenti yağmalamayı sürdürünce Wat Tyler öldürüldü. Ayaklanma halk yararına büyük sonuçlar getirmeden sona ermiş oldu.

Bütün bunlar birer belirleyici örnektir ki tarihsel gelişimin korkularla gerçekleştiğini gösterir. Uygarlığın ilk zamanlarında gezici toplumlar yerleşik toplumları ele geçirerek yeni toplumsal düzenler, hatta yeni yaşam biçimleri oluştururken, bu çerçevede yerleşik insanları köleleştirirken elbette korkuyu biraz da silah olarak kullanıyorlardı. Çünkü hepimiz biliriz ki korkunun olduğu yerde, korkunun yerleştiği yerde zafer bir düş bile değildir. Korkunun kapısından zafere değil bozguna çıkılır. Bu yalnız toplum yaşamında değil bireylerin yaşamında da böyledir. Bu yalnızca eskinin insanı için geçerli değildi, bugünün insanı için de geçerlidir. Savaşlar silahlardan korku üreten ruhsal etkenlerle kazanılmıştır. Egemen olmak istiyorsanız korku salacaksınız. Korku üretmeden egemen olmak olası değildir. Bu yüzden içte ve dışta savaşanlar savaşın ruhsal yönüne maddi yönünden daha çok ağırlık verirler. Bir toplumu ele geçirmek isteyenlerin yapacağı şey korku üretmektir. Gözüpek kahramanların birdenbire korkuya kapılmaları onları tümüyle savaş dışı bırakacaktır. Savaşların başarılı kişileri ruhsal açıdan sağlam kalabilen kişilerdir. Korkuyu içeri aldınız mı yenilgiyi onaylamışsınız demektir.

***

Korku tehlikeyi sezmekle başlar. Sezgi dar ya da kısadır, korkuya ilgili kavrama süreci bir anlıktır. Korku uzun

uzun düşünmekle elde edilmiş bir ruh durumu değildir. Düşünce korkuyu dindirir. Korku yoğun bir heyecan olarak bir çırpıda kendini gösterir, bir çırpıda bilinci kaplar ve bir çırpıda bedeni içten sarar. O daha çok yakın bir tehlikenin, iyiden iyiye yaklaşmış bir tehlikenin getirdiği heyecandır. Uzaktaki bir tehlike bizi korkutmaz, derin derin düşündürür: henüz vakit vardır, onu gidermek için bir şeyler yapmak gerekir ya da bir şeyler yapılabilir. Uzun erimli sorunlar en azından yoğun korkular getirmezler. Korkuda zaman alabildiğine kısalmıştır. Korku birdenbire bir yükseliş eğirisi çizer, çabucak belli bir tepe noktasına ulaşır ve ağır bir düşüş çizgisi çizer. Buna göre korku tehlike bildiren bir uyarana ben'in verdiği istemdışı tepkidir. İstemdışı oluşu onun bir bilinç bulanıklığında gerçekleşmiş oluşunun kanıtıdır. Tehlike birden ortaya çıkmış ve ilk iş bilinci bulandırmıştır. Tehlikeye verilen tepki büyük ölçüde kendiliğinden tepkidir ya da düşünülmemiş tepkidir. Gene de bu tepkide belli bir ussallığın varolduğunu söylemek yanlış olmaz. Çocuk köpeği görür ve köpeğe doğru değil, tam tersi yönde koşmaya başlar. Tehlike bilinci tam olarak bulandırsaydı çocuk köpekten kaçmak adına köpeğe doğru koşabilirdi. Ancak us o koşulda gene de bulanıktır. Çocuk köpeğe doğru koşmaz ama uçuruma doğru koşabilir.

Korkuya temel olan tehlikeden kaçarken bir başka tehlikeyle yüzyüze gelebiliriz. Korku bir tehlikenin korkusudur ama aynı zamanda tehlikelidir. Evet, korku tehlikelidir: bizi güç bir durumdan bir başka güç duruma yöneltebilir. Ancak korkan kişinin bulanık bilinçle kendi için en iyi kurtuluş yolunu bulması da olasıdır. Birdenbire köpekle yüzyüze gelen çocuk annesine doğru ya da az ilerideki çocuklar topluluğuna doğru koşabilir. Kısacası bilincin apaçık olma koşullarında korku gerçekleşmez ya da korkunun geldiği yerde bilinç apaçık kalamaz. Korku bir tehlike karşısındaki ya

da iki tehlike arasındaki bozgundur. Korkunun ya bir ucu tehlikelidir ya da iki ucu tehlikelidir. Korkunun niteliği ve oluşturduğu tepkiler elbette kişiye göre değişecektir. Korkak diye belirlediğimiz korkuya yatkın güvensiz kişilikler sık sık bir tehlike karşısında olma duygusuna düşebilirler. Burada tehlike gerçek olabildiği gibi düşsel de olabilir. Korkaklar tehlike sezmekte sıradan kişilere göre usta da olsalar tehlikeyi geçiştirmekte çok usta değillerdir, çünkü bilinçleri her an bir tehlikeyi yaşama ürkekliği içinde bulanmaya eğilimlidir.

Buna göre kimileri tehlike karşısında korkuya kapılırlar kimileri tehlikeden önce korkuya kapılırlar ya da daha doğrusu henüz olmayan tehlikenin korkağı olurlar. Tehlike karşısında korkuya kapılanı sağlıklı, tehlikeden önce korkuya kapılanı hastalıklı diye belirleyebiliriz. Ancak korku bir hastalık belirtisi değildir, tersine bir sağlıklılık belirtisidir. Tehlikeyi algılamayan ve tehlikeyi algılasa da ona karşı hiçbir tepki oluşturmayan bilinç de hastalıklı bilinçtir. Çeşitli ruhsal hastalıkları iyileştiren etkenler hastalıklı korkuya şu ya da bu biçimde çare olsalar da genel anlamda korkuyu gideremezler. Buna göre rahatça bütün insanlar korkaktır ya da en azından her insan belli koşullarda korkuya kapılır diyebiliriz. Kimileri korkmamakta değil de korkuyu gizlemekte ustadırlar. O durumda korku onurun altına gizlenmiştir. Onların bu tutumu korku etkeninin gücünü kırabilir. Çocuk kendisini kovalayan arkadaşından kaçtığı ölçüde dayak yeme olasılığını artırmış olur. Bu yüzden en iyi savunmanın saldırı olduğu inancı yaygındır.

Biz korkuyu belli etmek istemesek de korku kendini belli eder. Korku bedende yayılır ve dışlaşır. O hemen hemen her organda dışarıya *ben varım* işaretini verir. Bir de bakarsınız ki biri korkudan titriyor ve korkmadığını söylüyor. Korkmadığını söyleyen birine şöyle sorabiliriz: "*Korkmadın da*

saçların neden kirpi oku gibi dikildi?" Bütün organlarda kendini belli eden korku en çok gözlerde dışlaşır. Gözler ruhsallığımızı dışa vurmada öbür organlarımızdan daha beceriklidirler ya da ruhsallığımızı gizlemekte her organdan daha beceriksizdirler. Evet, korku tüm organlarda etkisini gösterir ama en çok gözlerde yoğunlaşır. *"Korkunun büyük gözleri var"* der Cervantes. Korkulu bakış bakışların en korkuncudur. Orada çaresizliğin ve kapıya dayanmış bir yenikliğin karanlık ateşi parlar. Korku bilincin bütününü tutar ve onu bir anlamda felç eder. Bu durum korku etkenini olduğundan büyük görmemize yol açar. Çocuk kendisini kovalayan ufacık köpeğin çok büyük bir tehlike oluşturmadığını görmek istemez. Köpekten öyle bir kaçar ki sanki kendisini bir defada yutuverecek bir canavardan kaçmaktadır. Korktuğumuz şey belki de o kadar korkulası değildir. Biz genelde bize korku verebilecek etkenler karşısında önceden bazı uyanıklıklarla önlemler almayı uygun görürüz. Böylece korku etkenini kurnazca gidermek olası olacaktır. Bu çerçevede korku ahlak sorunları yaratabilecek özellikler gösterir. Korkaklıktan ahlaksızlığa giden yol kısadır. Örneğin patronunun kendisini yakında işten atabileceğini düşünen memur patronuna sevimli görünmenin yollarını arar, bu durum onu ahlakdışı bir konuma itebilir. Bir sabah patronu ondan şu sözleri işitebilir: *"Efendim, benden duymuş olmayın ama arkadaşlarımızdan Necabettin bey sağda solda sizi küçük düşürücü sözler ediyor, geçenlerde..."*

Korkunun kendini her zaman bir bozgunda ortaya koyacağını düşünmek doğru olmaz. Daha sessiz, daha sinsi, daha derin korkular vardır ki bu korkuları daha çok *kaygı* diye adlandırmamız gerekir. Kaygıda bozgun yoktur, bu yüzden o kendini sıradan bir korku gibi bedenin apaçık dilinde dışlaştırmaz. Korkuyu doğrudan sezebiliriz ama kaygıyı sezmek olası değildir. Bir kişi patronunun kendisini işten çıkaracağı

kaygısını taşıyabilir. Kaygı *az gerilimli korku* olmakla benzer ahlak sorunları yaratabilecektir. Kişi ikide bir şu soruyu sorabilir kendine: *"Patronumu hoşnut edebiliyor muyum?"* Korkuyla kaygı aynı anneden olmuş gibi dururlar ama onlar gene de birbirlerine çok benzemezler. Korkuda karar oluşturmak zordur: kaçma duygusu karar oluşturma istemini kökten sakatlar. Oysa kaygıda karar oluşturma rahatlığı ya da olasılığı vardır. *"Patronumun benden hoşnut olmasını sağlamam gerekiyor, bunun için bugün ona bir demet çiçek götürmeliyim"* diyen kişi böyle bir kararlılık içindedir. La Fontaine gibi biz de *"Korku kendini düzeltebilir mi?"* sorusunu sorduğumuzda bunu hayır diye yanıtlamak durumunda kalırız. Korku kendini düzeltemez ama kaygı kendini düzeltebilir. Korku yönlendirilemez ya da korku kendini yönlendiremez. Öyle olsaydı o zaten korku olmazdı. Gene de korkuyla kaygı arasında çok büyük bir uzaklık olduğunu düşünmemiz doğru olmaz. Kaygının az ilerisindeki sokaktan korkuya çıkılır.

Korku yaşamımızın vazgeçilmez duygusudur. Korku gereklidir, o bizim kendimizi savunmamız ve kendimizi tehlikelerden korumamız için gereklidir. Korku diye bir şey olmasaydı insan dünyası çok önemli bir dayanağından yoksun kalacaktı. Sağlıklı insan korkmayı bilen insandır. Ancak sağlıklı insan korkak değildir. Korku gereklidir. Gene de olumsuz bir duygu olmakla korku giderilmesi gereken bir duygu olarak belirlenir. Öteden beri filozoflar bize korkuyu yenmemiz için önerilerde ya da öngörülerde bulunmuşlardır. Özellikle Montaigne en önemli korkuyu, ölüm korkusunu yenmemiz gerektiğini, bunu da felsefe yaparak sağlayabileceğimizi düşünüyordu. Filozoflar bize hiçbir şeyden korkmamayı, yalnız korkmaktan korkmayı öğretmeye çalıştılar. Ama gene de biz bunu çok iyi öğrenebilmiş değiliz. Gene de bizler başta ölüm olmak üzere pekçok şeyden korkuya kapı-

lıyoruz. Bugünkü dünyada korkusuz olabilmek olası görünmüyor bize. Çok somut, çok belirgin, çok haklı korkularımız var. Bunların başında elbette savaş korkusu geliyor. Daha başka korkularımız da var: öğretmenimizden korkuyoruz, devlet dairelerinden korkuyoruz, işsizlikten korkuyoruz, haksızlıktan korkuyoruz, müdürümüzden korkuyoruz, karakollardan korkuyoruz, bankalardan korkuyoruz, sevgilimizden korkuyoruz, parasızlıktan korkuyoruz, hastanelerden korkuyoruz...

Korkularımıza karşı yüreklilikler oluşturuyoruz. Yüreklilikler ya da korkusuzluklar korkunun varlığını gidermiyor, bizi korku karşısında tutarlı ya da hazırlıklı olmak durumunda bırakıyor. Korkularımız olmasaydı yüreklilikleriniz de olmayacaktı. Yüreklilik korku kadar kökel değildir: tam tamına insan gerçeğine bağlı olan, sıkı sıkıya varlığımızın koşulu olarak duyduğumuz şeyler arasında yüreklilik yoktur ama korku vardır. Korku doğal yüreklilik yapaydır. Yüreklilik bizim *buluşumuzdur*, *korkuya karşı oluşturduğumuz* bir dayanaktır, bir korunma, bir savunma koşuludur. Buna göre korku yüreklilikten daha karmaşık bir duygudur. Yüreklilik düşünülmüş ya da düşünülebilen bir şey olmakla yalındır, korku düşünceyi aşar ve alabildiğine karmaşıktır. Bu elbette bizim yürekliliği önemsememiz gerektiği anlamına gelmez. Yüreklilik iyidir. Yüreklilik korkuya karşı ahlakın güvencesidir. Korku karmaşıktır, karmaşık olduğu için de tehlikelidir. Korkuttuğumuz insan belki de bizi yoketme tasarıları geliştirecektir. Ruhsal ya da fiziksel açıdan güçsüzlüğümüz ölçüsünde korkak oluruz, korkak olduğumuz ölçüde tehlikeli oluruz. Korku tehlike yaratır çünkü kimse onu sürekli yaşayamaz, onu bir yerde bitirmek gerekir. Çünkü korku önünde sonunda giderilmesi gereken bir duygudur. Korkuda karar oluşturulmaz ama korku önünde sonunda bizim ussal olan ya da olmayan bir karar oluşturmamızı gerektirecektir.

Bu karar da korkunun şiddetine göre ağır bir karar olabilir. Bu yüzden gerçekten korkulması gereken tek varlık korkak insandır. Başka türlerin bireyleri korktukları zaman içgüdüsel düzeyde çeşitli tepkiler oluşturabilirler. Bunu biz doğada rahatça gözlemleyebiliriz. Ama insanın korktuğu zaman ne yapacağı belli değildir. İnsan korktuğu zaman tehlikeli olur. Nasıl şiddet şiddeti yaratırsa korku da korkuyu getirir: ne kadar korku ekersek o kadar korku biçeriz. Kısacası, korku insan yaşamının vazgeçilmez bir yönüdür. İnsan korkar, çünkü yaralanabilir bir varlıktır. Öbür türlerin bireyleri de yaralanabilir oldukları için korkarlar. İnsanın korkuları geniş çerçevelidir. İnsan çünkü çok geniş çerçevede yaralanabilir.

Böylece tarihimiz korkuların tarihi, yaşamımız korkuların yaşamıdır. İnsanlık geleceğe doğru korkularla ya da korka korka ilerler. İnsanoğlu zedelene zedelene geleceğe açar kendini. Gelişimin vazgeçilmez koşuludur bu. Ancak korkunun bugün vazgeçilmez olması onun vazgeçilmeyecek olması anlamına gelmez. Hepimiz korkusuz bir dünya kurabilmenin koşullarını yaratmak için çaba göstermeliyiz. *İnsanı korkutan insan* yarınki insanlığın doğal bir üyesi olmamalıdır. Bir gün bilinç kendini tam bir evrensellikte kurabilecek ve o zaman insan belki yalnızca ölümden korkan, ondan da korkmaması gerektiğini azçok bilen bir varlık olacaktır. Ama bugün korkularımız var. Bugün kişisel ve toplumsal çıkarlar adına da, şu ya da bu biçimde egemen olmak adına da, güçlü insan görünümleri ortaya koymak adına da birbirimizi zedeliyoruz. Yarının insanı korkaklığı da korkutucu olmayı da kendine yakıştırmayacak. Önemli olan yürekli olmak değil yürekliliği gerektirmeyecek bir yaşam koşulunu insan için geçerli kılabilmektir.

EGEMEN MESLEKLER AÇISINDAN İNSANIN EŞYAYA İNDİRGENMESİ SORUNU

İnsan tüm evrene egemen olmak isteyen bir varlıktır. İnsan bireyi de türünün öbür bireylerine egemen olmak ister. Başka türlerin bireyleri tür içi egemenlikten çok tür dışı egemenliğe eğilimlidirler. Her insanda türdeşine egemen olma eğilimi vardır. Her insan türünün üyelerine kendi kişilik yapısına göre egemen olmak isteyecektir. Bireyin birey üzerindeki egemenliği kadar bireyin topluluklar ya da toplumlar üzerindeki egemenliği de sözkonusudur. Bu çerçevede dünyada *gücü gücü yetene* bir düzen ortaya çıkar. Evet, egemenlik eğilimleri başka başkadır. Kimi bir ülkeye egemen olmak ister kimi bir apartmana, kimi bir insana egemen olmak ister kimi bazı hayvanlara. İnsanın hayvanları evcil kılma eğilimi yararla ilgili olduğu kadar egemen olma istemiyle ilgilidir ya da egemen olma duygusunun karşılanmasıyla ilgilidir. İnsan eksikli bir varlıktır. İnsanoğlu eksiklik duygusunu egemenlik istemiyle aşmaya çalışır. Her insan kendini eksikli duyar. Bu da insanı zorunlu olarak aşağılık duygusuna bağımlı kılar. İnsanoğlu her zaman aşağılık duyguları için-

de yüzen bir varlıktır. Hayvan ruhsallığında bu tür bir duygunun belirgin bir yeri var mıdır, bilemiyorum. Adler bize insan olmanın zorunlu olarak aşağılık duygularıyla donanmış olmak anlamına geldiğini pek güzel anlattı.

Aşağılık duygusu demek ki insan için zorunlu bir varoluş koşuludur. Yetkin denilebilecek bir bilince ulaşmış olanlarımız bile, dünyaya yoksunlukların oldukça dışında epeyce rahat yerleşmiş olanlarımız bile aşağılık duygusundan payını bol bol almıştır ya da almaktadır. Yaşamak sürekli olarak karmaşıklar biriktirmektir. İnsanlar arasında her sürtüşme bilince bir karmaşık armağan eder. İnsanlar bazen birbirlerini karmaşıklı olmakla suçlarlar. Oysa karmaşıkları olmayan hiçbir bilinç yoktur. Zaten yoksunlukları olmayan bir birey de yoktur ve yoksunlukları olmamak da bir sakatlanma kaynağı olabilir. Üstünü bile çok iyi göremediğimiz bilincin altını açabilseydik karmaşıklarımızın hep birlikte ne ölçüde karmaşık bir yapı oluşturduğunu görecektik. Oysa aşağılık duyguları son derece sinsi bir yapı ortaya koyan o görünmez karmaşıkların kolay kolay sezilemez ürünleridirler.

Her an bir şeylerle aşıldığımızı duyarız. Birileri bir şeyleri bizden daha iyi anlamış ya da daha iyi görmüştür. Birileri bizden "daha" herhangi bir şey olabilirler: daha usta olabilirler, daha zengin olabilirler, daha bilgili olabilirler, daha kurnaz olabilirler, hatta daha hırsız, daha rüşvetçi, daha uyarsız olabilirler. Aşılmışlık duyguları bizde doğrudan doğruya yoksunluk izlenimleri yaratırlar. Her zaman bizi aşan bir şeylerin olması doğaldır, bizim de onlardan aşağılık duyguları derlememiz doğaldır. Yetkin bilinçler bu takılmayı bir ölçüde ya da büyük ölçüde aşabilirler ama yüzde yüz aşamazlar. Yetkin bilinçler amaçları belirgin bilinçlerdir ve bu amaçlarını gerçekleştirmek yolunda etkin bir tutum alabilmiş bilinçlerdir. Ama her bireyin kendini çok aşan amaçları vardır, en

azından düşleri vardır. Gene Adler bize insanın bir amaç varlığı olduğunu pek güzel gösterdi. Gerçekten insan amaçlarıyla insandır ve bir insanı tanıyabilmek için onun amaçlarını ve bu amaçlara yöneliş biçimlerini gözlemlemek yeterlidir.

Çünkü amaç tek başına bir şey anlatmaz, önemli olan amaca yöneliş koşullarıdır. Hiçbirimiz dünyamızı istediğimiz gibi kuramamışızdır. Örneğin roman yazmak istemiş ama bunu yeterince beceremememiş birinin yoksunluklar yaşamaması olası mıdır? Bazı insanlar küçük amaçlarla ya da kısa erimli amaçlarla iş görürler. Onlar gerçekte o sıradan yaşamları içinde mutlu gibidirler. Adam küçük bir kıyı kentinde bakkal olmak istemiştir. Bu kısa amaçlar kısa erimde insanı mutlu edebilecek amaçlardır. Oh, diye düşünür adam, kimseye borcum yok, kimseden alacağım da yok, karım bana bağlı ve anlayışlı, kiram ucuz, dükkanım büyükçe... Ancak bu kısa erimli amaçlılığın o kişiye geniş çerçevede yeterli olmadığım görürsünüz. Öte yandan kendi için büyük amaçlar belirlemiş insanların birilerince aşıldıklarını duymaları daha da acılı olacaktır. Özellikle sanat adamları egemen olma kaygılarını derinden yaşayan insanlardır. Ne var ki sanat alanı büyük aşmalarla ve büyük aşılmalarla belirgin bir alandır.

Buna göre her insan doğrudan doğruya birilerine egemen olma çabasındadır. Ancak sanat alanında karşımıza çıkan egemenlik istemi öbür alanlardaki egemenlik istemlerinden daha güçlüdür. Üstelik bu egemenlik insanı küçültmeyen, tersine yücelten egemenliktir. Ancak bu egemenlik de mutlak bir egemenlik olmayacaktır. Orada da her türlü egemenlik bir tedirginliği barındıracaktır. Sanatçı "bencil" değil "benci"dir, kendini üst düzeyde sergileyerek aşağılık duygularını aşmaya çalışır. Belki de aşağılık duyguları olmasaydı ya da yoksunluklar olmasaydı insanlar sanatçı ol-

mak gibi bir telaşın içine girmeyeceklerdi. Sanatçı gerçek bir Sisyphos'dur, taşı doruğa ulaştırmanın kendisi için hiçbir zaman olası olmadığını bilir. En yetkin yapıt da eksiklidir. İnsanın her yaptığı eksiklidir. Yetkinliğe adanmış insan için eksiklik duygusu gerçekte dayanılmaz bir duygudur.

Sanat da içinde insan etkinliğiyle belirgin tüm alanlarda her kişi her zaman yetersizlik duygusunu derinden yaşayacaktır. Ancak yaşam hepimize her zaman çok kolayından egemen olma hakkı tanımaz. Egemen olmak için savaşmak gerekir. Bu savaş bazen ahlaki koşullarda bazen de ahlakdışı koşullarda gerçekleşir. İnsanoğlu egemen olmak ister, şöyle ya da böyle, gerektiğinde kendi bilinç koşullarına göre ahlakın sınırlarını zorlayabilir. Bu çerçevede yaşam görünür görünmez bir biçimde bir yıkışma alanına dönüşür. Ancak gerçek anlamda bilge kişiler egemen olma isteği duymazlar. Onlar egemen olmayı da egemen olunmayı da kendilerine yakıştırmayacaklardır. Çünkü ne olursa olsun egemen olma isteminde insanın insan olma koşullarına aykırı bir şeyler vardır. Her insan egemenlik istemini en kolay kendi meslek alanında gerçekleştirmeye yönelir. Bazı meslekler egemen olmaya ya da egemenlik düşlerini gerçekleştirmeye çok daha uygundur. Bu mesleklerin insanları aşağılık duygularının gereklerini yerine getirmekte daha büyük bir kolaylığa sahiptirler.

Çağımızın egemen meslekleri güçlerini büyük ölçüde bürokrasiden ya da bürokratik anlayıştan alırlar. Her bürokrat, küçük olsun büyük olsun, gerçek bir egemendir. Karşısında hazırolda duran adama *"Git bu kağıdı yukarıda damgalat gel, böyle olmaz bu, ayrıca hani bunun kasa fişi!"* diye bağıran memur kendini bir imparator kadar güçlü duyacaktır. Birini aşağılamak kendi aşağılık duygularımız karşısında bir savunma koşulu yaratmaktır. Birine güçlük çıkarmak egemen olmanın en kolay ama en kaba biçimidir. Bire-

yin toplumsal düzeyde aşmak istediği önemsiz bir engeli bürokrat sıradağlar kadar büyütür, onu kolay kolay aşılmaz bir engel durumuna getirir. Bu engel bir yandan bürokratın aşağılık duygularını dengelerken bir yandan da onun ahlakdışı uygulamalara kolayca yönelmesini, örneğin rüşvet almasını sağlar. Bu yüzden elindeki güçle yetinmeyen pekçok bürokratın artık güç elde edebilmek adına gizli ve kirli yollara saptığını, çeteler oluşturduğunu, arkasını devlete dayayarak her türlü kötü siyaseti ve toplumsal ahlaksızlığı göze aldığını görürsünüz. Bürokrat için güç önemlidir, gücün niteliği ve amaçları önemli değildir. Çünkü bürokrat her durumda egemen olmak isteyen kişidir.

Günümüzde topluma hizmet götürmekle yükümlü pekçok kurum bu hizmeti ya yapmamak ya da insana kan kusturarak yapmak konusunda birbirleriyle yarışır durumdadırlar. Bu bürokrasiye sırtını dayamış kurumların herbirinde çeşitli biçimlerde çok sinsi ölçülerde insanı yorma, aşağılama ve umutsuz kılma düzenekleri oluşturulmuştur. Örneğin hukuk kurumları ve tıp kurumları bu yönde başı çeken kurumlardır. Sorun yaşamsal olma açısından ne ölçüde önemliyse egemenlik istemi o ölçüde güçlü olacaktır. Adalet ya da sağlık dağıtan kurumların iç yapısını gördükçe tüm haklarınızdan ve sağlığınızdan vazgeçme duygusuna düşersiniz. Yargıcın ve hekimin karşısında ufaldıkça yarar elde edeceğinizi sanırsınız, oysa siz ufaldıkça o kabaracaktır. Ufalışınız size bir yarar getirmez ama egemene çok şey sağlar, o bir kere daha çocukluğundan bu yana tüm itilip kakılmalarının, verdiği tüm ödünlerin, işittiği azarların, yediği dayakların, yarı aç yarı tok günlerinde çektiği üzüntülerin, sevgisiz ya da aşksız geçmiş anlamsız günlerin acısını çıkaracaktır.

Soruna yoksunluklar açısından bakmazsak egemenin ruhunu elbette kavrayamayız. Örneğin polisin neden işkence yaptığını, muhbirin neden gizli raporunu hiçbir gerçek veri-

ye dayandırmadan yazdığını, kasabın iki yüz elli gram kıyma isteyen çocuğu neden kovduğunu anlayamayız. İnsan olmanın zorunlu olarak kendini aşağı görmeyle belirgin olduğunu, bir başka deyişle aşağılık duygusunun zorunlu bir yaşam koşulu olduğunu biliyoruz. Altbilincimizde yer alan karmaşıklar bizim insan varlığımıza her zaman çeşitli biçimlerde sorun çıkaracaklardır. İnsan olmak karmaşıkları olmaktır, bu karmaşıklar da bizim yaşam boyu altbilincimizde biriktirdiğimiz olumsuz ögelerdir. Onların varlığı bizi kendimizle ilişkilerimizde de dünyayla ilişkilerimizde de zorda bırakır. Öte yandan insan bir amaç varlığıdır ve amaçlarını doğru koyduğu ve onlara sağlam yöneldiği zaman elbet gene bir takım karmaşıklar biriktirmekten geri kalmayacak, ancak o karmaşıklarını ve onlarla gelen aşağılık duygusunu insan için yüce değerler yaratmak uğruna kullanabilecektir. Bilgelik bu noktada anlam kazanır. Bilge kişi kendini egemen olmaktan alıkoyabilen kişidir. Buna karşılık gerçek anlamda egemen kişilikler yüce amaçları olmayan kişiliklerdir. Onlar o çok kısa amaçlı o çok dar ve çok renksiz dünyaları içinde üstüne basıp yükselebilecekleri insanlar ararlar. Midesi ağrıyan zavallı bir köylü, yeni doğan bebeğine nüfus kağıdı çıkarmak isteyen kendi halinde bir işçi, komşusunun cüzdanını çalmış bir kendini bilmez egemen olunmak için en güzel varlıklardır. Hele egemen durumda olan ya da olması gereken birine egemen oluyorsanız, örneğin bir bürokratı hastanenin kapısında iki saat bekletip sonra onu içeri aldığınızda iteleyip kakalayabiliyorsanız sizden daha egemen kim olabilir?

Egemenlik insanın bir hastalığıdır, insanın yetersizlik hastalığıdır. Her insan eksiklidir. Ancak bazı insanlar eksikli varlıklarından bir egemen yaratmayı bir küçüklük olarak göreceklerdir. Onlar bilge diye nitelendirdiğimiz kişilerdir. Eksiksiz bilinç yoktur, önemli olan eksikliklerinden bir cana-

var yaratmama üstünlüğüne ulaşabilmektir. Bilge kişi kendi derinindeki yırtıcıları inine sokabilmiş kişidir. Bir çin atasözü *"Bilge kendini sorguya çeker, ahmak başkalarını sorguya çeker"* der. Kendi benini döve döve adam etmiş kişilere ancak bilge diyebiliriz. Hiçbir meslek insanı bilge kılmaz, her meslekten bilge insanlar vardır. Hiçbir meslek insanı egemenliğe zorlamaz, her meslek şu ya da bu yanıyla egemenlik istemine geçit verir. Bazı meslekler elbette bu anlamda çok daha verimlidir. Egemen meslekler diyebileceğimiz mesleklerin insanları bilge olma konusunda daha özenli olmalıdırlar.

AHLAK DEĞERLERİNİN BİLGİ TEMELİ

Eski felsefede anlık ve istem ayrımı düşünme yetisini ikiye bölüyor ya da kendi içinde çelişkili bir yapı olarak belirliyordu. *İsteyen ben* o durumda *yargılayan ben*'in ya da *doğruyu gösteren ben*'in buyruğunda olmalıydı. Us'la istem'i birbirine karşıt ya da birbirinden ayrı iki güç olarak görmek boş yere bilinci parçalamaktır. Bir tek ben'imiz vardır, isteyen de yargılayan da odur. Bilinci parçalama tutumu ussal olan yanımızı ussal olmayan yanımızdan ayırmak eğiliminden geliyordu. Eski düşünce ussallığı yasal sayarken tutkuları dünyamızın dışına çıkarmak istiyordu. Tutkular bize yakışmayan şeylerdi, istem uyguna yönelebilmekle birlikte uygunsuza da yönelebilecek nitelikteydi. Tek güvenilir yanımız usumuz ya da anlığımız olabilirdi. (Daha sonra Kant, bilindiği gibi, us'la anlık'ı birbirinden ayıracaktır. Kant'a kadar ve Kant'dan sonra us ve anlık ayrımı yoktur.) Bugünkü anlayışımız çerçevesinde anlıkla usu birbirinden ayıramadığımız gibi tutkuları bilinç alanının dışına çıkarmak gibi bir kolaylığımız da yok: elbet tutkular da bizim tutkularımızdır, onlarla yaşamayı, onlarla iyi geçinmeyi bilmek zorundayız. Onlar bizim parçamızdır. Onları gözden çıkaramayacağımız

gibi onlarsız bir bilinç etkinliği de düşünemeyiz. Tutkuları silip atabilseydik geriye hiçbir işe yaramayan bir kuru us kalacaktı.

Bugün bilinç dediğimiz zaman özellikle tüm nesnel ve öznel özellikleriyle düşünme ve duygulanma yetimizi anlıyoruz. Bugünkü kavrayışımız içinde düşünme ve duygulanma edimlerimizi iki ayrı yetide belirlemek doğru olmayacaktır. Duygulanmak da bir çeşit düşünmektir. Düşünmek aynı zamanda duygulanmaktır. En genel anlamda düşünme edimi duyum-duygu-düşünçe bütününde kendini ortaya koyar. Düşünme'yi duygulanma'dan, duygulanma'yı duyumsama'dan ayıramayız. Descartes'ın da belirttiği gibi zihin işlevlerini ayrı şeylermiş gibi düşünmemiz belli bir kolaylığı sağlamak adınadır, yoksa bu işlevleri birbirinden ayırmak olası değildir. Algı üstalgıya dönüştüğü noktada ya da daha açıkçası algı fizyolojik bir süreç olmanın ötesine geçip bir bilinç olgusu olarak belirlendiği noktada düşünceyle ilgili olur.

Bilincimizin yapı taşları olan kavramlar önce nesnellikleriyle belirgindirler. Bu onların öznel özellikleri olmadığı anlamına gelmez. Kavramlar birbirleriyle ilişkileri içinde fikir oluşumlarını sağlarlar. Değerler ortak amaçlarımızla ilgili fikirlerden başka bir şey olmadıklarına göre, onların temelinde ya da bileşiminde kavramların bulunması doğaldır. Evet, fikirleri kavramlarla oluştururuz ve herbir kavram bir duygu-düşünce birimidir. Ancak burada ahlak değeri sözüne açıklık getirmek zorundayız. Ahlak değerlerini öncelikle iktisadi yaşam değerlerinden, daha sonra da estetiğin değerlerinden ayrı tutmamız doğru olur. Doğrunun yasaları, iyinin yasaları ve güzelin yasaları başka başkadır. Değişik değerlerin belirlenmesinde değişik koşulların etkin olması doğaldır. Doğruyu ortaya koyarken bilincimizin öznel özelliklerini olabildiğince dışlamak durumunda kalırız: bilim ve felsefe için bu bir zorunluluktur. İyi'yle ilgili değer-

ler evrensel uzanımlı olacağından öznel olan ahlakta da belirleyici olamaz. Zaten ahlak felsefenin yöntemleriyle düşünür. İyi evrenselin özelde açıklanmasıyla belirgindir. Buna karşılık güzelin oluşumunda nesnel kadar öznelin belirleyici olduğu kesindir. Güzel'de iyi'dekinin tersine bir öznelden bir evrensele ulaşılır.

Fikir kavramların ussal bileşiminde yani yargıda beliren düşünselliktir. *Belirleyici yargılar* yani bilimin, felsefenin ve bu arada ahlakın yargıları öznelden soyutlanmış nesnel gereçlerle, *estetik yargılar* öznel-nesnel gereçlerle kurulur. Buna göre *değer yargıları* bilimde ve ahlakta nesnelliği, estetikte hem öznelliği hem nesnelliği barındırırlar. Gerçekte bilimsel düzeyde değer kavramı yalnızca iktisatla ilgilidir. İktisadi değerlerin koşulları ahlaki ve estetik değerlerin koşullarından çok ayrıdır. Hatta bu iki değer alanını birbirine karşıt saymak yanlış olmaz. Ortak oldukları yan her türlü değerin insanın geleceğiyle ilgili olması yönündendir. İktisadi değerler bilimin yargılarıyla yani öznelden soyutlanmış yargılarla ortaya koyulurlar. Ahlaki değer yargıları evrenselin özneldeki açılımıdır. En iyisi değer yargılarını belirlerken ilgili oldukları alanların adını vererek iktisadi değer yargıları, ahlaki değer yargıları ve estetik değer yargıları deyimlerini kullanmaktır. İktisadi değer yargıları doğrudan doğruya yararla ilgilidir. Ahlaki değer yargıları dolaylı olarak yararla ilgilidir. Estetik değer yargılarının yararla hiçbir ilişkisi yoktur. Estetik değer yargıları ancak sonuçları açısından yani insana getirdikleri iyilikler açısından yararla ilgili olabilirler.

Biz burada ahlaki değer yargılarının niteliği üzerinde duracağız. Ahlakta da estetikte de araştırmaya konu olan insan geleceğe açık olmakla bir *amaç varlığı* olarak belirir. Estetiğe konu olan sanatta da doğrudan doğruya ahlak alanında da *insan geçmişiyle olduğu kadar geleceğiyle insandır.*

"Amaç" terimi bize doğrudan doğruya geleceği duyurur. İnsan gelecek içindir, geçmişini de geleceği adına kullanır. Bilmediği ama tasarlamaktan geri durmadığı bir gelecek için çalışan tek varlık insandır. Ahlakta insan kendinde bir evrenseli belirler ve onaylar. Bu belirleme ve onaylama daha önce de söylediğimiz gibi estetikte olduğunun tersine evrenselden öznele doğru olur. Ahlakta öznelden çıkarak evrensele ulaşmak yerine evrenseli kendimizde buluruz. Özel olanın evrensel olanla uyuşumudur bu. Ahlakta yalnız kendimiz için değil herkes için kurallar düşünürüz. Herkes için düşündüğümüz kurallar ahlakın alanını oluştururlar. Her kişinin kendi geçmişinden kalkarak herkes için bir şimdi ve bir gelecek tasarlamasıdır bu. Ahlakı özgür bir belirleme alanı kılan da evrenselin öznelde temellendirilmesidir. Bu durumda ahlaktan değil de ahlaklardan sözetmek kaçınılmaz olacaktır. Gerçek ahlak açık ahlaktır yani özgürlük ahlakıdır. Bireyin belirlemediği bir ahlak kuralı gerçek anlamda ahlak kuralı değildir. Genelgeçer ahlak kuralları ahlakın ahlakdışı kurallarıdır. Dıştan benimsetilmiş bir ahlakın ahlakla değil ahlaksızlıkla ilgili olabileceği kesindir. Ahlakta herhangi bir zorlama bize hemen ahlakdışını düşündürecektir. Ahlakta zorunluluk özgürce ortaya konulmuş bir zorunluluktur. Ahlakta kişi kendini kendi bilincinde ve insanlığın ortak bilincinde bulduğu evrensellere göre güdümler.

Öyleyse ahlakın dayanakları bizim bilinç koşullarımızda oluşurlar. Bu durumda her gerçek ahlak, varlık nedenini bireyin genel insanla ilgili felsefi bakış açısında bulur, bir başka deyişle bireyin dünya görüşünde bulur. Belli bir dünya görüşü olmayan kişiler ahlak kurallarını dıştan edinmek zorundadırlar. Onlar için göreneklerin katı belirleyici yapısı kaçınılmaz bir dayanak oluşturacaktır. Kendi kafalarıyla düşünmeyi beceremeyenler ortak bir bilincin kalıplarına uymak zorunda kalırlar. O koşulda ahlak değeri dediğimiz şey

bir toplumun önyargılarından oluşmuştur. O durumda ahlakın özgür seçişle ilgili olamayacağı, bir yaptırımdan başka bir şey olamayacağı açıktır. Yaptırım özgürlüğü kesin bir biçimde ortadan kaldırır ve insana körü körüne uyma zorunlulukları getirir. Böylesi bir ahlak tutsaklık ahlakından başka bir şey olmayacaktır. Buna karşılık özgürlük ahlakı her zaman önericidir, evrensel kılınması gereken bir takım değerler ortaya koyar yani insan için indirgenemez amaçlar sunar.

Bilincin temel özelliği yönelgenliktir, bu yönelgenlik ahlakta önericilik olarak kendini gösterir. Önermek zorlamak demek değildir. Ahlaki zorunluluklar özgürce seçilmiş zorunluluklardır ya da öyle olmalıdır. Buna göre gerçek ahlak aykırı ahlaktır, özellikli bir kavrayışın ürünü olmakla yadırgatıcıdır. Gerçek aydın ahlakı bir yönelgenlikte kendini ortaya koyarken başka ahlaklarla çatışmaya girer. Bu çerçevede gerçek aydın ahlakı bilgiyi gerektirdiği kadar davranışlarda tutarlılığı gerektirir. Gerçek aydın hayır demeyi bilen kişidir. Evet demek herkesin kolayca yapabileceği bir iştir, hayır demek yürekliliği gerektirir. Bu yüzden pekçok kişide ahlak ikili ya da ikiyüzlü bir yapı ortaya koyar. İnsanlar çok zaman kendi ahlak değerlerini kalın ve sırıtkan maskelerin arkasına gizlerler ve genelgeçer ahlakın yaptırımlarını istemeyerek de olsa benimserler. Bu noktada *ahlakın ahlaksızlığı* kendini gösterir. Büyük ahlaklılar ve hatta büyük ahlakçılar çok zaman büyük ahlaksızlar arasından çıkarlar. Kendi ahlak değerlerini oluşturamadığı için genelgeçer ahlak kurallarını benimsemiş olan kişiye ahlaksız diyemeyiz ama kendi ahlak değerlerini sakıncalı görüp genelgeçer ahlak değerlerini benimseyenlere rahatça ahlaksız diyebiliriz.

BAUDELAIRE'İN PLATON'CU DÜNYASI

Büyük fırtınaların gelmekte olduğunu bize biraz garip bir dille ilkin Jean-Jacques Rousseau bildirmişti. Olan ve olacak olan mutsuzluklardan onun bilimleri ve sanatları sorumlu tutması biraz şaşırtıcıdır. Bilime ve sanatlara böylesine bir suç yüklemenin pek de doğru bir şey olmadığını biliyordu o. Ne var ki bir takım kötülükler bilimlerin ve sanatların sırtından üretilmekteydi ya da getirilmekteydi. Yeni yaşam koşulları o kadar da çekici değildir. Baudelaire dönemi sanayileşmenin doğurduğu sorunlar çerçevesinde tam anlamında bir toplumsal kaygılar dönemidir. İşsizlik, nüfus artışı, açlık, güvensizlik bir dönemin insanlarına kolay kolay giderilemez kaygılar getirmişti. Baudelaire **Les fleurs du mal** (Kötülük çiçekleri) için yazdığı bir önsöz denemesinde şöyle der: *"Fransa bir bayağılık döneminden geçiyor. Evrensel ahmaklığın merkezi ve ışığı Paris . Molière'e ve Béranger'ye karşın Fransa'nın ilerleme yolunda büyük atılımlar yapabileceğine hiçbir zaman inanılamaz."* İnsanlık daha mutlu olmak adına mutsuzluğu elden kaçırmış mıydı? Mutluluk hangi koşullarda gerçekleşebilirdi? Bunun çeşitli yorumları yapılmıştır. Örneğin Hegel kurtuluşu Al-

manların üstün niteliklerinden bekliyordu. Marx mutluluğu devrim koşuluna bağlayarak gelecek zamanlara aktarmıştı. Mill tam bir ingiliz gerçekçisi olarak yaşamın yeniden düzenlenmesini öngörüyordu. Spencer yaşamda sürekli evrimi varsayarken temelde metafizik bir devrim fikrine bağlanmıştı. Nietzsche insana yaraşır bir yaşam düzenini insanın küçüklüklerinden arınmasında görüyordu. Bentham hazlar aritmetiğinden sözediyor, Malthus gözümüzü korkutuyordu: nüfus artışı geometrik bir artıştır, besin maddelerinin artışı aritmetik bir artıştır. Bu yeni zamanlar tedirginliğini iyi anlayamazsak bir Rousseau'yu, bir Baudelaire'i gerilikle suçlayabiliriz. Baudelaire lambaların aydınlığında dünyanın ne kadar büyük, anıların gözünde dünyanın ne kadar küçük olduğunu söylerken düpedüz yüzyılının gelişimleri karşısında tedirgin bir kişidir.

Tedirginliği onu bir tür kaçışa yöneltir. Gidilebilir, kaçılabilir, sığınılabilir bir yerler olmalı. Kaçışın felsefi dayanakları Platon'un Orpheus-Pythagoras geleneğinden beslenmiş olan ülkücü felsefesinde vardır. Sokrates baldıran zehirini içmeden az önce *gerçek gerçeklikler dünyasına gidiyorum* diye sevinmiyor muydu? Baudelaire şiirinin içinde gizil bir Platon seyirir, zaman zaman belirginleşerek ya da su yüzüne çıkarak. Örneğin **Elévation** (Yükseliş) şiiri bu Platon'cu yönelimin en belirgin örneğidir, bize bu kokmuş bataklıktan kurtulmamızı, daha üstün havalarda kendimizi arındırmamızı önerir. Ondaki *"esir"* kavramı bile tek başına bunaltılı bir ruhun kurtuluş istemini dile getirir. Vadilerin, dağların, ormanların, bulutların, denizlerin üstünde, hatta güneşin, esir'in ve daha birçok şeyin ötesinde bir başka yaşam vardır, o özlenir. Bir tür İdea'lar dünyasıdır sözkonusu olan. **L'invitation au voyage** (Yolculuğa çağrı) şiirinde Baudelaire her şeyin düzen ve güzellikten başka bir şey olmadığı, her şeyin lüksten, dinginlikten ve şehvetten başka bir şey

olmadığı bir dünya tasarlar. Kısacası bize her zaman kaçışları düşündürecek güç bir dünyanın çemberlerinde sıkışıp kalmış durumdayızdır. İşte burada hıristiyan ahlakının iyi ve kötü karşıtlığı ya da Tanrı ve Şeytan ikilemi çıkar karşımıza. **Au lecteur** (Okuyucuya) şiirinde şair bizi oynatan ipleri şeytanın tuttuğunu söyler. Her gün Cehennem'e doğru bir adım daha atıyoruz. Bir yerde şunları söyleyecektir Baudelaire: *"Tanrı'ya inanmaktan daha zor Tanrı'yı sevmek. Tersine, bu yüzyılın insanlarına şeytana inanmak şeytanı sevmekten daha zor."* Baudelaire bir başka yerde şöyle der: *"İnsanda her an bir arada bulunan iki yönelim vardır, bunlardan biri Tanrı'ya öbürü Şeytan'a doğrudur. Tanrı'ya ya da ruhsallığa doğru yönelim derece derece yükselme arzusudur, Şeytan'a ya da hayvanlığa yönelimse bir iniş sevincidir."* Bu dünyada iyiyle kötü birbirini tümleyen iki güçtür.

Les fleurs du mal (Kötülük çiçekleri) baştan sona açık ya da örtülü bir biçimde yüce olanla aşağı olanın, tanrısal olanla şeytani olanın karşıtlığını duyurur. Hıristiyan inancındaki *kökel günah*'ı anlatmak istercesine *mal*'i yani kötülüğü yaşamın temeline yerleştirir Baudelaire. Böylesine kötülüklerle örülmüş bir yaşam yaşanılası bir şey midir? Yaşam bize sunulmuştur, verilmiş ve sanki zorla benimsetilmiştir. Baudelaire'le ilgili bir yazısında Marie-Jeanne Dury şöyle der: *"Baudelaire bu dev gibi dünyayla başedebilecek güçte değildir."* Yazara göre dünya ve *şu an* Baudelaire'e düşmandırlar. Şeytan ve Tanrı karşıtlığı bir Aşağı ve Yukarı ayrımını kendiliğinden getirir. *Yükseliş* buna göre Tanrı'ya doğru yükseliştir. Gene de Baudelaire'in Şeytan'ı lanetleyip Tanrı'dan yana çıktığını düşünmek doğru olmaz. Birinden birine yönelmek gerekiyorsa, Şeytan belki daha da çekicidir. Clément Borgal'in dediği gibi: *"Tanrı duyarsız ve yantutucudur. Şeytan iyidir ve kimseyi kimseden ayır-*

maz." Önce kötüyü tanımak, kötüyle içli dışlı olmak, kötünün bilincine ulaşmak gerekir. Ayrıca şu garip dünyada ne iyi adına kötüden, ne kötü adına iyiden geçebilirsiniz. Baudelaire'in gerçekçi bakışı burada belirginleşir: kötüsüz iyi ve iyisiz kötü anlamsızdır. *"Baudelaire kendinde kendi İyi-'sini ve kendi Kötü'sünü yaratmak gerekliliğini duyar"* der Clément Borgal. *"Ölüm sevgisi bende yaşam sevgisiyle birlikte oldu"* diyen bir Baudelaire için bu çok doğaldır.

İnançlı her kişi doğada tamgüçlü bir Tanrı'nın belirtilerini bulacaktır. Bir inançlı için tüm doğa tepeden tırnağa Tanrı'nın simgeleriyle doludur. O simgeler Tanrı'ya yükselmemiz için (Tanrı'ya kavuşmamız için değil elbet) sayısız olanak sağlar. Baudelaire böyle bir gözle, böyle bir inançlı gözüyle mi bakar dünyaya? Buna evet demek de hayır demek de çok güçtür. Tanrı varsa doğada onun belirtileri de olacaktır. Öte yandan doğalcı diye nitelendirilebilecek kadar doğaya bağlı olan, ikide bir doğadan sözeden ve şiirlerindeki simgeleri daha çok doğanın nesneleriyle kuran ya da daha doğrusu doğal nesnelerin adlarını kullanarak oluşturan Baudelaire doğal olanda her zaman olumsuz, yetersiz, itici bir şeyler bulur. *"Kadın doğaldır yani iğrençtir"* der bir yerde. Doğal her zaman sıradandır, böyle olmakla çekici değildir hatta pekçok durumda itici olabilir. Böylece bir doğal ve insani karşıtlığı çıkar ortaya. Baudelaire sıradan bir inançlı ya da sıradan bir duygucu gibi bir doğa yüceltmeciliğine yönelmeyecektir. *"Doğal olan her şeyi, arı doğal insanın eylemlerini ve arzularını gözden geçirin, ayrıştırın, onda korkunçtan başka bir şey bulamayacaksınız."* Gene de insan doğadaki varlıktır, doğayı kendi gözüyle yani insan gözüyle görür. Baudelaire'in duygucu bir yanı varsa da onun duyguculuğu doğa yüceltmeciliğine kadar uzanan bir duyguculuk değildir.

İyiyle kötü arasında salınan insan dünyası mutluluktan daha başka bir şeyin peşinde olmalıdır. Sartre'ın onunla ilgili olarak söylediği şu bilinen sözler insanla dünya ilişkisini açıklamak bakımından çok önemlidir: "*Mutlu insan ruhunun gerilimini yitirmiştir, düşmüştür. Baudelaire hiçbir zaman mutluluğu benimsemeyecektir, çünkü mutluluk ahlakdışıdır.*" Değerlerin birbirine girdiği, insan yaşamının altüst olduğu bir dünyada mutluluk'un tek başına neyi anlattığı belli midir? Mutsuzluk şaşılası bir şey değildir.*"İçinde mutsuzluk bulunmayan herhangi bir güzellik tanımıyorum"* der o. Mutlulukta sanki yıkıcı bir şeyler vardır, insana yan çizen bir şeyler vardır. Önemli olan aramaktır. Deha arayıcıdır. Deha her arayışında çocukluğun yetkinleşmiş yöntemlerini kullanır. Baudelaire dehayı *"isteyerek bulunmuş çocukluk"* diye tanımlar. Çocuk her şeyi iyi ve doğru görür, çocuk sağlam bir görücü'dür. Şöyle der Sartre: *"Ona göre çocuk her şeyi yenilik içinde görür, çocuk her zaman sarhoştur."* Çocuk denilen varlık yaratıcıdır, yaratıcı da çocuktur. Çocuk her zaman düşlerde yaşar, düşleriyle yaşar. *"İnsanı bayağı ilgiler düzeyinden yukarılara çıkarmak"* isteyen sanat bunu ancak çocukluğu yetkin ussallığa ulayarak yapabilir. Bu çocuksu bakış dizgelerin ve katı yöntemlerin dışında kendini ortaya koyar. Dizge dediğimiz şey sanatı boğup öldürebilir. Baudelaire dizge konusunda şöyle der: *"Bütün dostlarım gibi ben de birçok defa bildiğim gibi önerebileceğim bir dizgeye bağlanmak istedim. Ancak bir dizge bizi sürekli bir sapmaya yönelten bir tür tutsaklıktır."*

Dizgeden korkan Baudelaire felsefeden korkmaz, filozofça bir bakışın ya da bir kavrayışın sanat için bir zorunluluk olduğunu bilir. *"Bana doğru olanı açık açık gösteren felsefî bir zihnim var"* der, *"Kendimde felsefî düşünüşümün doğruluğuna hayran oluyorum"* der. Poulet-Malas-

sis'e yazdığı 20 mart 1851 tarihli mektupta da şöyle diyecektir: *"Benim gibi siz de yavaş yavaş felsefenin her şey olduğuna inanın."* Bu felsefi bakış bir yandan onun şiirine geniş çerçeveli bir anlatım gücü kazandırırken bir yandan da onu sağlam bir estetikçi kavrayışına ulaştırır. Çağdaş estetiğin temellerini atan birkaç kişiden biridir o. Gerçekte her sanatçı güzel üzerine bir takım görüşler geliştirmiş olmalıdır. Güzel her şeyden önce insani bir inceliği gerektirir: *"Bir sanatçı güzel üzerine incelmiş duyarlılığıyla sanatçıdır, bu duyarlılık ona başdöndürücü sevinçler sağlar, aynı zamanda biçimsellikle ilgili ve oransızlıkla ilgili gene incelmiş bir duyarlılık içerir, barındırır."* Böylece güzel doğada hazır bulunmuş bir değer olmaktan öteye geçer. Güzel dehanın biçimbozmalarla elde ettiği bir güçtür, o her şeyden önce yepyeniyle ya da özgünle ilgili olmalıdır. Bu yüzden güzel gariptir, şaşırtıcıdır: *"Güzel her zaman gariptir. Böyle derken güzelin bile isteye, buz gibi garip olduğunu söylemek istemiyorum. Öyle olsaydı, yaşamda yoldan çıkmış bir ucube olacaktı. Ben onun biraz gariplik içerdiğini, uçucu bir gariplik, istenmemiş, bilinçdışı bir gariplik içerdiğini, güzeli güzel yapanın da bu gariplik olduğunu söylemek istiyorum." "Güzel her zaman şaşırtıcıdır, ancak şaşırtıcının her zaman güzel olduğunu düşünmek saçma olur."*

Evet, doğada güzel yoktur. Daha doğrusu bizim sanatta görmeye alıştığımız güzel doğada yoktur. Daha da doğrusu doğada sanat yoktur. Biz her zaman nesnelere bakışımızı yükleriz, kendi görme özelliklerimizi giydiririz, düşüncelerimizi ve duygularımızı yansıtırız. *"Bir doğa görünümü diye adlandırdığımız şu ağaçlar, dağlar, sular, evler topluluğu güzelse kendinden güzel değildir, benden ötürü, benim kendi gücümle güzeldir, ona bağladığım fikirle ya da duyguyla güzeldir."* Evet ben nesneye kendimi yansıtırım,

öte yandan nesnede kendimi görmek isterim. *"Ben bir tabloyu çok zaman yalnızca ruhuma vereceği düşünceler ve düşlemler toplamıyla değerlendiririm."* Böylece insan güzeli doğada ama kendince yaratır. Hazır güzel yoktur. Güzel bizim dünyamızı bize gösteren şeydir. Güzelde tepeden tırnağa insan vardır. İnsanın kendiyle kavgası vardır. İnsanın mutsuzlukları vardır. *"İçinde mutsuzluk bulunmayan herhangi bir güzel tanımıyorum"* der Baudelaire. Böylece güzel'in eski anlamından çağdaş anlamına geçilmiş olur. Güzel kavramı bundan böyle bize her şeyden önce bir insan araştırmasını düşündürecektir.

Bu koca dehanın altında sanki çok sorunlu cılız bir ruh yatar. O ruhun temel özelliği kendini her zaman yalnız, her zaman kimsesiz duyuyor olmasıdır. *"Çocukluğumdan beri yalnızlık duygusu..."* diye özetler durumunu. Her deha gibi o da kendine hayrandır, kendini ayrıcalı bir varlık olarak algılar. Babası ölür ölmez annesinin bir başka adamla evlenmesi onu derinden yaralamıştır. Başkasına yapılabilse de bana yapılamaz bu diye düşünür. Çünkü o çok özeldir. Buna göre yaşamı tam tamına bir uyumsuzun yaşamı olacaktır. Bu çelişkili ruh yaşamla ölüm arasında gider gelir: *"Küçükken yüreğimde iki çelişkili duygu vardı: yaşam korkusu ve yaşam coşkusu."* Gerçekte bu çelişkili duyguyu o hep yaşamıştır. Belki de dehanın ya da her kişinin kaçıp kurtulamayacağı bir duygudur bu. Baudelaire annesine yazdığı 5 haziran 1863 tarihli mektubunda şöyle der: *"Eğitimimi anlatırken düşüncelerimin ve duygularımın nasıl oluştuğunu anlatırken kendimi dünyaya ve dünyanın inanışlarına ne kadar yabancı duyduğumu anlatmak istiyorum."* Şiirleri bize tepeden tırnağa dünyaya bir türlü yerleşememiş, dünyanın kıyısına ilişip kalmış, orada acılar içinde kıvranıp durmuş bir yalnızın şiirleri olarak görünür. Gene de bu şiirler bütün insana, evrensel insana açılırlar. Onlar tek kişinin verimsiz dünyasına kapanıp kalmış değillerdir.

Baudelaire'in şiiri şiirde bir devrim oldu, **Les fleurs du mal** eski sanattan yeni sanata geçiş yeri sayıldı. Almanya'da Baumgarten'la ve Lessing'le başlayan o yeniye açılış devinimi Baudelaire'de bir devrim olarak gerçekleşti. Baudelaire'i en iyi anlamış sanat adamlarının başında Valéry vardır. O der ki: "**Les fleurs du mal** *tarihsel şiirleri de destanları da içermez. Onda öyküye dayanan tek bir şey yoktur. Onda felsefi söylevler de görülmez. Siyaset hiç yoktur. Tanıtlamalar çok azdır, olduğu zaman da anlatımcıdır. Onda her şey güzelliktir, müziktir, güçlü ve soyut tenselliktir...Görkem, dinginlik ve şehvettir."* Gaëtan Picon'a göre Baudelaire'in şiiri bir *ecce homo* şiiridir. Şöyle der Gaëtan Picon: "*Baudelaire'in yapıtı öbürleri gibi bir şiir yapıtı değildir, o bir devrimdir, yüzyıla damgasını vuran tüm devrimlerin en önemlisidir.(..)* **Les fleurs du mal'in** *yayımlandığı yıl olan 1857 bir çağı başlatır, bizim çağımızı."* Baudelaire o zamana kadar geçerli olmuş bütün anlayışları aşıp geçen bir şiir geliştirdi. Duyguculuğun sona erdiği bir dönemde o duyguculuktan yana çıkıyor ve *"Benim için duyguculuk güzelin en yakın ve en etkin anlatımıdır"* diyordu. Artık bu duyguculuk o duyguculuk olamazdı. Bunu kendisi de biliyor ve şöyle diyordu: *"Büyük bir şair olmak ama ne Lamartine ne Hugo ne Musset olmak!"* Bu gerçek deha böylece bize hızla değişen bir dünyada yepyeni bir sanatın kapılarını açtı. O kapıdan Verlaine'ler, Rimbaud'lar, Mallarmé'ler, Apollinaire'ler, Aragon'lar ve daha başkaları girecektir.

HAZ DENEYİ VE BİLGELİK HAZZI

Haz deneyi duyumla ilgilidir, dış duyumla ya da iç duyumla. Kendi kendinin hazzı olmaz, haz herhangi bir şeyin hazzıdır. Esenlik duygusu başka haz duygusu başkadır. Esenlik duygusu *kendi*'nin duygusudur. Kendi kendinin acısı da kendi kendinin hazzı da yoktur. Bir şeyden haz duyarız ya da bir şeyden acı duyarız. Kendimden acı duyuyorum demez kişi de enayiliğimden acı duyuyorum ya da annemi yitirdiğimden acı duyuyorum der. Nasıl bilinç herhangi bir şeyin bilinciyse haz da acı da herhangi bir şeyin hazzı ya da acısıdır. Haz nesnesi de acı nesnesi de genelde tam olarak belirgindir ya da en azından büyük ölçüde belirgindir. Belirsiz bir şeyin hazzını yaşamadığımız gibi belirsiz bir şeyin acısını da çekmeyiz. Ancak haz da acı da ben'den ya da merkezden başlayarak evrensel bir genişlikte kendini ortaya koyar diyebiliriz. Bilinç kendini evrensel bir bilincin özgün bir parçası olarak duyar. O evrensel bilincin ortasında yer alır. Öyleyse haz da acı da her zaman benim varlığımla ya da ben'in varlığıyla sınırlı bir alanın konusu ya da ürünü değildir. Haz ve acı böylece benden başlayarak dalga dalga evrene kadar uzanır. Kabaca söylersek, insan yalnız kendi acılarını değil

başkalarının acılarını da çeker, yalnız kendiyle ilgili olanın hazzını değil başkalarıyla ilgili olanın hazzını da yaşar. Şöyle diyordu Nietzsche: "*Bence siz henüz yeterince acı çekmiyorsunuz! Çünkü siz kendi acınızı çekiyorsunuz, insanın acısını çekmiyorsunuz. Tersini söylerseniz yalan söylemiş olursunuz. Siz hiçbiriniz benim acı çektiğim şeyden acı çekmiyorsunuz.*" Gerçek anlamda yetkin bilinçler insan olmakla ilgili hazları ve acıları yaşarlar. Kebap yemeye oturmuş bir kişinin hazzı tek kişiliktir. Savaşları düşünen bir insanın acısı tek kişilik değildir.

Ben'in bittiği ve başkası'nın ya da dünyanın başladığı belli bir sınırdan, belirgin bir çizgiden sözedemeyiz. Ben ve dünya içiçe girmişlerdir. Dünyadan baktığınız zaman ben'i, ben'den baktığınız zaman dünyayı görürsünüz. İç duyum dış duyuma, dış duyum iç duyuma zorunludur. İçimizde de dışımızda da ben'in sınırlarını çok aşan koskocaman bir dünya vardır. Dış dünya da vardır iç dünya da vardır, ancak her ikisi bir bütün oluştururlar. Bir başka deyişle salt iç duyum ya da salt dış duyum olmadığı gibi yalıtık bir iç dünya ve tam tamına nesnel bir dış dünya da yoktur. Bütün bir dünya ben'de içselleşir. Duyum bizi acıya ve hazza bağlar. Haz ve acı sorununu salt algı düzeyine indirgemek ya da algıyla sınırlamak doğru olmaz. Acı ve haz insanda duyum basamağından duygu basamağına, oradan da düşünce katına kadar açılır, yani o tüm ruhsallıkla ilgilidir. Acı da haz da bütün bilinci kaplar, ona kendi renklerini verir, onu kendi özellikleriyle donatır, bunu yaparken geçici olmasına karşın dönüştürücüdür. Olumsuz bir yaşantıyı ya da fikri algıladığımızda da olumsuz bir nesneyi algıladığımızda da acı duyarız. Olumlu bir yaşantı ya da fikir ve olumlu bir nesne bize haz verecektir. Onların olumlu ya da olumsuz oluşları kendileriyle ilgili değil bizde yarattıkları etkiyle ya da yaşamsal sonuçla ilgilidir. Haz nesnesi bizimle haz nesnesidir, acı nesnesi de bi-

zimle acı nesnesidir. *"Önem baktığın şeyde olsun bakılan şeyde değil"* der André Gide.

Bir süre henüz oluşmamış bir bilinçle varlığımı sürdürmüş olsam da ya da daha başlangıçta ben bu dünyanın bir yabancısı olarak yaşamış olsam da artık bilinçli bir kişi olarak bu yetersizliği ya da bu yabancılığı çoktan aşmışımdır. Artık iyi kötü bilinçli kişiyimdir. İç dünya nasıl benimse dış dünya da benimdir. Dış dünyaya yöneldikçe iç dünyamı zenginleştirmekteyimdir, iç dünyamı zenginleştirdikçe dış dünyaya daha da sağlam yerleşmekteyimdir. Çeşitli yabancılıklarım ya da yabancılaşmışlıklarım olsa da iç dünyama da dış dünyama da yabancı değilimdir. Dış dünyada algıladığım her yeni şey daha önceki deneylerim nedeniyle ussal kökleri bilincimde zaten bulunan şeydir. Hiçbir şey boşa yaşanmamıştır, deney oluşturmak açısından her yaşantı altın değerindedir. Gerçekte hiçbir deney mutlak biçimde yeni değildir. Bir kuş cinsi benim için yeni olabilir ama kuş benim için yeni değildir. İlk olarak gördüğüm ve buna göre biçimiyle ve renkleriyle ilk olarak karşılaştığım bir kuş bu yüzden beni hem şaşırtır hem şaşırtmaz. Buna göre olağanüstü hazlar ve olağanüstü acılar yoktur, ancak büyük hazlar ve büyük acılar vardır. Ölümün ne olduğunu bilirim ama bir annenin ölümünün ne anlama geldiğini annem ölünce anlarım. Demek ki her yeni benim için hem yenidir hem yeni değildir. Hiç yeni olmayan bir şey haz vermez acı da vermez. Hazzı ve acıyı alışkanlıklar küllendirir. Demek ki dış dünyamda ve iç dünyamda algıladığım bir şey bana büsbütün yabancı bir şey değildir: bilincimde onun varlığına gerekçe sağlayan ögeler zaten vardır. Daha önce hiç görmediğim bir meyvayı görüp tanıdığımda onu meyva kavramının altına yeni bir kavram olarak yerleştiririm, o da elmanın, armutun ve öbürlerinin yanında yerini alır.

Gene de bir yakınlıklar ve yabancılıklar tablosu düşün-

mem doğru olur. Bu tablo hazlar ve acılar ya da daha genel anlamda olumlu duygular ve olumsuz duygular yelpazesinin koşullarını belirler. Ayrıca hazlar ve acılar açısından kendi bilinç koşullarım çerçevesinde dünyanın çeşitli nesneleri karşısında önyargılı olmam doğaldır. Bu önyargılar çok özel durumlarda ortadan kalkabilir. Bir çiyan gördüğümde irkilirim. Bir akrebin görüntüsü beni havaya sıçratır. Ancak akrebi avucunda hoplatanlar ya da yılanı boynuna dolayanlar da vardır. Bilinç koşullarıma ters düşmeyen bir nesne gördüğümde duygularım dengede kalır. Kahvede oturuyorum, önümden bir otomobil geçiyor. Bu otomobil kendisiyle özel bir ilişkim yoksa bana ne haz ne de acı verecektir. Bilinç koşullarıma uygun bir nesneyi örneğin bir uçuç böceğini gördüğümde sevinç duyarım, hatta duygu dünyamın özelliklerine göre çocuksu bir heyecana bile kapılabilirim. Onu dalgınlıkla ayağımın altında ezmiş olmak bana acı verecektir. Bütün bunlar algılama olgusunun basit bir olgu olmadığını, özellikle duygusallık açısından son derece karmaşık bir olgu olduğunu gösterecektir. Bu yüzden *algı*'yı *üstalgı*'dan ayırmanın bir zorunluluk olduğunu söyleyebiliriz. Leibniz-'den bu yana bu ayrımı rahatça yapabiliyoruz. Algı daha çok fizyolojik bir işlevi, üstalgı özellikle bilinçsel bir işlevi belirleyecektir. Buna göre algının üstalgıya dönüşümünden sözedebiliriz. Algı yalın da olsa üstalgı karmaşıktır. Biz her algıladığımız şeyi genel bilinç koşulları içinde yani geniş çerçevede anlamlandırırız. Kulağıma bir çocuk sesi geldiğinde onu *çocuk sesi* diye belirleyip çıkmayı düşünmem. Şöyle düşünürüm: beş yaşlarında bir çocuk sesi... bir erkek çocuğunun sesi... öfkeli bir ses... Bu belirlemelere birçok önceki deneyimim yardım eder. Buna göre en kaba hazlar bile bilincin çokyapılı koşullarında azçok karmaşık anlamlar kazanırlar.

Bilinç yalnız alıcı değil aynı zamanda kurucudur. Bilin-

cin yönelgenliği yani etkinliği onun kuruculuğunun temel koşulunu oluşturur. Bilinç nesnel düşünce bileşimleri oluşturduğu gibi haz ve acı ögeleri de kurar. Yetkin bir bilinç kendi için haz ögeleri oluştururken acı ögeleri kurmamaya özen gösterecektir. Hazza yönelinir, acıdan kaçılır. Ancak yaşamın koşulları ve ona bağlı olarak bilinç durumları hazza tam yönelişin ve acıdan tam kaçışın koşullarını oluşturmaya uygun değildir. Acıdan kaçmak her bilincin temel eğilimidir. Ne var ki bilincin kendiyle ve dış dünyayla her çeşit ilişkisi hazzı getirdiği gibi acıyı da getirecektir. Oysa insan olmanın zorunlu koşulları içinde önemli olan hazzı ve acıyı ölçülü yaşamaktır, yaşayabilmektir. Yetkin bilinç acıyı ve hazzı belli bir ölçülülükte yaşar. O yüzden bilge kişiler dıştan bakıldığında haz duymayan ve acı çekmeyen kişiler gibi görülürler. Kendini bilen kişi acıyı yaşamak adına kendini yerden yere atmayacaktır. Bilge için sevinci yaşamak hiçbir zaman zil takıp oynamak anlamına gelmez. Acıyı yüreğine gömmek dediğimiz şey bilgelere özgüdür. Bilinç hazlar oluşturmak adına eylem koşulları yaratır. Hazzın temel formülünü Gide şu sözlerle duyurur bize: *"Eylem iyi mi kötü mü diye düşünmeden eylemde bulunmak. Bu iyi mi kötü mü diye kaygı duymadan sevmek."* Buna göre hazza yöneliş belli bir atılganlığı gerektirir.

Sıradan bilinçler için belli sevinç ya da acı biçimleri vardır. Onlar elde edince sevinmek ve yitirince acı çekmek gibi kalıplı bir yönelimi benimserler. Evet, onlar sevinçlerini ve acılarını bireyselliğin dar koşulları içinde yaşarlar. Başkaları için sevinmek ve başkaları için acı çekmek yetkin bilinçlere ya da bilgelere özgüdür. Bilge kişi sıradan kişiye acı çekmesi gerektiği yerde acı çekmeyen, acı çekmemesi gerektiği yerde acı çeken garip bir varlık olarak görünür. O bir delidir belki de. O aykırı kişidir, uyarsız kişidir, hatta tutarsız kişidir, bozguncu bile olabilir. Aklını başkalarıyla

bozmuş bir dedikoducu olabilir mi o? Sıradan bilinç bencil, yetkin bilinç özgecidir. Bilge kişi başkalarında başkalarıyla yaşar. Buna *ben'in öldürülmüş olması* demek istemiyorsak *ben'in eğitilmiş olması* diyebiliriz. Bilgelikte haz ve acı yoğun biçimde evrensele yönelir, bütün sınırları aşarak dünyaya kavuşur. Bu yüzden bilgelik ahlakı zorunlu olarak *gerçek aydın* ahlakıdır. Bilge kişi yalnızlıkta ya da tek kişi olmada bütün bir dünyayı kucaklar. Bilgeleşmek basit hazlardan ve basit acılardan yalın hazlara ve yalın acılara geçmek anlamına gelir. Basit hazlar bilge için gündelik şeylerdir, olsa da olur olmasa da olur şeylerdir. Büyük hazlara ulaşacak gücü olmayanlar küçük hazlarla yetinmek zorundadırlar. Büyüklüğün bir tavanı olsa da küçüklüğün bir tabanı yok gibidir, çok büyük ölçülerde büyükleşemese de çok büyük ölçülerde küçülebilir insan.

Bu çerçevede bir hazlar basamağından, hatta bir acılar ve hazlar basamağından sözetmek olası mıdır? Elbette olasıdır. Ama bu konuda bir şema çizmeye kalkmak yanlışa düşmek olur. Böyle bir tutum işi iyice karıştırmak anlamına gelir, hele hazların ve acıların duygularla ilişkili olduğunu ve duygu dünyamızın son derece kaygan ya da hatta kaypak olduğunu düşününce. *Maddi hazlar* ve *manevi hazlar* ya da *maddi acılar* ve *manevi acılar* ayrımı da yanlış, yanlış olmasa bile kaba bir ayrım olacaktır. İnsanın maddi dünyadan ayrı bir manevi yaşamı olamayacağına göre bu bağlamda bir hazlar ve acılar sınıflaması yapmak tam tamına metafizikte boğulmayı getirebilir. Bu ayrım olsa olsa ahlaki açıdan sözkonusu olabilir: aşağı düzeyde hazlar ve üst düzeyde hazlar ayrımı ahlakın zorunlu kıldığı bir ayrım olacaktır. Dinci filozof Malebranche Tanrı'ya yönelen hazzın bütün hazlardan üstün olduğunu söylüyordu. Montesquieu de *"Aşkın sefahate üstünlüğü hazların çokluğuyla ilgilidir"* der. Kimse tecavüz etme hazzının bir buluşu gerçekleştirme hazzıyla ay-

nı anlama geldiğini söyleyemez. Gene de ahlaki açıdan da olsa bir hazlar ayrımına yönelmek tehlikeli olabilir. Ancak herkesin hayır diyemeyeceği bir gerçek vardır, bu da hazda ölçülülüğün önemli olduğu, aşırı hazların acıyı çağrıladığı gerçeğidir.

Kaba bilinçler içgüdülerinin belirleyiciliğinde kaba hazlara yönelirler, bu yönelimlerinde bir yandan kaba hazları yaşarken bir yandan da kaba acılara düşerler. Yetersiz bilinç en yüce diye belirlediği bir değeri bile kabasaba ölçüler içinde yaşayacaktır. Kaba hazlar her zaman kaba acıları doğururlar. Kaba hazların hiçbir acı doğurmadığı durumlar bireyin kendi bilinç koşulları içinde hiçbir değere yer vermediği durumlardır. Sıradan bilinç genelde uyumsuz ve acılı bilinçtir, yaşama gerçek anlamda uyarlanma koşullarından uzaktır. Yemek yemek, cinsel ilişkide bulunmak, yalan söyleyip çıkar elde etmek, bayağı işlerle oyalanmak... onun işidir. O kurnazdır, hırsızlıklarına ikiyüzlülüklerine ve dolandırıcılıklarına bile bir ahlak örtüsü örtmeyi iyi bilir. Yetkinleşmemiş bilinçler düzayak heyecanlarla oyalanırlar. Alt düzeydeki bilinç tüm önemsiz şeyleri yaşama temel anlamlarını kazandıran vazgeçilmez kaynaklar olarak değerlendirir. Tennessee Williams'ın **Kızgın damdaki kedi**'sinde Büyükbaba oğlu Brick'e şöyle der: "*Evet oğlum, insan denen hayvan ölümlüdür, pekiyi ne yapıyor buna karşı? Ben sana söyleyeyim, eline üç kuruş geçti mi satın alıyor, satın alıyor, satın alıyor...Neden? diyeceksin. Çünkü bu satın aldığı dağ gibi şeylerin arasında ölümsüz yaşamın varolduğunu düşünüyor...*" Büyükbaba haklıdır: "*İnsan öleceğini bilen tek hayvandır, ama bu onu daha yumuşak ve daha acınası kılmıyor...*"

Bilge kişinin yaşamı dıştan bakıldığında çok renksizdir: o gerçek bir edilginlikte yaşamakta gibidir. Gerçekte bu bir yanılgıdır, bilgenin yaşamı dıştan öyle görünmese de etkin

bir yaşamdır. Bilge kişi hep bir şeylerin peşindedir. Zaten gerçekte mutlak ölçülerde bilge olmak diye bir şey yoktur, bilgelik yolunda olmak diye bir şey vardır. Dıştan bakıldığında donuk bir kişidir o: yaşamdan vazgeçmiş gibidir. Bilgenin acı tepkileri gibi haz tepkileri de siliktir. Belki de yaşamdan hiç tad almayan, yaşam dışında anlaşılmaz ya da anlamsız bir şeyleri yaşayan kişidir o. Genelde böyle düşünülür. Oysa yaşamdan başka bir yaşam yoktur. Her kişi, bilge kişi de, yaşamını yaşamın varolan koşulları içinde sürdürür. Özellikli yaşamlar tedirgin edicidir. Bilge, dıştan bakıldığında, beyazları ve karaları olmayan bir dünyada, kül rengi bir dünyada yaşamaktadır. Oysa her yaşam en yoğun duygulara açıktır. Ne var ki bilge kişi her şeyi belli bir olgunlukta yaşar. O büyük acıları ve büyük sevinçleri yaşamayan kişi değildir, bunları dinginlikle ve anlayışla karşılayan kişidir, büyük sıkıntılardan felaketler yaratmayan, büyük sevinçleri çılgınca karşılamayan kişidir. Bilinç ne ölçüde gelişmişse o ölçüde duygu ve düşünce zenginliği yaşar. Bilgenin dünyası ayrıcalıkları olan bir dünya değildir ama apayrı özellikleri olan bir dünyadır. Bu dünya hazların dünyası olduğu kadar acıların da dünyasıdır.

Gerçek haz bilincin alıcı gücünde değil kurucu gücünde kendini gösterir. Kaba bilinç yalnızca görür ya da edinir, alabildiği ya da edinebildiği ölçüde. Kaba bilincin güçlü bir alıcı olduğunu söylemek de güçtür. Bu yüzden basit bilinçler basit hazları ve basit acıları yaşarlar. Evet, kaba bilinç yalnızca görür, oysa *bakmayı bilmek* gerekir. Tutkuyla yönelmeyi bilmek gerekir. *"Her yetkin eylem şehvetle birlikte olur"* der Gide. Önemli olan görünmeyeni görebilmektir. Kurmak dediğimiz budur işte. Yetkin bilinç özgünün kaynağıdır. Bileştirici bir güç vardır onda. Yanyana gelmezmiş gibi duran şeyleri bir araya getirir, onlardan yepyeni bir bütün kurar. Güçlü bilinç özellikle yaratıcıdır. O aralarında hiçbir ilişki yok-

muş gibi görünen şeyler arasındaki ilintiyi bulup çıkarmaya çalışır. Bu özellikle sanatta karşımıza çıkan *olandaki olmayanı görmek* yetkinliğidir. Yetkin bilinç aralarında hiçbir gerçeklik ilişkisi yokmuş gibi duran şeyler arasındaki kolay sezilemez bağlantıyı ortaya çıkarır. Kurmak yaratmaktır, aynı zamanda hazzı yaratmaktır. Bilgelik üretken ya da yaratıcıdır. Kısır bilgelik yoktur. Derin düşünür gibi yapıp hiçbir şey yaratmayan kişiler bilgeliği oynamaktadırlar. Yetkin bilinç üst düzeyde yönelgendir. O hem kendine hem kendi olmayana yönelir. O hep üst düzeyde bir şeylerin peşindedir. Bu yüzden gözlerini özellikle çoklarını korkutan şeye, geleceğe dikmiştir. Gide der ki: *"Geçmişin sularını yeniden tatmayı hiçbir zaman isteme Nathanaël. Nathanaël, gelecekte geçmişi bulmayı hiç düşünme."* Bilge kişi en büyük hazzı yenide arayan kişidir. *"Ruhun en büyük yetkinliği onun hazlara yatkın olmasıdır."* Böyle der Vauvenargues.

Bilge kişinin ahlakı öncelikle ödev ahlakıdır, onun duyduğu en yoğun haz elbette adanmışlıkla ilgilidir. Ödev hazzı dışlamaz, tersine ödevin sağladığı hazlar güçlü hazlardır. Bilge kişi elbette ödevin sağladığı hazlarla yetinecek değildir. Onun da sıradan hazları ya da gündelik hazları olacaktır. Ayrıca bilge kişi dıştan benimsetilmiş bir ödevin değil kendi bilinç koşulları içinde yükümlendiği ödevin ya da ödevlerin sorumlusudur. Özgür bilinç dıştan yükümlenmeye elverişli değildir, o kendini tam bir özgürlük içinde yükümler hatta güdümler. Güdümlenme sözü özgürlük koşullarında gerçekleştiği sürece bizi korkutmamalıdır. Güdümlenmek kendi özgürlük koşullarına tam bir titizlikle uymaktır, tam bir özenle bağlanmaktır. Adına ister yükümlenme ister güdümlenme diyelim, bilincin kendi koşullarında kendini ödevli kılması bir zorunluluktur. Her yetkin bilinç özgürdür, her özgür bilinç kendine evrensel insan için amaçlar koyar. Bu bütün bir in-

sanlığı, bugünün yaşam koşullarında, gelecek yaşam düzeni adına dönüştürme çabasını belirler. Bir yarın olacaksa bu bütün bir insanlığın yaşamıyla ilgili olacaktır. Kant'ın da belirttiği gibi, yaşamayacağı gelecek zamanlar adına düşünen ve eylemde bulunan tek tür insan türüdür. Geleceğin insanı için yaşamak diyebiliriz buna. Bu yönelim bilgenin yönelimidir ve ona haz verir. En büyük haz bütün insana yönelmenin hazzıdır.

Alt düzeydeki yaşam üst düzeydeki yaşama her zaman engel çıkarır, her şeyden önce onu doğru dürüst kavrayamadığından. Alt düzeyden üst düzeye geçmek kendini baştanbaşa yeniden kurmakla olasıdır. Alt düzeyden bakıldığında üst düzey karanlık ve karmaşık görünür, hatta tehlikeli ve anlamsız görünür. Alt düzeyden bakıldığında üst düzey bir boğuntu ortamıdır, orada hazlar ölü kalıplar olarak kendilerini gösterirler. Üst düzeyden alt düzeye bakıldığında göze çarpan şeyler bir kaos'un bileşimlerinden başka bir şey değillerdir. Kaos bilinçsel yetersizliğin zorunlu bir şemasıdır. Bu şemada donuk kalıplar vardır ama öngörü yoktur. Oysa bilge olmak öngörülü olmaktır. Öngörülü olmak başlıbaşına bir haz kaynağıdır. Öngörülü olmak demek geleceği okumak demek değildir, geleceği okuma işini ancak falcılar becerirler ya da becerdiklerini söylerler. Bilgenin öngörüsü olası yaşam koşullarıyla yani gerçekliğin ta kendisiyle ilgilidir. Bilgelik bir etiket değil yetkin insan olmanın bir özelliğidir, buna göre bir insanlık durumudur. Yoksa, Boileau'nun da dediği gibi *"En bilge kişi bilge olmayı düşünmeyen kişidir"*. Bilge bilgeliğini bir bilgelik olarak değil bir sıradanlık olarak yaşar.

Haz acının ikiz kardeşidir. Hazları acılar, acıları hazlar izler. Bu daha çok alt düzey hazları için geçerlidir. Bilgenin hazzı acıyı kolayca çağrılayan hazlardan değildir. Daha ötede, sıradan hazları acılar, sıradan acıları hazlar doğurur ve

korur. Acılar hazza yönelme isteğini kamçılarlar. Hazlar bazen yavaşça ya da sessizce bazen de gürültüyle acılara dönüşürler. Acıların tabanında hazzı düşündüren bir şeyler olduğu gibi hazların derininde bizi acılara düşürmeye hazır bir şeyler var gibidir. Bilge kişi hazların altına da acıların altına da çekinmeden imzayı atmış kişidir. Ama yüce hazlar çerçevesinde bilge kişi acılardan, hiç değilse kaba acılardan iyiden iyiye korunmuştur. İnsanlığın acısını çekmek dediğimiz şey bilgeye haz verecektir. En yüce acılar karşısında bilge kişi adanmışlığın hazzını yaşar. Malebranche der ki: *"Şeyleri olduğu gibi değerlendirmek gerekir: haz her zaman iyidir, acı her zaman kötüdür; ancak haz duymak her zaman yararlı değildir, bazen acı çekmek daha yararlı olabilir."* Ne olursa olsun hazları olan bir dünyada olmak acıları da olan bir dünyada olmaktır. Bu ikili koşuldan kaçmaya kalkan kişi kendini gülünç eder. Bu kaçış bencilliğin kanatları altında ancak bir ölçüde gerçekleştirilebilir. Evet ama kaçtığımız acılar daha başka acılara dönüşerek bir başka biçimde karşımıza çıkmazlar mı? Ölümden kaçamadığımız gibi acıdan da kaçamayız. Bilge kişi hazlarını da acılarını da yönetmeyi öğrenmiş kişidir. Hazcılığın babası Epikuros şöyle diyordu: *"Haz kendinde kötü olan bir şey değildir, ama bazı hazlar hazdan çok acı getirirler."*

Buna göre kolay hazlar ya da gündelik hazlar birer acı kaynağından başka bir şey değillerdir. Kaba ilişkiler düzeyinde her haz bir acıyla ödenir. Alt düzeyde haz, doymak bilmez bir *kendinin kılma* eğiliminde kendini gösteren kaba bir heyecandan başka bir şey değildir. Alt düzey hazları doygunluğa ulaştıkları anda doyumsuzlukları getirirler. Doyumsuzluklar da değişik biçimlerde acıları getirecektir. Oysa bilgelik hazzı doyum hazzıdır, kalıcı ya da süreklidir: çeşitli süreçlerde dönüşür ama temel duygusal özelliğini yitirmeden sürer. Bilgelik hazzı istemeyen ama kuran hazdır, en üst

noktasında ölümsüzlük hazzıdır. Böyle bir hazzı bir ceket satın alırken ya da iskambil oynarken duyamayız. Çarpışan otomobillere bindiğimizde ya da bir güzel kadınla birlikte olduğumuzda da duyamayız. Duyum hazları bilge kişi için de geçerlidir, ancak bilge kişi böylesi bir hazzı geldigeçti bir hoşluk olarak yaşar. Bilgelik her durumda yukarıya doğru yükselişi gerektirir. Bu yükseliş biraz da çılgınca bir yükseliştir. Bu yükseliş ün, unvan, zenginlik yükselişi değildir. Bilge kişi kendine alarak değil kendinden vererek hafifler. Yükseliş için belli bir hafiflik zorunludur. Shakespeare'in dediği gibi *"Deli kendini bilge sanır, bilge de deli olduğunu bilir"*. Delinin deliliği ortalığı karıştıran, düzeni dağıtan deliliktir, bilgenin deliliği düzenleyen, çözümleyen deliliktir.

Acıların yararı sorunuyla *acılardan kaçma* sorunu insan yaşamında ahlak açısından ve ruhsal açıdan yaman bir çelişki oluşturur. Bu çelişki gerçekte bilge kişinin yaşamında da belirleyicidir. Bilge kişi ki temel özelliği katlanmayı ve hoşgörülü olmayı bilmektir hiçbir zaman acıların yararını yadsımayacak ama acıları da hiçbir zaman hazlar olarak yaşamayı düşünmeyecektir. Öyle ya acılar hazlarsa hazlar nedir? *Acıyı bal eylemek* gibilerden arabesk özentileri bir yana bırakırsak acının kaçılası bir şey olduğunu sağlam bir biçimde görürüz. Öte yandan acıların insanı olgunlaştırdığı yani ona yaşamın gerçeklerini bütün çıplaklığıyla öğrettiği doğrudur, buna göre acıların insanı insan yaptığı doğrudur. **Öfke**'nin Jimmy Porter'ı karısına *"Sen hiç ölmekte olan adam gördün mü?"* diye sorar. Acı gene de istenilir şey değildir. Bazı kültür değerlerinin de belirleyiciliğinde her zaman bir acı goygoyculuğu yapma eğilimiyle karşılaşabiliriz. Böylesi bir ruhsallığın çok zaman gerçek anlamda acı çekmeyle bir ilgisi yoktur. Bu bir övünme alışkanlığıdır, sorun önünde sonunda şuraya dayanır: benim kadar acı çekmiş

biri var mıdır? Acı çekme üstülüğü ilkelliğin bir görünümü olmalıdır.

Aşk acısı aşkın sağladığı hazları dengeler ya da ödetir. Aşk acısının tüm acılar içinde en seçkin ve en yoğun acı olduğunu söyleyebiliriz. Aşkın yasası öncelikle acının yasasıdır. Onda haz acıyı kışkırtır, haz acı için bir çıkış noktasıdır. Kim ne derse desin aşkta da her şeyde de acı olumsuzluktur: bilinci yetkin kılarken kişiyi bunalıma sürükler. Kimse acıya sahip çıkamaz, acıyı yaşamaya alıştığını söyleyen kişi artık acı çekemez olmuş kişidir. Pekiyi, acıyı yaşamadan onun sağlayacağı yararları bir başka yoldan elde etmek olası değil midir? Meyva yemek yerine vitamin hapı almak gibi mi? Bilge kişi için bu bir bakıma olasıdır. Bilmek için deney her zaman gerekli midir, öğrenmenin daha kolay yolu yok mudur? Yaşamadan öğrenmek de olasıdır. Ama yaşayarak öğrenmek daha iyi öğrenmektir. Zaten acılardan kim kaçabilmiş ki? Bugün bir yolunu bulup acılardan kaçmışsak yarın da aynı şeyi yapabilecek miyiz? İnsanın trajik yaşamı yani ölüme mahkum yaşamı acıyı kaçınılmaz kılar. Ne olursa olsun, acıyı yaşamakla acıyı sezmek aynı anlama gelmeyecektir. Kopmalar, ayrılıklar, çaresizlikler, anlayışsızlıklar... bütün bunlar acı kaynağıdırlar, ama en büyük acı kaynağı dönüşsüz ayrılıktır yani ölümdür. Bilgelik ölüm acısını hafifletmez mi? Hafifletse de gidermez: bilgelik de bir tür çaresizliktir, bununla birlikte sayısız çaresizlik içinde tek çaredir. Hazzın peşinde olmak: işte insan olmanın zorunlu koşulu. Hazzı hor görmek insan olma koşulunu zedeler. Bilgeliğe giden yollar haz duraklarından geçer. Olabildiğince haz ve enaz ölçülerde acı: yaşamın temel formülü bu olmalıdır. Acıyı yenebilmek ve yüce hazları bulabilmek için daha da insanlaşmak yani bilgeleşmek gerekir.

Afşar Timuçin'in Özgeçmişi

Afşar Timuçin 1939'da Akhisar'da (Manisa) doğdu. Fevzipaşa bucağı (Gaziantep) ilkokulunu, Adana Tepebağ Ortaokulunu bitirdi. Adana Erkek Lisesi'nde başladığı lise öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. 1959-1960 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde ve Felsefe bölümünde başladığı yüksek öğrenimini 1967'de Kanada'nın Québec eyaleti Montréal kentinde Montréal Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ni bitirerek tamamladı. 1968-1970 arasında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Fransızca okutmanlığı yaptı. 1968'de İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünde Prof. Macit Gökberk'in danışmanlığında başladığı "Descartes'çı bilgi kuramının temellendirilişi" adlı doktora çalışmasını 1970 ilkyazında sona erdirdi.

O yıl Erzurum'dan İstanbul'a dönen Afşar Timuçin 1975'e kadar çeşitli yayınevlerinde çalıştı, redaktörlük ve çevirmenlik yaptı. 3.3.1975'den başlayarak İstanbul Devlet Konservatuarı'nda ücretli olarak felsefe, estetik, psikoloji, ahlak gibi dersler okuttu. Bu geçici işinden 1976'da kendi isteğiyle ayrıldı ve yayımcılık yaptı. İki yıl sonra İstanbul Devlet Konservatuarı felsefe öğretmenliğine kadrolu olarak atandı. Doktorası gibi doçentliğini de "dışarıdan" elde etti, "Descartes felsefesine giriş" adlı yayımlanmış çalışmasıyla 29.4.1981 tarihinde doçent oldu.

İstanbul Devlet Konservatuarı'nın Devlet Konservatuarı adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'ne bağlamasından sonra bu kurumda lisans, yüksek lisans ve yeterlik-doktora düzeyinde düşünce tarihi, eğitimbilim, estetik gibi dersler okutan Afşar Timuçin 1992'de profesörlüğe yükseltildi. Afşar Timuçin 2001'de Kocaeli Üniversitesi'ne geçti. 2006'da bu üniversiteden emekli oldu.

Felsefe ve edebiyat konularını içeren üç aylık Felsefe Dergisi'ni aralıklı olarak on altı sayı çıkaran Afşar Timuçin "Böyle söylenmeli Bizim Türkümüz" adlı şiir kitabının birinci bölümünü oluşturan "Ayrılıkta söylenmiş bir yaz türküsü"nde yer alan şiirleriyle Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu 1970 Sanat Ödülleri yarışmasında başarı ödülünü kazandı, Nazım Hikmet'in şiir sanatıyla ilgili ayrıntılı bir inceleme kitabı olan "Nazım Hikmet'in şiiri"yle de Türk Dil Kurumu eleştiri ödülünü aldı. Truva Kültür Sanat Ödülleri'nin şiir ödülü 1997'de Afşar Timuçin'e verildi. 2003'de "Kocaeli" (Kırmızı) gazetesinin düzenlediği araştırmayla "Yılın Eğitimcisi" seçilen Afşar Timuçin 2004 Homeros Emek Ödülünü, İzmir Konak Belediyesi'yle Dil Derneği'nin düzenlediği "Türkçe Günleri" çerçevesinde 2008 Dil Ödülü'nü aldı. Afşar Timuçin'in birçok şiiri Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Rusça, Bulgarca gibi dillerde yayımlanmıştır.

Felsefe Dizisi

Afşar Timuçin ayrı ayrı makalelerden oluşan bu kitabında özellikle bilinç sorunlarını ele alıyor, bilinçli bir varlık olarak insanın dünyadaki yerini, ölüm karşısındaki trajik durumunu, sorumluluklarını, toplumsallığının koşullarını inceliyor.

Bu yazılarda, insan, kendi yazgısını yaratan, dıştan dayatılan her şeye eleştirici ve gerektiğinde karşı koyucu bir tutumla yönelen bir düşünce ve eylem gücü olarak belirleniyor. Bu yazılar sürü ahlakından toplum ahlakına geçişin zorluklarını ve gereklerini göstermeye çalışıyor.

ISBN 978-975-286-057-5

9 789752 860575

www.bulutyayin.com